

Tartalom

LXII. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM

2008. FEBRUÁR

DARVASI LÁSZLÓ: Virágzabálók (regényrészlet)	3
BOMBITZ ATTILA: Laudáció	10
ZALÁN TIBOR: Testek A-tól Z-ig (Szövegvázzatok korai Aba-Novák akttanulmányokhoz)	13
LATZKOVITS MIKLÓS: Laboda, a halálmadár	18
KISS ANNA: Tél lúdjai; Falból a kígyó	27
VÁRI ATTILA: Ügynöklista	33
SÁNDOR IVÁN: A forgatókönyv (2)	41
TANDORI DEZSŐ: „A” (Esszévers Jánossy Lajosnak [Mert az esedékes ecet-hamu-kritikát, megindultan, nem írhatom]; „B” (Elmondani a „nem mondódik el”-t [Cím sincs])	52
BÁGER GUSZTÁV: Márvány, levegő (Tandori Dezsőnek a Prima Primissima Díj alkalmából); Szem és lélek ..	57
VÖRÖS ISTVÁN: Vágy (avagy az angyalok kipusztulásának okairól); Útban befelé; A villanykapcsolónál; Édes ...	59
SIMAI MIHÁLY: Bünte(t)lenül karácsonykor	63
LUCZ ISTVÁN ÁDÁM: Talán én is eltűnök...; Szakadt kol- dus; ki koldulgat életért, halálért; Elhagyott érzel- mek	65

TANULMÁNY

VINCZE GÁBOR: A Bakó László-ügy (Egy szegedi református esperes üldöztetése az ötvenes években)	68
SOÓS MIHÁLY: Egy tragikus sorsú másképp ünneplő (In memoriam Benda Balázs [1965–1992])	80

ÖRÖKSÉG

SEBŐK MELINDA: Radnóti Miklós szemléletváltása a babiloni hagyomány útján („Egyetértve vele s ellentmondva Neki, ő volt mindig a mérték és a példa.”) ...	95
BÍRÓ-BALOGH TAMÁS: Márai Sándor szegedi „barátja”	107

KRITIKA

BÁRTH JÁNOS: Juhász Antal: A Duna–Tisza közti migráció és hatása a népi műveltségre	111
KRISTÓ NAGY ISTVÁN: Vásárhely Szent(i)sége	115

Szerkesztői asztal a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

SZENTI ERNŐ rajzai a 12., 51., 56., 64., 67. és a 114. oldalon

DÍÁKMELLÉKLET

ÁRPÁS KÁROLY: Csak olvasni (szabad) Rejtőt?
(Egy dilógia körüljárása)

DARVASI LÁSZLÓ

Virágzabálók

(REGÉNYRÉSZLET)

Vogelnek hívták, és egyszer már megütötte Imrét. A tudós néhány éve egy koszos cigánnyal időzött egy kocsmában, és Vogel jól emlékezett, hogy valami gyanús ügynök tanácskoztak. A tiszt egyszerű közkatonából küzdötte fel magát a kihallgatók kiváltságos posztjára, vizsgálati felügyelő lett nem sokkal a győzelem után, s joggal neheztelt a magyarokra. Még a rebellió legelején, egy jelentéktelen bala-toni csetepatéban odaveszett a testvére, a kicsi Vogel. Az öccse dadogott, kister-metű volt, és beteges természetű, és ő, a nagy Vogel nem értette, miért sorozták be az öccsét, miért küldték a tűzvonal poklába, amikor biztonságos papírmunká-val is megbízhatták volna. Öccse gondosan írt, ügyesen rajzolt, kiváló hadmérnök lehetett volna, mégis a halálba hajtották, lelövelték ezekkel a rebellis dögökkel, s ezért Vogel a sajátjaira is neheztelt. Komorabb napjaiban az egész világot gyű-lölte, még a tükörbe is beleköpött.

Percek óta bámult a magyar férfi megnyúlt arcába, a másik láthatóan izgatott volt, asztalon nyugvó keze remegett, és a tekintetében, mennyire ismerte e nézést Vogel, ott imbolygott a rémület gyertyafénye. Ezzel az alakkal nem lesz nehéz dolga. Elég a lába elé köpni, és beszél, mint a vízfolyás. Hah, egy fűszál! Ez az ostoba ember egy fűszálról tartott előadást a szörnyű gyilkosság előtt! S ez nyilván képletes beszéd, üzenet volt, egy fűszálról nem tartunk előadást ok nélkül! Vogel persze jól tudta, hogy a hírhedt kaszinói beszéd engedélyeztetését maga Bischof felügyelő intézte. Vogel teste alól reccsenve perdült ki a súlyos tölgyszék. Lendülettel mozdulattal tárt ki az ajtót, a folyosó kihalt volt. A kanyarban ez egyik ór árnyéka nyúlt el, a falon fáklyák lobogtak. Vogel lehunyta a szemét, jól esett arcának a huzat hidege. Az ajtót becsapta.

Neve?

Szép Imre, szólt a másik.

Foglalkozása?

Mondjuk...növénytudós.

És ha nem mondjuk?

Növényekkel foglalkozom. Virágokkal, vonta vállat Imre. Fanyarul elmosolyodott, tagja vagyok az Akadémiának.

Tudja, miért van itt?

Tudom, bólintott a másik.

Vogel meglepődött, talán máris vallomást csikart ki Karl Bischof császári és királyi felügyelő halálának ügyében?! Az aljas, ám meg kell vallani, látványos módon meggyilkolt felügyelőt Vogel mélyen tisztelte, lenyűgözte a nyugalma és magabiztossága, s olyan dühöt érzett, amikor hallotta a szörnyű hírt, hogy kihányta a reggelijét. Fűtötte a bosszúvágy, de igyekezett fegyelmezni magát, tudta, nem szabad engednie a szenvedélynek, a rejtélyes ügy hideg gondolatokat kíván, Bischof felügyelő se kívánná másként. Eddig oldalt, a fal repedéseit fürkészve állt, most egészen a magyar felé fordult, s kissé meg is döntötte a törzsét.

Nos, miért van itt, uram?

Hiszen bárhonnan kezdhetem, válaszolt halkán Imre.

Ahogyan önnek tetszik, ült le Vogel.

Bocsásson meg, hová való Ön, uram?, kérdezte váratlanul Imre. Úgy értem, hol született?

Vogel úgy meglepődött, hogy gondolkodás nélkül válaszolt, Feldbachban születtem, mondta, s máris elszégyellte magát, vörös lett az arca.

Imre bólintott, és beszélni kezdett.

Nos, akkor a Noricum Alpokról szólnék először, tűnődött s, mert Vogel csak bámult, folytatta, nem tudom, uram, hallott-e már a Noricum Alpokban tenyésző Wulfenia Charinticháról. Különösen szép virág. Láttam magam is, természetes földjén. Volt már szerencséje ehhez a különös és ritka növényhez?

Vogel csak ingatta a fejét, nem szólt.

A Noricum Alpokban, folytatta Imre, a mai Stájerországban jégkorszakbeli gleccserek formázták ki a hegységek alakját. Ám az úgynevezett diluviális jégárak a Dráva és a Mura völgyének egy bizonyos szakaszáig lecsúsztak, s ahol nem faraghatták és csipkézhették a hatalmas földtömböket, ott szélesen terülő, lankás hegyhátak maradtak, melyeket sűrű erdőség vagy havasi rét borít manapság is. Igen, Stájerország gyönyörű, büszke lehet a szülőföldjére, uram. Az éghajlat mediterrán, a völgyekben tengerszemek kéklenek, s a folyók sebesek és hidegek még a nyári forróságban is. Tölgy és a bükk, erdei fenyő alkotja leginkább az erdőséget, de azért akad hárs és juhar, naspolya, szelídgesztenye, és vadvörte. Mint tudjuk, Feldbach városa híres kertváros, és a Wulfenia Charinticha egyik hazája. Igazam van, Vogel úr?

A másik még mindig nem szólt, de egyre komorabban nézett.

A Wulfenia Carinticha a legritkább növény ott, a szülőföldjén, Hermagor környékén, illetve még az albán–szerb határon is található. Büszke lehet, uram, a Wulfenia Carinticha nevű növényre. Persze az ön szülőföldjének mocsaras, alsóbb tájait vízliliom, turbánliliom és orchidea, mocsári kardvirág díszíti. E virágok sem akármilyen látványt kínálnak. Ön igazán szerencsés ember.

Miről beszél?, kérdezett közbe halkán Vogel. Lassan felállt, megreccsent csizmája alatt a padló.

Virágokról, bólintott Imre, én virágokról beszélek.

És miért beszél nekem virágokról?, kérdezte Vogel.

Nem tudom, mondta Imre, én... tudja... csak a virágokhoz értek. Már megbocsásson a tolakodásért, elárulná, melyik a kedvenc virágja?

A tulipán, mondta alig halhatóan Vogel és gombolt egyet a zubbonyán.

Igen, a tulipán, simogatta a halántékát Imre, a tulipán.

Szórakozik velem?, kérdezte Vogel.

Imre hallgatott, a tiszt arcát fürkészte.

A nevem Vogel mondta a felügyelő.

Értem, Herr Vogel, bólintott a tudós. S mint aki biztatásként értékeli a tiszt bemutatkozását, újra magyarázni kezdett.

Európában a legelső virágzó tulipán Jan Herwart ausburgi polgár kertjében nyílt, méghozzá az 1559-es esztendőben. Jan Herwartnak kézzel varrt, vizes párnákkal kitömött bőriszákokban cappadociai kereskedők hozták a virághagymákat. Vagy inkább azt a feltevést fogadjuk el, hogy maga a nagy Busbecq küldte őket? Tudja, ki az a Busbecq, Herr Vogel? Augier Ghislain de Busbecq követ mellszobrát, ki egyesek szerint a tulipánt először hozta Európába a sztambuli udvarból, a genti botanikus kertben állították fel az 1820-as években. Egyik utazásom alkalmával magam is megtekintettem e szobrot. Képzelje, a szobor előtti ágyásban nem tulipán virágzott, hanem rózsza és szegfű. Érti ezt?

Vogel hallgatott.

Imre képzeletében megjelent a szeles Gent. Jól emlékszik, hogy a város főterén érezte a tenger illatát? Megfázott Gentben, tüsszögve, köhécselve járta a várost, és nem érezte az illatokat. Megdörzsölte a halántékát, s folytatta.

De az semmiképpen sem igaz, hogy 1570-re a Németalföldön már elterjedt volna a tulipán. Pedig a komoly Clisius ezt állítja. Imre szeme derűsen csillogott.

Antwerpenben egy tehetős kereskedő a jókora tétel bíborselyem mellé, melyet a feleségének szánt, valódi tulipánhagymákat is kapott ajándékba Konstantinápolyból. Az kereskedőnek fogalma sem volt, miféle hagymák azok, így aztán, mintha holmi közönséges zöldség-hagymák lettek volna, némi fűszeres ecetben s olajban megpirította, majd a feleségét is megkínálva, szépen megette őket. Hát nem mulatságos történet, Herr Vogel?!

A tiszt erőt vett magán, és végre meg tudott szólalni.

Én viszont azt gondolom, Önök már a gyalázatos Wesselényi összeesküvéssel eljátszották a jogaikat. Régi történet ez, de még mindig élő seb a birodalmunk testén. Mi, osztrákok, tiszteljük a tradíciót, s a hagyományokból merítünk erőt, maguk éppen ellenkezőleg. A magyarok éppúgy a császár édes gyermekei voltak, mint bármelyik más nép a birodalomban, és mignem az édes szüleik ellen fordultak! Önök Függelenségi Nyilatkozatot adtak ki, gyalázatos módon hirdették ki a Habsburg-ház trónfosztását, igen, éppen a tulipán és az orgona nyílása idején. Szépen mondom, herr Schön? Maguk végleg eljátszották a történelmi jogaikat. Önök az uralkodójuk ellen emeltek fegyvert, s az effajta lázadókat miért il-

lehetné bármiféle kegyelem?! Császáruk nem garantálta a birodalom népeinek a békét, a polgárjogot, az egyenlőséget?! A jobbágyokat nem szabadította föl?!

Imre eltűnődött.

Egyszer azt álmodtam, hogy egy fiatal nő, egy szép és bölcs nő valami eldugott, távoli vidéken, mondhatnám, az isten háta mögött virágoskertet nevel. De egy nap a marhák, mert teheneket hajtottak el az udvarház előtt minden reggel és este, igen, a hazatérő barmok lezabálták a virágokat.

Miféle a virágokat?, kérdezte Vogel.

Pedig a legelőről jöttek azok a marhák, és mégis lelegelték a tulipánt, a szegfűt, a nárciszt, de még a szúrós rózsát is, bólintott Imre.

Vogel előremozdult.

Villámgyorsan és nagy erővel ütötte meg a másikat. Hallotta a reccsenést, a keze nyomban elzsibbadt. A férfi a falnak zuhant, széke csattanva borult, teste a földre csúszott. Úgy támaszkodott a falnak, mint valami rongybaba, mintha egyetlen csontja se maradt volna épen. Sokára nyitotta ki a szemét, fogalma se volt arról, hol van. Vér fojt az állára, rányalt a sebre, feltápáskodott, visszaült a helyére.

Lázadás, árulás, forradalom, fegyveres felkelés, sorolta Vogel, kezdjük előről?

Szép Imre bólintott.

Úgy emlékszem, a tulipánnál tartottunk, jegyezte meg

Igen, a tulipánnál, Vogel mosolygott, már jól érezte magát.

Imre is elmosolyodott, véres volt az ínye.

Az 1587. esztendőben történt, magyarázott, miközben a száját törölgette, hogy egy híres magyar nagyúr, Batthyány Boldizsár a véres kacorlaki csatában megfutamtotta a törököket, még a vezérüket is elfogta, a művelt Ali bégét. A magyar úr nem bánt rosszul az előkelő fogollyal, holott megtehetette volna, hogy megkínozza. Megmutatta neki a kertjét, melynek díszai rózsák és rozmarinkok, különösképpen pedig a halványpiros és fehér duplaszegfűk voltak. Ali bég szórakozottan gyűrögette fehér szattyánbőr kesztyűjét, legyeket legyezgetett az arca előtt. Batthyány Boldizsár kissé megbántva kérdezte, miért nem figyel a bég az ő virágaira?! Talán nem elég csinosak? Nem elég ápolt az ő kertje?! Ali bég, kit, mint utaltam rá, megkínozhattak volna, ám mégsem tették, lágyan elmosolyodott, természetesen szépek a nárciszok, szegfűk, rózsák, melyeket Batthyány úr kertjében lát, ám ő néhány hónapja a szultán kertjében sétálgatva olyan dupla nárciszokat is látott, melyeknek pontosan harminchat szirmuk van. Ejha, harminchat?!, csapta össze a kezét Batthyány Boldizsár, de hiszen ha megígéri, Ali bég, hogy hoz nekem harminchat szirmú nárciszt, én szabadon bocsátom magát.

Szép Imre elhallgatott.

Nézze, Schön, masszírozta öklével az arcát Vogel, akár meg is kínoztathatom. Letéphetem a körmeit, összetörhetem a csontjait. Maga nekem nem nagy falat. Maga úgy van itt, hogy nyilvántartásba se vettük. A maga személye kolonc, nem érdekes, maga piszok a körmünk alatt, nincs köze azokhoz, akik nyíltan szervez-

kednek, és még mindig bujtogatnak. Ha véletlen folytán elhalálozik, például a mai estén, mert megakad a torkán egy csirkecsont, nem a mi ügyünk lesz. Úgyhogy beszéljen! Mondja el, mit tud Kiglről, vagy más városi gonosztevőkről.

Szép Imre a véres száját tapogatta.

Kigl újságíró volt, és jelentett maguknak, mondta.

Hol van ez a Kigl?

Nem tudom, ingatta a fejét Szép Imre.

Ki ölte meg Karl Bischof felügyelőt? Kigl volt? Mi köze az ügghöz Schütz doktornak?!

Igen, tudom, hogy megölték a felügyelőt, szerte a városban beszéltek, bólintott Imre.

De ki?!, ordította Vogel.

Nézze csak, magyarázta Imre, az Esterházy család hölgyei leginkább almával és rózsavirággal festették magukat. Az alma természetesen Éva almáját jelképezi, a tudás és a bűnbeesés gyümölcse. Nem tudom, töprengett-e már azon, hogy a bűnbeeséshez miért éppen gyümölcs kellett, s nem pedig hús, hal, netán bor. A húsert gyilkolunk. A gyümölcsért legfeljebb lopunk. Ráadásul a gyümölcs édes, akár a bűn.

Vogel fáradtan sóhajtott.

Imre rendíthetetlenül folytatta, talán azzal sem árulok el nagy titkot, ha elmondom, nekem minden fák közt a legkedvesebb az almafa, melynek semmi túlzó sajátossága nincsen, virágzása nem szemgyönyörködtetőbb a körte, a cseresznye, a meggyfa tavaszi pompázásánál. Szép a gesztenye, nem kevésbé a hárs virágzása, s igen kedvesek nekem a fehér törzsű nyírfák, melyek úgy világítanak a nyár-éjszakákban, mintha nyújtózkodó nőkarok lennének, ám nyár múltán, amikor az almafák terméseikkel telten állnak a kertjeinkben, én annál szebbet aligha találok.

Elhallgatott, nézték egymást, a vizsgálótiszt és a tudós.

Beszélnem kell Mama Gyökérről, mondta Imre.

Vogel bólintott, beszéljen Mama Gyökérről.

Mama Gyökért mondják ezer évesnek is, mások százra saccolják. Én nem tudom, mennyi idős lehet az asszonyság, de élek a gyanúval, már soha nem látjuk. Mama Gyökér elment. S nem feltétlenül azért, mert a Tisza folyása mentén lecsapolják a mocsarakat, és kiszárítják a földet. S ha egy emberöltővel ezelőtt az emberek csónakkal utaztak az egyik faluból a másikba, manapság kocsikkal futnak. Hova lettek a végtelen náderdők! A mi vidékünk korábban vadon volt, valószínűs öserdő, melyeket tiszta késséggel vágott ketté egy vízer, amely aztán szerencsés esetben akár tóvá is öblösödött. Tavirózsák, nyílfű, a káka rózsás ernyői nyíltak a víz kékjében és a partokon a bürök csalittá nőtt, a hínár tóborostát képezett. Mama Gyökér erről beszélt nekem egy olyan napon, mely nem volt különösebb, mint a többi. Mennyit fűrésztötte testét ő ezekben a vizekben! Felfoghatom a dolgot tragikusan is, de én nem kedvelem a nosztalgizálás ragacsos mézét, még ha olykor el is fog a vágy, hogy olyan tulajdonsággal ékesítsem a múlt

dolgait, melyekkel csak a képzeletünkben bírtak. Bizonyos értelemben mindannyian számkivetésben élünk, uram. A legendáink túlnyomó részének vége. A szereplőket fölszámolják, a csodákat tervezni, kivitelezni és gyártani fogják. A csodákat falakkal kerítik el. Minden jelenség, ami csodálatra méltó, kisajátítás része lesz, birtok és tulajdon lesz, mintha a csodának lehetne fizikai kiterjedése. S ha korábban az élő anyag, a föld, az ég, a növényi organizmusok szolgáltak otthonul a csodáknak, most már az idő afelé halad, hogy az élettelen anyag legyen a csodálatunk tárgya. A csodákat nem felfedezzük, hanem gyártani fogjuk, a csodának szavatossági ideje lesz, sokszorosítani fogjuk őket. Úgyis mondhatnám, Isten, a lélek, Krisztus és a szentjei a szellem történelmének céhes erőfeszítéseként létrejött csodák. Ha kíváncsi rá, hát elmondom, én Istenben nem hiszek, de hiszek Isten csodájában. Ami eztán következik, már nem a céhek csodatételéről szól. A csodákat megvesszük, otthon fogjuk tartani, mint a háziállatokat, vagy mint a háztartási eszközöket. Lesz csodája Önnek is, Vogel úr. Megveszi, és tartja, mint a kutyát, vagy mind a disznót.

Mint a disznót?, kérdezte Vogel.

Képletesen gondoltam, persze.

És az én csodám majd moslékon él?, kérdezte Vogel.

Amíg le nem vágja, és meg nem eszi, uram.

Nem, Schön, hajolt előre Vogel, én nem vagyok tanult ember. De szívós vagyok, és soha nem adom fel, amit elgondoltam, és ravaszságom, higgye el, fölér a maga virágos képzelgéseivel. Erősebb vagyok, mint mások, olyan erős vagyok, hajolt közelebb, hogy nekem nincs szükségem a csodákra. Azok gyáváknak és gyengéknek kellenek, Schön.

Megint megütötte Imrét.

A férfi élettelenül hevert, de remegett a csuklója, Vogel vizet lötytyintett az arcába, Imre mozdult, tapogatózva felült, visszakapaszkodott a székre, összevérezte az asztalt. Fejét a mellére ejtette.

Ilyen körülmények között nem áll módomban mindent elmondani, motyogta.

Kinek üzent azzal a fűszálas mesével, Schön?!

Nem üzentem, csak... csak elmondtam, sottogta Imre.

Vogel a fejét a saját fejét ütögette.

Járt közöttünk egy fűmuzsikus, de már... már ő is elbújt.

Egy micsoda?!

Ő is egyetlen fűszállal zenélt.

Ő is afféle elavult csoda volt?!, kérdezte gúnyosan Vogel.

Tulajdonképpen igen.

És miféle szerzet volt ez a fűmuzsikus?.

Koszovóból jött. Az utolsó koszovói fűszállal zenélt.

Vogel nagyot sóhajtott.

Sötét lesz, Schön, mondta. Olyan sötét lesz, hogy nyüssítve fog könnyörögni egy gyűszűnyi gyertyafényért. A sötétség nem csak kint lesz, de magába költözik.

Sötét lesz a testében, az álmaiban, és ha beszélni akar, csak sötétség gomolyog ki a száján. Ordítani akar, de csak a sötétség ömlik a torkából.

Bizonyos virágok, motyogta Szép Imre, könyökével vért törölt fel az asztalról, mint például az árnyvirág sűrű lomboszatú bükkfák tövében nőnek. Ezek a kicsiny növények nem kedvelik a fényt, legalábbis igen jól megvannak a homályban. Ilyen virág a madársóska és borostyán is. Ezek a növények az erdei félhomályt, a borús eget szeretik, és mégis tudják az eltakart, de fölöttük lélegző hatalmas világot.

Imre a mellére ejtette a fejét.

Az a gyógyíthatatlan bajuk, hogy a barmokat, marhákat, a virágzabálókat mindig másokban látják. Idegen, ellenséges erőkről, durva hatalmakról sírdogálnak, akik a maguk kertjeikben taposnak. Nem, Schön, a virágzabálók maguk!

Csend lett, Vogel lassan megfordult, az ajtóhoz ment.

Ennyi elég lesz, mondta.

Igen, mondta Imre is, talán sokat beszéltem.

Vogel nevetett, igen, valóban túl sokat beszélt.

Tudja, mit üzenek annak a Mama Gyökérnek?, kérdezte még.

Üzen neki?!, emelte fel a fejét Szép Imre.

Mondja meg neki, vége van. Nincs tovább, jobban is teszi, ha soha többé nem bújik elő. Itt többé fű nem terem.

Imre nem szólt, de mintha mégis azt mondta volna, igen, gondoltam, hogy így lesz.

Másnap egy kisebb transzporttal, tucatnyi frissen lefogott, környékbeli emberrel, köztük útonállókkal, mezei rablókkal, borostás papokkal és véreres szemű tanárokkal útnak indították Pest felé. Enyhe idő lett, napsütésben búcsúzott tőlük a város, Imre hunyorogva bámulta az utcákat. Nem látta a feleségét, testét gyötörte a súlyos bilincs.

Imre évek múlva tudja meg, mi történt otthon. Több szörnyű, bizonytalan-ságban vergődő hét is eltelik, míg végre Klára megkapja a hírt, hogy Imrét gyilkosságra való felbujtás, és az államrend elleni szervezkedés vádjában bűnösnek találták, és halálra ítélték. A kivégzés módja akasztás. Mindenki tudja, hogy Haynau így szereti, akasztani szeret. A mozdulatlan asszony kezéből a kis Somnakaj emeli ki a levelet. Hiába silabizálja, nem érti, németül írták. Klára két teljes héten át hever tehetetlenül. Somnakaj a kezét csókolgatja, borogatja a homlokát, és az ajkai közé tört krumplit, reszelt almát dugdos. Péter sehol sincs, az a dög ilyenkor bezzeg nem keveredik elő. Újabb két hét múlva Schütz bácsi utánjárása révén megtudják, hogy Imre halálos ítéletét életfogytiglani börtönbüntetésre változtatták. Imre eltölt még néhány napot a bécsi Kriminal-Gericht huzatos, svábbogaraktól hemzsegő cellájában, majd egy fényes reggel, amikor kakaó és kalács illata száll a folyosón, s vidám hegedűszó hallik a foglárók lakosztálya felől, néhány társával együtt elindítják a távoli Josephstadt felé.

BOMBITZ ATTILA

Laudáció

Darvasi Lászlót nem kell körünkben bemutatnunk, mindenki tudna egy kötet- vagy egy novellacímet mondani, ami valamiért befészkelte a szívünkbe. Ha megérkezik, vagy visszaérkezik Szegedre, olyan nincs, hogy véletlenül ne fuss össze vele a nagyposta előtt vagy a Kárász utcán. És akkor néha hazakíséred, mert megint tárcát kell írnia, és közben kétszer szállsz át a négyes villamosra, mert Ilia tanár úr is éppen keresztezte a közös utat. Újabb tárgya az írásnak és Szegednek, no meg a további közös témáknak: hogy például mennyit kell még várnunk Jack Bauer hatodik évadjára, mert Darvasi már látta, s mert annak előtte az első részek után minden alkalommal telefonon kellett megbeszelnünk, mi lesz a folytatás. És én ezt is úgy néztem, mintha Darvasi írta volna. Emlékszünk, ugye, *Az Erwin van Maal-forgatókönyv* című novellára? Szóval írhatta volna. Mert hogy mi az, hogy novella, meg hogy hogyan születik, Darvasi úgy magyarázta, hogy sétálsz, mászkálsz az utcán, és egyszer csak ott van a levegőben, szabályosan jön veled szembe. El kell csak kapni. Azóta gyakran érzem magamat ilyen szembejövő novellának. Igaz, a tárcaírás, meg a regényírás, meg a mindenmás jó ideje nem engedi szabadjára az igazi Darvasi-novellát, de mi nem felejtjük: a kilencvenes évek elején és közepén, csak hogy egy másik focistát felemlégessek, Esterházy Péter nem egyszer sóhajt fel kékharsaiban egy-egy újabb Darvasi-novella olvastán. Sóhajtunk magunk is. Ugyanis 1993-ban *A veinhageni rózsabokrok*-kat nem lehet überelni. Állsz a Sík Sándor könyvesbolt kirakata előtt, nézed azt a ronda borítót, és tudod, itt egyébként valami elementáris dolog történik. Az összehasonlító tan-
szék elbeszéléseleméleti szemináriumán máris ez az egyik tárgyalandó szöveg. Minap hal-
lom a Grand Caféban, s ha jól számolom immáron tizennegyedik éve, még mindig erről
írják szemináriumi dolgozataikat, s nem kevés eufóriával, a hallgatók. *A veinhageni ró-
zsabokrok* az irodalmi áttörést, a beavatódási rítust jelenti, és itt búcsúzunk el a költő
Darvasitól is, s visszük bele melankóliánkat immáron az elbeszélés, úgy tűnik, végtelen
világába. Idézzük csak fel, milyen egy Darvasi-novella! Mandulaillatú és hányadékszagú,
ártatlanul halálraítélt, erotomán és grobián. Világlik és lüktet benne a világ. S bűvkörbe
vonnak szentenciózus mondatok az életmese fölmondásának szükségéről, az apokalipti-
kus dikcióban. Gondoljunk a kosárfonó kopasz fiának meséjére, *A witembergi kötőrőkre*
vagy a *Kutuzov unokájára*. A nyomolvasás, a sorsgenezis egyszerre véres, brutális és
enyészetszépséggű világot teremt, és e mitológikus-európai és civilizálatlan-balkáni geo-
poétikában az emberi létezés animalitása a végsőkéig feszül. Ilyen naivan és ártatlanul,
izomból azonnal maradandót alkotni ritka adománya a nyelvművészetnek. Mert azután
már a mesterség gyakorlása következik, a techné, a hibátlanság dicsérete, a novella arany-
kora. Emlékeznék Liza Stühlfhof és Kathrin Kunze finom erotikával átszőtt, tragédiába tor-

* Elhangzott 2007. szeptember 29-én, a Tiszatáj-díj átadásának ünnepségén.

kolló történetére, *A fuldai Kékvízesésre? A Zord Apa avagy a Werner lány hiteles története*, ez a múlt század eleji hangulatú, erotikus krimi, régi szegedi fényképekkel kommentálva, kinek nem borzolta fel a kedélyeit? És aztán tágul a novella világot elbeszélő koordinátarendszere: a magyar és német után Darvasi rákap a spanyol, az amerikai, a jugoszláv, a kínai novellákra. Figyeljék csak meg, alig néhány év alatt hogyan hálózza be a világot a meséiben!

Meggyőződésem, hogy a novellából nyílik út a regény felé is, a tárca felé is. A sok rövidtörténet és egyéb műfaj rendszeres gyakorlása közt öt év engedtetik a nagy kísérlet végrehajtására. Sokan és sokféleképpen vártuk *A könnymutatványosok legendáját*. Vajon beváltja-e Darvasi az ígérését, megírja-e azt a multinacionális, fantasztikus történelmi regényt? Találkozhatnak-e az egyes folyóiratbeli publikációk párhuzamos történetei majdan a végső formában? Mit tud a Darvasi-féle poétikus mondat a regény magányában? Mindenesetre rég volt, hogy még nem létező, részletekben megjelenő munkára ekkora figyelem hárult. 1999-ben *A könnymutatványosok legendája* végtelenített novellafolyamként ténylegesen is a kezekbe kerül, tele izgalommal, lélegzetelállító kalandokkal és oldhatatlan titkokkal. Kelet-európai bestiárium, kalandregény ez, Szeged-regény is, melyben jönnek a mutatványosok, mennek a mutatványosok, s közben mutatványoskodnak a könnyeikkel. S a könnyekkel egy rég vágyott mágikus-mitikus időteret teremt körénk a mesélő. Legyen úgy, mondom most, hogy majd 1999-hez képest tíz évvel később, ám legyen úgy, hogy korábban: követhessük könyvbe írt útjukon a *Virágzabálók*at is, Darvasi most készülő, második regényének világjáróit.

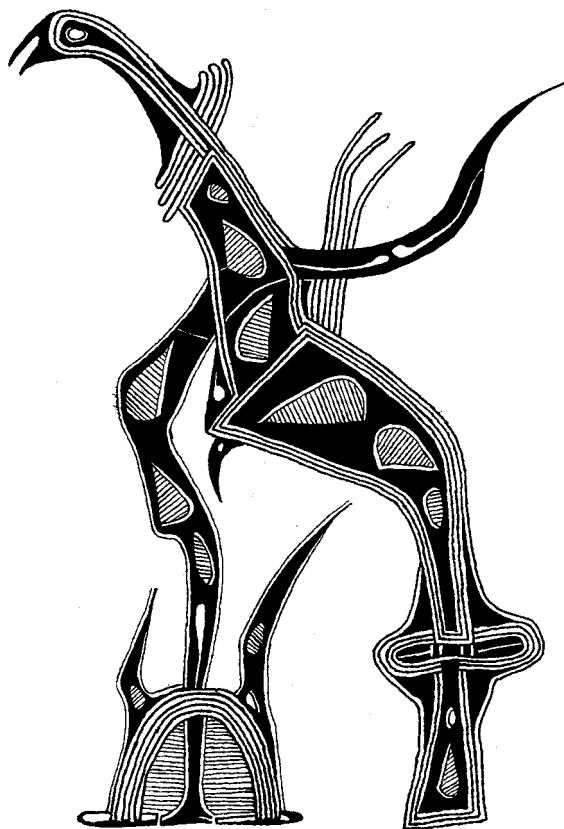
Mert egy biztos: ha Darvasi jár-kel a világban, Szegeden, járnak-kelnek a figurái is, s jár-kel a regény mellett a tárca is, s Szív Ernő talán az egyetlen, aki ebből a részletgazdag írói panoptikumból a változatlanságot, a hétköznapi biztonságot jelenti. Amíg várakozunk a novellára, a regényre, mindegyre Szív Ernőt látjuk magunk előtt. Hiszen állandó jelenléte az országos *Élet és Irodalom* és a szegedi *Délmagyarország* hasábjain megengedi azt a hamis és egzisztenciálisan szükséges látszatot, amely a rendszeres 'helyettünk és mellettünk és rólunk' személyes átviteléről szól. Ne feledjük, Szegednek Darvasinak is köszönhetően rejtett, s ami a tárcát illeti, nyitott, élő irodalma van. S *A berlini fekete füzet* az egyik legmaradandóbb példája ennek a kárászéletű, naprakész műfajnak, Szív Ernő és Bakó András, vagyis Darvasi László és Baka István barátságának utolsó fejezete, mesélőnk második nagy publikációja a Tiszatájban, éppen tíz évvel ezelőtről.

És ezzel máris eljutottunk némi szükséges argumentációhoz, hiszen mit is keres a novella ennyi vállfaja a Tiszatájban? Mitől Tiszatáj-író Darvasi?

Ha jól olvasom, s kutatom, a röpke húsz éves írói pályából az elmúlt tíz év jut a Tiszatájnak. A kritikarovat kezdettől fogva rendszeresen figyeli, szemlézi Darvasi munkáit, kezdve az első verseskötet méltatásától az első novelláskötet dupla kritikáján át a nagyobb tanulmányokig, de a személyesebb jelenlét várat magára. Sajnálatos módon ez a beteljesülés Baka Istvánnak köszönhető, szomorú tényként a halálával van összefüggésben. Darvasi két nagy tiszatájbeli közlése ugyanis a költő-barát emlékének szól: az első *A könnymutatványosok legendájának* híres ördögfaragó fejezete (megjelent az 1996-os szeptemberi Baka-emlékszámban), a második az egy évvel későbbi, már említett gyászirat. S innen aztán, köszönhetően főszerkesztő, s szerző együttműködésének, többek között a készülő regény szegedi fejezetei folytatásokban itt olvashatók: Jozef Bezdán világkém 1997 szept-

emberétől decemberéig jár az imaginárius poros útjain, Absolon Demeter hóbertos erdélyi nagyúr ürüléke pedig pontosan 1998 áprilisában szóródik a budai ostromlók, s ostromlottak, no meg a Tiszatáj-olvasók nyakába. Ugyancsak a lapban mutatkozik be a *Sze-rezni egy nőt* háborús ciklusa, bekopog Trapiti is egy s másszor trapitizni, s kötetben meg nem jelent novellák, alkalmi írások jelzik immáron a rendszeres jelenlétet. Ha fellapozzuk a legfrissebb, szeptemberi számot, benne a *Virágzabálók* hetedik, tiszatájbeli részletét olvashatjuk: az újonnan készülő regény Szeged-fejezetei, ahogyan a könnyvmutatványosoké is, itt olvashatók folytatásokban először.

Darvasi Lászlót nem kell körülünkben méltatnunk. De én úgy számolom, hogy közben a szerző és a lap kapcsolatának tíz éves jubileumát is ünnepelhetjük a mai napon. S ha közös útjainkon véletlenül összefutunk Darvasival, megengedem Szív Ernővel, netán egy könyvmutatványossal, immár Tiszatáj-díjasan, gondoljunk arra, találkozásunk fölér egy novellával.

ZALÁN TIBOR

Testek A-tól Z-ig

SZÖVEGVÁZLATOK KORAI ABA-NOVÁK AKTTANULMÁNYOKHOZ

Hátnyomok

*A női hát mit
őriz ha nem a gyönyör
földrengéseit
férfitest szoros prését
gerincen futó nyelvet
húskorbács csapásait
mély harapásnyomokat
s lehiggadáskor
a föld rángatását A
semmibe hullást*

Szélbedőlő

*A kapaszkodót
keresi vagy csak nyúlna
valami felé
Elmosódó mozdulat
mely nem ér el sehova
csak izmai küzdelme
sejteti hogy halálos
játék Levegőt
markol Tudja megtartja
akár a semmi*

Szeretkezők

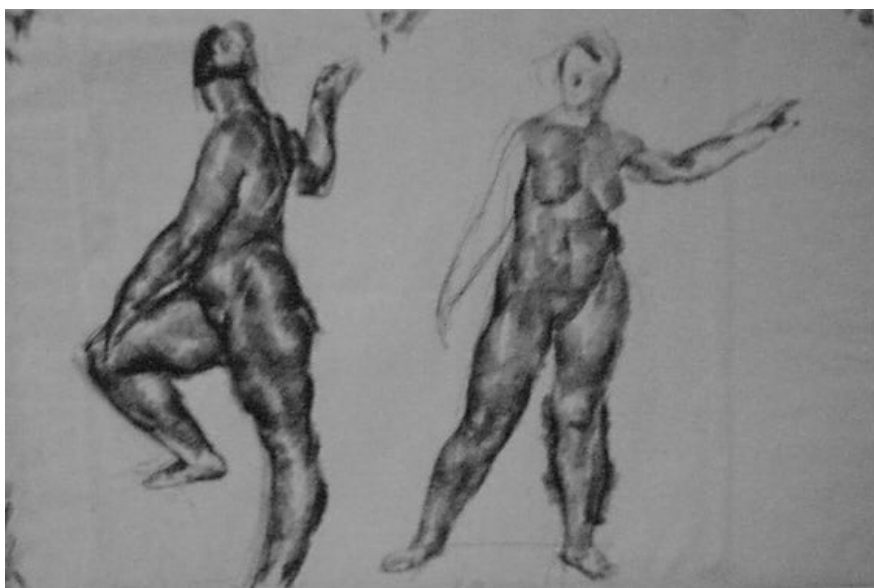

*Megragadja és
szétdúlja a formáit
ahogy húst emel
A nő szemből lovagol
És fejét hátra veti
a férfi hogy elérje
az elragadtatása
Kentaur-lény ők
Szétszakadva mindkettő
életképtelen*

Szökellés

Néha elhagyja
a gravitációt is
és átszökell a
világ fölött nem tudni
hová Városok fölött
hidak és folyók sötét
tengerek mögé szökik
hol ágy várja a
szökkenéstelen férfi
rögzített gyönyör

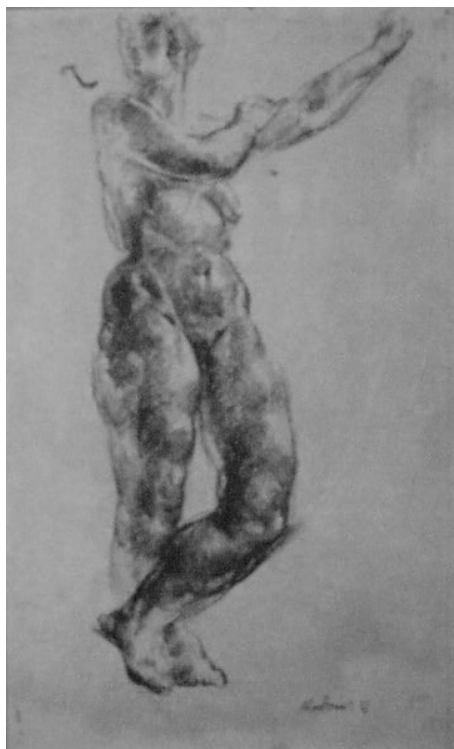

Tánclépések

*Hangok belülről
ritmusok át a gyomrán
húsa szétdúlva
Meglépi a legelsőt
a bőre beelángol
egyre gyorsul ahogyan
egyre magányosabb lesz
Táncol a nappal
a forróság díszlete
magába rántja*

LATZKOVITS MIKLÓS

Laboda, a halálmadár

Az állam az elnyomás legfőbb szerve. A magyar állam a magyar elnyomásé. A magyar elnyomás azonban teljes mértékben különbözik minden egyéb elnyomástól, minthogy a magyar emberek teljes mértékben különböznek mindenkitől. Tény, hogy külföldön balesetet szenvedett honfitársaink kizárólag magyar vér felhasználásával gyógykezelhetők, amiért is a fejlettebb országok kórházai 2001-óta rendszeresen tartalékolnak kisebb-nagyobb magyarvérvérkészleteket, s ez évente csaknem tíz emberélet megmentését teszi lehetővé. Ismeretes, hogy az 1963-as nagy párizsi baleset alkalmával (tizenhárom debreceni turista zuhant le egyszerre az Eiffel-toronyból) a francia orvosok oroszán, illetve elefánt vérrel kísérleteztek, méghozzá teljes sikerrel, bár a korrekt magyarázattal azóta is adós az orvostudomány. Hazánk polgárai leglátványosabban morfológiai szempontból különböznek a többiektől, és gyakran különböznek egymástól is. Orvosaink már az ősidők óta speciális kurzusokon tanulják a magyar morfológiát, mely manapság is számos kollokvium és szigorlat tárgyát képezi. Nyilvánvaló ugyanis, hogy egy ásó alakú paciens gyógykezelése egészen más technikákat igényel, mint egy kapa alakúé, mást azoké, akik laposak, ahogy lapos egy itatóspapír, vagy épp kocka alakúak, mint a gazdasági miniszter, aki ráadásul csinos kis pettyeket visel az összes oldalán. Kinizsi Pál gömb alakú volt, ezért nem ült soha lóra, viszont kézitusában legyűrhetetlennek bizonyult minden körülmények között, elsősorban nagy fürgesége okán, amit még a török dalnokok is elismeréssel emlegettek. Történelmünk során a legváltozatosabb alakzatokat az uralkodó osztályok produkálták, és erre mindig büszkék voltak kimondhatatlanul. Zrínyi Ilonát gyakran nézték bátyának a Munkácsot ostromló császári katonák, Thurzó György nem csak hogy malomra emlékeztetett, de nagy mennyiségű gabona megőrlésére volt képes, Eszterházy Józsefet pedig (végakarátának megfelelően) a saját temetésén is elsütötték, 1820-ban, minthogy ágyúként élte le egész életét. A proletariátus ugyanakkor kifejezetten humanoid jellegű, bár a nyakukon sokan üllőszerű fejet viselnek, ami vezetőinket heves kalapálásra készítette mindig is. A genetikusok elszántan keresték, és sohasem találták meg a jelenség magyarázatát, ami egyszerűen abból adódik, hogy az ok nem génjeinkben, hanem a lelkünkben keresendő, abban a nagyfokú érzékenységben, mely valamennyiünk sajátja. A magyar ember testében is kifejezi önmagát, s e képessége valóban egyedülálló, mely hatalmas belső energiákról árulkodik, és permanensen ejti ámulatba az egész vilá-

got. A csodálat és a félelem azonban testvérei egymásnak, ezt hiba lenne tagadnunk.

Laboda 1963. május 13-án született Szegeden, Magyarország tündöklő metropoliszában. A gyermek teljesen átlagos, normális testalkatú babának látszott, amin az orvosok nem csodálkoztak, az azonban furcsa volt, hogy szürkésbarna denevérszárnyakat viselt a hátán, amin az orvosok csodálkoztak. Néhány napig Labodával volt tele az összes média, egymás után jelentek meg a gyakran gunyoros, néha kifejezetten ellenséges cikkek, a politikai vezetés pedig egyértelműen elhatárolta magát „a kóros jelenségtől”. A gazdasági miniszter május 16-án kiadott nyilatkozatában mindenkinek hírül adta, hogy „szárnya a repülőgépeknek és a madaraknak van természetes úton, az egyéb szárnyak viszont természetellenesek, és nagy mértékben megterhelik a költségvetést”. Az esztergomi érsek határozott rosszállásának adott hangot, tekintettel arra, hogy „a Megváltó sem viselt szárnyakat a hátán, ráadásul nem is májusban született”, az evangélikus püspökök úgy vélték, hogy „igen nagy a baj”, a reformátusok viszont úgy, hogy „nagyon-nagy, és a dolgot nem lehet félreérteni”.

Laboda szülei nem voltak kifejezetten boldogok. A gyermeket 20-án hajnalban, titokban szállították haza a szülészetről, de a kórház körül lesben álló fotósok éberségét így sem sikerült kijátszani. Az emlékezetes felvételeken a pólyába bugyolált csecsemőből nem látszik semmi, árulkodónak egyedül Laboda (egyéb-ként köcsög alakú) apjának arcvonásai tűnnek, melyek félreérthetetlenül tükrözik rémületét. Egészen bizonyosak lehetünk benne, hogy ez a rémület néhány hét alatt sokat szelídült (nyáron már senki sem beszélt a szárnyas csecsemőről), később pedig valami megfoghatatlan és kifejezhetetlen nyugtalansággá változott, amely ugyan nem volt annyira kellemetlen, mint a félelem, viszont kellemesnek sem volt mondható. Amikor az önfeledten gógicselő Labodát a csillárról kellett leszedni egy augusztusi éjszakán, szülei könnyű hálót húztak a gyerekágyra, a gyermek szárnyait pedig vékony zsineggel kötözték össze, „biztonsági okokból”, és már nem aggódtak túlságosan. Mert Laboda úgy fejlődött, ahogy a többi kisgyerek. Kinőttek a fogai, megtanult járni, megtanult beszélni, és mindebben nem volt semmi rendkívüli, szokatlannak legfeljebb feltűnő félénksége számított. Kakusz alakú anyjának szerető ölelése ugyanúgy könnyeket csalt a szemébe, mint apjának hosszas szónoklatai a helyes viselkedés szabályairól, a szárny nélküli élet szépségéről és hasznos voltáról, mely szónoklatok rendszeresen őszinte bűnbánatra készítettek a kisfiút. Magától értetődő módon volt magányos, talán magányosabb mindenkinél, emiatt azonban nem bántódott igazán. Csakhamar rájött, hogy ami jó, az mind üvegből van. Imádta az ablakokat, a Pécskai utcai ház összes ablakát, s ha szülei nem voltak otthon, órákat ácsorgott előttük, figyelve a madarak röptét, a tömzsi és esetlen galambokét, a bukdácsoló verebeket, meg persze a sirályok fenséges szárnycsapásait, ha néha-néha megpillanthatta őket, amint tovasuhantak a folyó felé. Ilyenkor esténként saját könnyeivel öntözte meg

édesanyját, aki a sós víztől különös színű és különös alakú virágokat termett, melyek beborították illatukkal az egész lakást.

Hat éves korában szülei beírátták az elemi iskolába. Iskolatársai utálták, tanárai nem szerették, részben említett félénksége, részben külső megjelenése miatt, ami jobb esetben is mosolyra készítetett mindenkit. Összekötözött szárnyait mindig a ruhái alatt hordta, de az iskolapadba így sem fért be, úgyhogy a padok mellett egy támla nélküli széken ült, az ablak előtt, ahonnan épp a folyóra látott. Ez volt minden öröme. A szünetektől irtózott, a tanórákat néha kifejezetten szeretete. Minthogy tanárai sohasem szólították fel, szinte leplezetlenül bámulhatta a Tiszát, a hullámok felett lebegő madarakat, ahogy a légáramlatok egyik pillanatról a másikra szédítő magasságokba repítik őket anélkül, hogy akárcsak mozdítanák a szárnyukat. De tévedés lenne azt hinnünk, hogy Laboda lelkében már ekkor megfogant a lázadás. A helyzet az, hogy valójában szégyellte a vágyait, melyeket talán szavakba önteni sem tudott, szégyellte nyomorékságát, és legkivált a szárnyait, melyektől boldog örömmel szabadult volna meg, ha ez módjában áll. A legrettenetesebbek a tornaórák voltak. Hatalmas méretű, egyébként kötelezően fehér trikója sem takarhatta el az egyre növekvő, egyre izmosabb szárnyakat, a rút denevérszárnyakat, melyeket reggelente olyan szorosan kötözött össze, hogy egész teste sajgott a fájdalomtól. A labdajátékokban ügyetlen volt, ügyetlen volt a magasugrásban, és nem tudott kötélre mászni. Egyik megaláztatás érte a másikat, és ő sikertelenül próbált meg védekezni. Szívvel-lélekkel kísérelt meg igazi nyomorék lenni, aki elfogadta a sorsát, megpróbált alázatos és behízelgő lenni, majd megpróbált nem törődni senkivel, ám ez csak még több bajt zúdított a nyakába. A nyári szünetek első hetében boldog volt, a második héttől fogva viszont egyre jobban rettegett, hogy újra találkoznia kell a többiekkel. Nem gyűlölte őket, csak épp nagyon félt tőlük, és magában teljesen igazat adott nekik.

A gimnáziumba óriási protekcióval vették fel, a leggyöngébb osztályba, ahol az első év ugyanúgy telt el, mint a megelőző nyolc. A második azonban már más-képp, talán mert ennek így kellett lennie. Laboda nem félt többé. A változás egyik pillanatról a másikra következett be, s legalább annyira meglepte őt is, mint a környezetét. Apja hirtelen leszokott a szárny nélküli élet dicséretéről, Laboda egyetlen pillantása szoktatta le, és anyja olyan illattal árasztotta el a Pécskai utcát, hogy szabályosan fuldokoltak tőle az emberek. Ráadásul Laboda megszerette az iskolát. Először csak a rajzórát, rögtön a tanév elején. Egy kockát kellett lerajzolniuk, ő viszont egy madarat rajzolt, hatalmas karmokkal, amilyenek a szirti sas karmai, keskeny, hosszú szárnyakkal, amilyenek a sirályok szárnyai. A madárnak persze emberarca volt, és ezt sem lehetett félreérteni. Matematika órán stilizált madarak helyettesítették a számokat (a négyest gólya, a hármast távolodó vércse, amint Immelman-fordulóba kezd stb.), és ugyanilyen rajzok helyettesítették a betűket, melyek segítségével Laboda egyszerre akár két történetet

is képes volt lejegyezni. Például elemezni a Walesi bárdokat, s közben bemutatni egy fergeteges légi parádét, melynek végén sárgarigók tépik szét a varjakat. A szárnyait azonban minden reggel összekötözte, szorosabban mint valaha, repülni pedig egyszer sem próbált meg tizennyolc éves koráig.

Az első kísérletre az ártéri erdő fái közt került sor, sötét éjszaka, és Laboda alig néhány centiméternyire emelkedett a levegőbe. Egy héttel később már három-négy méter magasan repült, viszont képtelen volt irányítani a repülést, úgyhogy csúnyán összetörte magát. Két hónap múlva átrepülte a Tiszát. 1981. május 13-án a matematika tanár pillantotta meg először, ahogy fenn körözött a magasban, majd lassan leszállt az iskola udvarán. Az iskolatáskáját a kezében tartotta, és két nap múlva ismét vele foglalkozott az összes média. Az esztergomi érsek újfent rosszallásának adott hangot, tekintettel arra, hogy „a Megváltó sem viselt szárnyakat a hátán”, az evangélikus püspökök úgy vélték, hogy „igen nagy a baj”, a reformátusok viszont úgy, hogy „nagyon-nagy”, a politikai vezetés pedig határozottan tanácsalannak bizonyult. A védelmi miniszter optimistának látszott („tárt karokkal várja őt a hadsereg”), de az elhárítás főnökének idegesen rángatózott az arca. A gazdaság vezére már május 20-án hatalmasra tátotta a száját, híresen hatalmas száját, ennél többet azonban nem tett, a dolgot ki-ki úgy értelmezte, ahogy akarta. Legnagyobb zavarban persze az ornitológusok voltak, akik nemzetközi konferencia összehívását javasolták, ám ettől az elhárítás főnöke (továbbra is rángatózó arccal) óva intett. Tény, hogy Laboda néhány hét alatt hazánk legismertebb személyiségévé vált, aki állásfoglalásra készítette a börtönök és a luxusvillák lakóit egyaránt. Sokan gondoltak rá félelemmel már ekkor is, viszont mindenki látni akarta, ő pedig nem bújta el az emberek elől. Naphosszat repkedett a belváros felett, vagy a fecskéket kergette a Tiszán, szárnyai néha érintették a vizet, hogy aztán jótékony áramlatok ragadják felfelé. Rendkívül ügyesen utánozta a sirályok rikoltásait, úgyhogy néha még a sirályok is sirálynak nézték, amire módfelett büszke volt. Tudott repülni a hátán, és tudott repülni alvás közben, iszonytató magasságban lebegve mozdulatlanul, ahonnan néha lilára fagyva tért vissza mindenki ámulatára. Szívesen repült télen, és szívesen repült nyáron is, zúgó viharban és bódító melegben, szélesebben süvített a Kárász utca felett, vagy a Dugonits téren mutatott be egy-két akrobatikus figurát. Boldognak látszott, és nem nagyon állt szóba senkivel.

Laboda története tehát igazi sikertörténetnek indult. Rút kiskacsa volt (szokásos szenvedések), ám a szokásos happyend mégis elmaradt. Laboda ugyanis nem hattyúvá változott. Közel húsz év kellett hozzá, hogy ez kiderüljön, és amikor kiderült, rettegés szorította meg valamennyiünk szívét. Laboda személyét sokan és sokféleképpen értékelték már, könyvtárnyi irodalom foglalkozik a „halálmadár-ral”, aki csaknem ezer ember életét oltotta ki, számos életrajz, esetleírás, kriminológiai dolgozat jelent meg róla, holttestét pedig szabályosan ízekre szedték. Robert van de Roer Laboda szociológiája című monográfiájában szellemesen

mutatja be a különböző teóriákat, melyek között szinte képtelenség igazságot tenni. A „szegény Laboda” elmélet hívei gyermek- és serdülőkori traumáról, devianciáról és kóros reakcióról beszélnek, a „denevér” elmélet képviselői viszont a repülés bódító élményében látják minden baj okát, „amely szükségszerűen vezet a személyiség beteges torzulásához”. Sokan emlegették önként vállalt magányát, tudniillik „az ilyesmi nem tesz jót senkinek”, rosszul megélt nemiségét („hisz félig a madarakkal volt rokon”), egy nemzeti érzelmeiről ismert politikus szerint pedig „mindenki szadista, aki szárnyakat visel a hátán”. Az események kapcsán nyilatkozó politológusok valóban felvetették a politika felelősségét, talán nem is teljesen alaptalanul. Köztudott, hogy 1989 után valamennyi párt magának kívánta megnyerni Labodát („végre el kell döntenie, kinek repül”), de ő szemmel láthatólag nem értette a dolgot. 2000. május 13-án egy liberális rendezvény fölött körözött másfél órán keresztül, néhány nappal később viszont a jobboldal mutogatott büszkén az égre, majd kenyérmorzsával szórta tele a várost. Tagadhatatlan, hogy ekkoriban komoly nyomás nehezedett Labodára (bizonyára sokan összeroppantunk volna alatta), csak hogy ő már jóval korábban is halálmadár volt, ami legalábbis elgondolkodtató.

A rendőrségi vizsgálat szerint első áldozatának egy nyugdíjas portást kell tartanunk, akivel rögtön emlékezetes első landolása során végzett 1981-ben, a gimnázium udvarán. Az idős férfi maga is szemtanúja volt a jelenetnek, majd egy óra múlva a szívéhez kapott, és meghalt. Két héttel később a Kárász utca fölött száguldó Labodát egy ukrán turista is megcsodálta, majd egy óra múlva a szívéhez kapott, és meghalt. 1982-ben hárman fulladtak a Tiszába, miközben a magasban lebegő Labodát figyelték, ’83-ban heten csuklottak össze élettelenül (a város különböző pontjain), és ez a szám a következő években sem csökkent soha három alá. Sőt, egyes kutatók véleménye szerint akár sokkal több áldozatról is indokolt beszélni, különösen, ha azokkal is kalkulálunk, akik hetekkel, esetleg hónapokkal a Labodával való találkozás után buktak fel az utcán, pusztultak el kórházi ágyakhoz kötözve, vagy otthonukban haltak meg, teljesen váratlanul. A hozzátartozók sírtak, az ország gyászba borult, a dolog lényegét azonban senki sem látta. Az áldozatok zöme férfi volt, többnyire a hatvan–hetven éves korosztály egyébként életerős, egészséges tagjai, de akadtak nők is számosan. A halálokok között szerepel az infarktus, szerepel az agyvérzés, közlekedési baleset, vesebetegség és persze a rák, mely rettenetesebb az összes többinél.

A rendőrség 1989 óta figyelte Labodát, valójában több okból is, de a megfigyeléssel megbízott nyomozók gyakran haltak meg májelégtelenség miatt, amit az orvosok a túlzott alkoholfogyasztás számlájára írtak, nyilvánvalóan tévesen. A vonatkozó statisztikák szerint Laboda halálmadár volt akkor is, ha valaki csak néhány percig látta őt, amint tovahúzott az ártéri erdő fái fölött, és persze akkor is, ha órákon át üldögélt a Dóm tornyainak tetején. Úgy tűnik, a dolog sohasem a távolságon és sohasem Laboda repülési sebességén múlt, viszont mindig a re-

püléssel volt összefüggésbe hozható. A ma rendelkezésünkre álló adatok alapján nagy biztonsággal állíthatjuk, hogy amennyiben helyváltoztatásra a lábait használta, például egy közértben vásárolt, vagy a rakparton sétálgatott, tehát ilyen esetekben sohasem történt tragédia. Az események 2000 májusa után gyorsultak fel, amikor az áldozatok száma feltűnően megugrott, s a hatóságok végre elszánták magukat a hathatós és gyors cselekvésre. Laboda szülei az újságokból értesültek a hírről, Laboda pedig a szüleitől, szeptember elején, amikor egy kiadós repülés után fáradtan hazaért, s alig tíz perccel később már menekülnie kellett, minthogy a rendőrség rajtaütött a Pécskai utcai házban. A rendőrség (a hadsereg bevonásával) mindent megtett, hogy kézre kerítse a veszélyes bűnözőt, neki azonban sikerült elillannia. Mezőtúr környékén másnap reggel egy mezőgazdasági repülőgép pilótája látni vélte, amint erőteljes szárnycsapásokkal halad észak felé, Törökszentmiklós fölött viszont mindenki látta. Amikor Kiskörénél átkelt a Tiszán, heves légvédelmi ágyútűz fogadta, Mezőcsát után pedig harci repülőgépek vették üldözőbe, de ő eltűnt a Bükk kies erdeinek mélyén. A felkutatására szervezett akciók rendre kudarcba fulltak (leginkább azért, mert a rendőrkutyáknak nincsenek szárnyaik), ám gazdaságunk átmeneti válságai idején az ügy újra és újra terítékre került, a mondott válságok mélységétől függő intenzitással. 2002-ben valamennyi párt elnöke ígéretet tett, hogy megtalálja a megoldást („a mindenki számára megnyugtatót”), a bükki térség pedig külön költségvetési támogatásban részesült. A kormányzat légvédelmi ágyúkat telepített a Bükk köré, a földből gomba mód nőttek ki a harci repülőgépek fogadására alkalmas repterek, és az erdőkből kitiltották az összes turistát. 2003-ban a miniszterelnök a nukleáris csapásmérés lehetőségét latolgatta, külföldi szakértők bevonásával, 2006-ban viszont több tonnányi mérget permeteztek a fákra, amitől ugyan a fának nem lett semmi bajuk, viszont csaknem a teljes vadállomány kipusztult, és Laboda sem került elő.

Az első hetet sirással töltötte. Egy hatalmas szilfa tetején ült, és napi huszonnégy órán keresztül omlottak a könnyei. Egy hét múlva a szil különös alakú, különös színű virágokat termett, melyek illata beborította az egész erdőt, új otthonát, s ő nagy találékonysággal igyekezett lakályossá tenni azt. Először is fészket épített magának, a szil ágai közt, egy óriási tojásra emlékeztető kajibát, melybe egy kör alakú nyíláson keresztül lehetett bejutni. A fészek oldalát sárral tapasztotta be, belülről pedig habszivaccsal szigetelte a tágas helyiséget, amit a fa ágai három térrészre osztottak (konyha, nappali, hálószoba). A nappaliban telente kis vaskályhával fűtött, a füstöt pedig egy agyagból tapasztott kémény vezette a szabadba. (A habszivaccsot, a kályhát és az agyagot kiránduló turisták felejtették a fa alatt, egyébként egy csomó szerszámmal és egy meglehetősen jó állapotban lévő puskával együtt, aminek Laboda nagy hasznát vette, ha vadászni ment.) A fészek alját avarral töltötte fel, aztán behordta saját kezűleg ácsolt bútorait, egy ágyat, egy asztalt, néhány széket és két szekrényt, majd a hetedik napon megpihent.

A környék felderítése során talált még két zsák sót és három zsák cukrot, talált egy hordó olajat és egy hordó rumot, számos edényt és egy működőképes vekkert, talált továbbá hetven szem gabonát, négy élő tyúkot, egy tehenet, valamint háromszáz zseblámpát. Felfedezéseinek eleinte nem tulajdonított különösebb jelentőséget, de miután végigolvasta a Robinsont (erre egy közeli bokorban bukkant), azonnal megértette, hogy még sok a teendő. A tehennek istállót készített, nem messze a sziltól, a tyúkoknak ketrecet, nem messze az istállótól. Az olajat és a rumot a szil törzséhez kötözte (az olajat a fészek alatt, a rumot a fészek felett), a sót, a cukrot, a gabonát és a háromszáz zseblámpát a szekrényekben helyezte el, a vekkert pedig az ágya fejénél egy ágra akasztotta. Amikor mindezzel elkészült, beköszöntött a tél. Keserves, hideg tél volt, olykor hetekig szinte ki sem mozdult a fészekből, bár a tojásokat minden nap összeszedte, a tehenet megfejte, és közben vidáman dudorászott. Tudniillik rákapott a rumra. Egyrészt azért, mert a rum köztudottan melegít, másrészt azért, mert repülés közben is melegít. És néhány pohár rum után Laboda csodálatosakat repült, néha még a legnagyobb hidegben, szakadó hóesésben és süvöltő viharban is. Egymás után állította fel az újabb és újabb magassági rekordokat, aztán szárnyait behúзва, csukott szemmel zuhant a föld felé (egyszer el is aludt közben, ami kis híján az életébe került), hogy az utolsó pillanatban egy merész szárnycsapás után éles kanyart írjon le a levegőben, és széleseben suhanjon a fák fölött. De a rumnak köszönhette a barátait is. Egyik reggel teljesen részeg sólymot talált a rumoshordó tetején, nyilván az ottfelejtett bádogpohárból itta ki a maradékot, s amikor az állat hányt, Laboda tartotta a homlokát. Egy hét múlva a Bükk összes madara ott kuporgott a szil ágain, s valamennyinek feltűnően jó kedve volt. Laboda gyermekeiként szerette őket, a madarak pedig apjukként tisztelték Labodát.

Amikor végre beköszöntött a tavasz, a közelben talált ló és eke segítségével felszántotta a szintén a közelben talált kis tisztást, majd elvetette a szekrényben őrzött hetven szem gabonát. Mondanunk sem kell, hogy néhány évvel később a Bükk számos tisztásán ringatott tömött búzakaralászt az őszi szél, bőven volt vetőmag és liszt (teljes kiőrlésű), a maradékot pedig megették a madarak. Alkonyatkor valamennyien a szil körül gyülekeztek. Laboda kiült fészke tetejére, és hosszú fejezeteket olvasott fel a Robinsonból barátainak, akik talán valamit meg is sejtettek a történet lényegéből, néha legalábbis úgy tetszett Labodának. Tény, hogy az újrakezdés éveiben előszeretettel képzelte magát Robinsonnak (Pénteknek ott voltak a madarak), s ahogy teltek-múltak az évek, ő is egyre jobban várta a maga hajóját, amelyik majd megmenti őt. A hajó 2006-ban érkezett meg, nem voltak vitorlái, viszont voltak szárnyai, s a rendőrségi aktákban a „Bükki Szipinx” néven szerepelt.

A szfinx egy Laboda által épített ideiglenes fészekben húzta meg magát, Laboda tudta és hozzájárulása nélkül. Az ideiglenes fészkek építésének terve 2004-ben született, mikor is a kormányzat (az egyre mélyülő gazdasági válság kezelése

céljából) számos légi csapást mért a Bükkre, kis híján megsérült Laboda fészke is, úgyhogy azonnal cselekedni kellett. A kitartó erőfeszítések eredményeképpen 2005 nyaráig tizenhárom új fészek létesült az erdők mélyén (azért épp ennyi, mert az aljnövényzet átfésülése során csak tizennégy kályha került elő, s közülük az egyik végül működésképtelennek bizonyult). A munkálatok jóval gyorsabban haladtak, mint 2001-ben, részben Laboda fészkepítői tapasztalatai, részben pedig a madarak miatt, akik lelkesen segítettek. A vaskosabb ágakat továbbra is Laboda szerezte be, a többi építési anyagot azonban a madarak szállították a fészkekhez, ők is építették be, bámulatos gyorsasággal és ügyességgel, úgyhogy az utolsó fészket egyetlen hét alatt befejezték. A lakásavatót egy diszkrét rumozás, és egy jóval kevésbé diszkrét repülés tette igazán emlékezetessé, melynek során Laboda nem használta a szárnyait (a madarak vitték), ő pedig nevetett, mivel valóban jókedve volt. A szfinx 2005 szeptemberében költözött a Bükkbe, és csakhamar a rendőrség látókörébe került. Áldozatait rendre a Miskolc környéki utakon szedte, sötétedés után, mindig ugyanazzal a módszerrel. A jobbára húsz-negyven éves férfiakat előbb csodálatos szépségével bűvölte el, majd a síríg tartó, örök szerelem ígéretével, aztán mindegyiküknek feltette a kérdést („reggel négy lábon, délben két lábon” stb.). Magabízó fiatalok olykor szánt szándékkal keresték a veszélyt, éjszakákon át kóboroltak a környéken, és végül valamennyiüket átharapott nyakkal találták meg az erdők körül cirkáló katonai járőrök. Egy különösen agyafúrt hadnagy (a léghárító útegeknél szolgált) biztosan tudni vélte a megoldást („ló”), hasonlóképpen egy miskolci tanító, de a szfinx szerelmét egyikőjüknek sem sikerült elnyernie. A Bükki Szfinx elfogatására indított hajtóvadászatok ezúttal sem vezettek eredményre, úgyhogy az erdők körül néha heteken keresztül dörögtek az ágyúk.

Laboda május 13-án találkozott a szfinxszel. Épp szokásos születésnap-i repüléséről indult haza, amikor eleredt a zápor, ő pedig egy ideiglenes fészekbe menekült. Ott pillantotta meg először az alvó lányt, és rögtön beleszeretett. Órákig ült mozdulatlanul a maga ácsolta ágy mellett, annyira elbűvölte a látvány, de aztán mégis erőt vett magán, kávéfőzőt a lassan ébredező szfinxnek, és a szíve közben a torkában kalapált. Hogy megfejtette-e a rejtvényt, az sohasem derült ki, az azonban tény, hogy néhány nap múlva lázasan dolgozni kezdett, kibővítette, és a lehető legkényelmesebben rendezte be otthonát, a szil pedig valósággal ontotta a virágokat. Szerelmük boldog volt és kiegyensúlyozott. A reggeli repülések alatt Laboda odaadó gyöngédséggel oktatta a lányt, aki megismerkedésük idején csak húsz-harminc méter magasra volt képes felemelkedni, s néhány perc múlva újra le kellett szállnia. Úgy repült, mint a lepkék, szapora, ideges szárnycsapásokkal, persze hogy nem bírta sokáig. Laboda megtanította rá, hogy a szelekkel repüljön, szárnycsapások nélkül, mozdulatlanul, néha fél napokat töltöttek így a levegőben, és közben végig fogták egymás kezét. Ha a fészek tetején sütkéreztek, a szfinx találókérdésekkel szórakoztatta Labodát, ő pedig a lánynak is felolvasta a Ro-

binsont, amit már csaknem kívülről tudott. Gyermekük nem született, talán ez volt az egyetlen bánatuk. Pedig sokat ábrándoztak két kis tojáról, melyeket felváltva tartanának melegen, és sokat ábrándoztak egy jobb és szebb világról is, ahol magától értetődő módon nő szárnya mindenkinek. Hatalmas fészekvárosokat képzeltek el, jól berendezett, korszerű fészkek sokaságát, esti fényárban úszó utcákat, kirakatokat és gyárakat, és mindezt a levegőben. Álmaik városát felhőfolyó szelné ketté, gondosan szabályozott, nyaranta békésen sütkéreznének a partján a pihenni vágyó angyalok. A szfinx csodálatos eredményeket ért el a repülés terén. Zuhanni ugyan sohasem tanult meg, nem volt érzéke az akrobatikus figurák iránt, viszont sorra döntötte meg a magassági rekordokat, és Laboda nem csak szerelmes, de büszke is volt kimondhatatlanul. És eltelt egy év, majd eltelt a második.

A szfinxet egy katonai járőr lőtte le, egy augusztusi éjszakán, Laboda pedig újra kiült a szil tetejére, és huszonnégy órán keresztül omlottak a könnyei. Aztán elindult. A léghárítás felett még pirkadat előtt suhant át, hatkor már Mezőcsát fölött víjjogott (öt halott), nem sokkal később lecsapott Kiskörére (tíz halott), aztán Törökszentmiklóssra, ahol légópincékben bújtak el az emberek. Mezőtúron iszonytató pusztítást vitt véghez, majd rátört Szegedre, és e nap gyászos emlékét nem feledjük el soha. Állítólag a tarjáni víztorony tetején még megpihent, aztán bosszúért lihegve széttárta szárnyait. A Kárász utcán mindenki meghalt, és mindenki meghalt a Dugonits téren, ő pedig átkozódva lebegett a szökőkút felett. A Dóm összeomlott, a hidak a Tiszába zuhantak, és tűz ütött ki a város legkülönbözőbb pontjain. Labodát a polgármester lőtte le, a városháza ablakából, ahonnan a Széchenyi téren andalgó polgárookra szokott lövöldözni délután négy és hat között. Csak egyetlen lövés dördült, de a polgármester gyakorlott lövész volt, és Laboda holtan buckázott alá a felhők közül. És bár a gyász fájdalmas volt, leírhatatlan és rettenetes, azért valóban volt okunk örülni is. Mert halhatatlanok letünk valamennyien, egy egész életen keresztül halhatatlanok.

KISS ANNA

Tél lúdjai

hebegnek,

szélörvényekre
szállnak,

szélén a
szédületnek

hálóhelyet
találnak,

a múlók, íme,
múlnak,

a múlók, íme,
múlnak,

szélén a
szédületnek

alá a mélybe
hullnak,

enyéim
óra vetnek,

a múlók, íme,
múlnak,

madárrá
szenderülnek,

*szélörvények
vonulnak,*

*tél lúdjai
hebegnek,*

*szélörvényekre
szállnak,*

*szélén a
szédületnek*

*hálóhelyet
találnak,*

*a múltók íme,
múlnak*

*a múltók íme,
múlnak*

*szélén a
szédületnek*

*alá a mélybe
hullnak,*

*enyéim
óra vetnek,*

*a múltók íme,
múlnak,*

*madárrá
szenderülnek,*

*szélörvényekbe
hullnak*

*tél lúdjai
hebegnek*

*szélörvényekre
szállnak,*

*szélén a
szédületnek*

*hálóhelyet
találnak,*

*a múlok, íme,
múlnak,*

*a múlok íme,
múlnak*

*szélén a
szédületnek,*

*szélörvények
vonulnak,*

*enyéim
óra vetnek*

*szélén a
szédületnek,*

*a nem múló
teleknek,*

*enyéim
óra vetnek,*

*tél lúdjai
hebegnek,*

*szélörvényekre
szállnak,*

*szélén a
szédületnek*

*hálólhelyet
találnak,*

*a múlók, íme
múlnak,*

*a múlók, íme,
múlnak*

*szélén a
szédületnek,*

*szélörvények
vonulnak.*

Falból a kígyó

fütttyövet,

*felébred, kéri
a tejet,*

*naspolyafán
babrál a szél,*

*ébresztgeti
csengőidet,*

*és várni, hogy
világosul,*

*vérszín paréjon
átgurul*

*a hold, csak kígyó
fütttyövet,*

*felébred, kéri
a tejet,*

*vállfáról ing,
vízért szalad,*

*vérszín paréjon
át a nap,*

*hol délben a
levendulás*

*méhektől zúg,
láng-róka ás,*

*a domb belül
kongó terem,*

*a szkíta lány
onnét üzen,*

*tűvel zörög,
ha varrogat,*

*kendője, fátyla
elszakad,*

*de rózsák lassú
vére hull,*

*a naspolyára
éj borul,*

*falból a kígyó
fütytyöget,*

*felébred, kéri
a tejet,*

*vállfáról ing,
vízért szalad,*

*vérszín paréjon
át a nap,*

*hol délben a
levendulás*

*méhektől zúg,
láng-róka ás,*

*dombról a
fátyol-lobbanás,*

*lentről a
zöngés, kuncogás,*

*majd várni, hogy
világosul,*

*vérszín paréjon
átgurul*

*a hold, és a
levendulás*

*méhektől zúg,
láng-róka ás,*

*vállfáról ing,
vízért szalad,*

*vérszín paréjon
át a nap,*

*a rózsák lassú
vére hull,*

*álmából épp
felnéz az Úr.*

VÁRI ATTILA

Ügynöklista

A Surlott Grádics törzsvendégei éppen a szezon első kocsonyáját ették. Békai ecetes lilahagymával, a hordár citromozta, a harangozó fűszerpaprikát szórt rá, s hogy mindenkinek ízlett, az már abból is kitetszett, hogy több mint negyed órája, még pissenést sem lehetett hallani. Csontokat szopogattak, szétdarabolták az abált fül és porcos köröm részeket, s mintha mindenki a végére hagyná a javát, magához az aranylóan sárga rezgőhöz, egyik sem kezdett hozzá.

A harangozó villáján egyensúlyozva kivett egy reszkető falatot, s mintha szerepet játszana, a kocsonyára köszönt, s azt mondta:

– Ilyenek lehetnek most azok is, akik rettegve várják, hogy nyilvánosságra kerüljenek az ügynöklisták.

Akkortájt, amikor már semmitől sem kellett félni, legfeljebb az újságárustól, aki állítólag, egy felszámolás alatt álló fémfeldolgozóból vásárolt préssel nyomatta az alumínium aprópénzeket, a városban olyan hangulat uralkodott, a megoldatlan ügynökkérdés miatt, hogy az Amerikából hazatelepült baptista prédikátor azt mondta:

– Minálunk Délen, ilyen szaga volt a levegőnek a lincselések előtt.

Az emberek mindenkit meggyanúsítottak. Legendák terjengtek olyan titkos, földalatti börtönökről, ahol még most, a rendszerváltás után is tartanak fogva, ítélet nélkül embereket, s ezeket a volt állampárt fejesei arra akarják fölhasználni, hogy csúszópénz, választási lefizetések helyett használják őket, s rajtuk keresztül a rokonaikat, a hatalom visszaszerzésére.

– Ott van például Kós Dani esete. Őt például az oroszok a háború végén vitték el málenkij robotra, akkor harminc éves volt, már hét gyermekes családapa, s amikor ötven év után hazakerült, akkor már negyvenkét unokája, s azoktól nyolcvanhat dédunokája élt a városban. Az, ha beleszámítjuk a feleségét, a gyermekei és unokái férjeit, feleségeit, akkor az már száznál is több szavazót jelent – mondta a temetőőr.

– Nem hiszem – mondta a Meszticz-féle fűszerkereskedés hordára. – Annál jobb dolgokra is fel lehet használni egy valójában nem létező embert. Például, olyan kézimunkát lehet végeztetni vele, ami kifizetődő. Engem, amikor bedutyiztak, mert azt hitték, hogy azok a csokoládé tallérok, amik aranypapírba voltak csomagolva, emlékeznek, amit egy olasz húsfelvásárlótól kaptam, mert megmostam a kocsiját, na arról azt hitték, hogy valódi aranypénzek... De, hogy szavamat

ne felejtsem, amíg vizsgálati fogságban raboskodtam, velünk diót törettek. Mindenki egy zsák diót kapott naponta, arról volt egy számítás, hogy mennyi tiszta dióbél lesz belőle, így még enni sem lehetett, de a börtönigazgató megtriplázta a pénzét. Szóval, ha nem is éppen diótörésre, de valami ilyesmire lehet használni a titkos rabokat.

– Blabla – mondta Baloghné. – Minek ezeknek titkos földalatti munka. Volt a házipénztárunkban rengeteg valuta, bankszámla számok, meg minden. Az, aki a főtéren megnyitotta azt az amerikai húspogácsás műétel talponállót, az is titkos tiszt, valami fejes volt, csak nem itt. Ezek, akik most gyárakat vesznek, üzleteket, erdőket, földeket, mind-mind valahol máshol voltak szolgálatban. Aztán az itteniekkkel, akik innen elmenekültek, szépen kicserélik a tapasztalatokat. Listájuk van arról, hogy ki volt ügynök, s most aztán azzal tartják sakkban, hogy leleplezik. Az ám a befektetés. Aki téglá volt, az most mindent megtesz, csak ne tudjuk meg róla az igazat.

– Mind fel kellett volna kötni őket – mondta a harangozó. – Felkötni őket a toronyba, sósvízzel permetezni, hogy a nép sokáig láthassa őket.

– A halálos ítélet nem helyénvaló – okoskodott közbe a sekrestyés. – Mert tesszem fel, ha kiderül valakiről, hogy ártatlanul ítélték el, akkor mi van? Már fel támasztani nem lehet.

– Én ilyen esetben az ügyvédjét ítélném el – mondta megfontoltan Ötödik Béka Pál nyugalmazott vasúti váltóőr. – Az ügyésznek ugyebár az a dolga, hogy elítéltesse a vádlottat, az ügyvédnek pedig az, hogy felmentse. Na már most, ha ártatlanul végeznek ki valakit, akkor az ügyvéd nem ért a mesterségéhez, igazából olyan, mintha ő követett volna el gyilkosságot az elítélten. De most nem erről van szó. Ma reggel a péknél hallottam, hogy a Ziccer nevű lapban leközölték, hogy egy fiatalembert nyolc éves korában szerveztek be, s úgy derült ki, hogy olyan helyre akart menni munkába, ahol átvilágították.

– Engem is röggönyöztek, de előbb megittattak valami fehérrel, olyan volt, mint a gipsz. Aztán az orvos, ott az átvilágítóban meg is mondta, hogy gyomorfekélyem van, pedig csak az történt, hogy véletlenül lenyeltem egy aprópénzt, ami a kenyérbe volt belesütve. Na ennyit az átvilágításról.

– Ez másfajta átvilágítás – mondta Békai. – Csak az a baj, hogy azok, akik tíz, vagy tizenöt évet ültek, azok nem hangoskodnak. Olyanok kiabálnak ügynöklis tákról, akik, még az is lehet, hogy ügynökök voltak.

Hallgattak. Mindenik azon töpregett, hogy miért is úszták meg annak idején, pedig nem tettek lakatot a szájukra, s még a sekrestyést is csak kihallgatásra vették, amikor részegen azt mondta, hogy „a népi demokrácia az abszolút szabadság, mert itt a szabad állampolgár szabadon mondhatja azt, amit szabad.”

És nem lett belőle semmi baj, mert az a tiszt, aki a kihallgatást vezette, lefordította románra a felettesének ezt a mondatot, aki teljesen egyet is értett vele, s megkérte, hogy ha a papok valami olyasmit mondanának, amit nem szabad, ak-

kor azt jelentse. A sekrestyés pedig eleget is tett kötelességének. Amikor legközelebb hívták, akkor elmondta, hogy a kispap azt mondta a plébánosnak, hogy a tanító kisasszony nem lehetne Mária-leány, mert meggyóna, hogy fűvel-fával lefekszik, és szentségkáromlást is elkövet, mert szeretkezés közben, amikor a csúcsra ér, azt szokta visítani, hogy „Jésszusmáriám”, ami bűn.

– De a gyónástítkot kibeszélni nem szabad. Ugye azt tetszett mondani, hogy jegyezzem, ha olyasmit mondanak, amit nem szabad – mondta a szekus ezredesnek, aki rögtön elkérte a tanítókisasszony címét, mert arra volt kíváncsi, hogy vajon, ha vele fekszik le, nem fog olyan államellenes dolgokat visítani, hogy például „éljen a párt”, vagy olyasmit, hogy „ötéves tervet négy év alatt”, ami természetesen abban a helyzetben államellenes izgatás.

– Vannak dolgok, amelyekre soha nem derül fény – mondta Ötödik Békai. – én például, csak a napokban tudtam meg bizonyos jól-értesült körökből, hogy az amerikaiak miért mentek fel a Holdra. Mert annak is meg volt a politikuma. Ugyebár, a háború után elvitték hadizsákmányként az összes tudóst, aki a fao egyen, meg a fao kettesesen dolgozott. Azért vitték el, mert a nürnbergi perekben sejtetni kezdték, hogy Hitler nem lett öngyilkos. Azt is kapiskálták, hogy a vádlottak padján nem az igaziak ülnek, hanem az álterhugójuk. És valami kémük adatokat talált, hogy Hitler, meg a többiek fenn vannak a Holdon. Na azt mentek ellenőrizni, s vitték magukkal az ítélet szövegét, hogy ott a helyszínen végre lehessen hajtani. Hogy aztán ott volt Hitler, vagy nem, arról nagy a csend. Ötszáz évre titkosították a Hold-utazás jegyzőkönyveit, de, azóta nem is mennek oda. Azt hiszem, egyből megtalálták, aztán most nincs, amiért ott kutakodjanak.

Baloghné hátrament az üzletből a lakásba, s ilyenkor szabadabban tudtak beszélni, s mert a Meszticz-fűszerkereskedés hordára éppen úgy ült, hogy láthatta az ajtót, ő szólalt meg leghamarabb.

– Visszatérve a tanítókisasszonyra, aztán az összes fejes próbálkozott nála, hátha a sztálinizmust, a varsói szerződést, vagy a kágéestét emlegeti az ágyban, de csak azt a klerikális szöveget visította, hogy „jésszusmáriám”, úgy, hogy aztán ki is nevezték az ateista szemináriumba pártinstruktornak. Ott aztán ő volt a csaszi, mert olyanok közt dolgozott, hogy az már maga volt az analfabéta csimborasszó. Nem tudom, emlékeznek Burján elvtársra? Na neki bemesélte az egyik vegyeskereskedő, hogy azért nem lehet fémtisztító szereket kapni, mert a Doremifá elfogyott, csak szidolt lehetett kapni, arról pedig egy énekes azt hitte, hogy hangfényesítő szer, mert ugyebár két hangjegy a neve, Szi Dó, s a nyomorult megmérgezte magát, ezért ki kellett vonni forgalomból a kilincstisztítót.

– Nekem, még az első háború előtt volt egy hölgyesetem. Azt a mádmázelt, összeesküvés vádjával a kommunisták letartóztatták volna, velemmel egyetemben, mert az azt kiabálta, hogy „Király vagy. Te vagy a király.” Jól is néztem volna ki, ha a törvényszéken azt akarták volna, hogy mutassuk meg ezt a legitimista

összeesküvést. Szerencsére már akkor sem volt fiatal a cicus, így nem érte meg azt, hogy ügynökök próbálgassák a monarchiához való viszonyát – mondta Békai.

Jól röhögtek ezeken a dolgokon, mert már azt is lehetett, szabad utat adott a rendszerváltás a röhögésnek. Így, emlékeik pincéiből felszínre hozva a közelmúltat, már csodálkozni tudtak azon, hogy a városi párttitkár hogy lehetett olyan barom, hogy rendeletben akarta eltörölni a déli harangszót, mondván, hogy az megzavarja a szocialista munkaversenyt, mert az emberek az ebédre gondolnak, ahelyett, hogy a Terv járna a fejükben.

Lassanként visszatért a beszélgetés a mába, abba a mába, amiben az emberek semmivel sem foglalkoztak többet, mint éppen a múlttal. Mintha nem is lenne jövőképük, s mintha az igeragozásában nem ismernék a jelent.

– Ügynökök pedig mindig is voltak. Már az ókori görögök, rómaiak is használták őket – mondta a pedellus.

– Amikor én fiatal voltam, a titkosrendőröket meg lehetett ismerni. Amelyik álruhát vett föl, mondjuk, beöltöztették koldusnak, annak kérem szeretettel látszott, hogy rendes helyen, valamelyik úri- és egyenruhaszabónál varrták a gönceit, mert akkoriban még adtak a küllemre. Ha tételezzük fel, darócszürke nadrágra rávarrtak egy hupilila pöttyös foltot, az úgy oda volt szerkesztve, hogy a nadrág hamarabb elvásott, mint a foltja – mondta Ötödik Békai, aki sehogy sem akart belenyugodni abba, hogy a szomszéd asztaloknál, de a rádióban, a televízióban sem hallani másról, mint ügynöklistáról. – Ferencjóska idejében ejsze nem is kellett igazi rejtetten titkos titkosrendőrök...

– Szent igaz – mondta a sekrestyés. – Egyszer, még az első háború táján, valami nazarénusokat akart a katonai rendőrség kibeszéltetni, már, hogy elmondani velük, hogy melyik hittételük nem engedi meg, hogy katonák legyenek, s ehhez kellett volna egy miseruha, vagy valami papi öltözet. A fene se tudja, hogy mért akart az a spion miseruhában flangálni az utcán, aztán az apátplébános felöltöztette ferences páternek. De én egész életemben, ezen az egy eseten kívül, a románok bójöveteléig, a királyi sziguráncásokig, nem is találkoztam ilyesfélével.

A dolog úgy került szóba, s azért kerülgették a lényegét, mert hogy a Meszticz-fűszerkereskedés hajdani hordárja, nősülni készült, most, hogy vénségére meggazdagodott, került volna vászoncseléd a házhoz, de a sok-sok különféle vélemény között olyasmi is elhangzott, amit komolyan vettek a törzsasztalnál.

Amikor híre futott a házasság lehetőségének, a harangozó azt kifogásolta, hogy nagy a korkülönbség, hiszen az ifiasszony még csak a hetvenedikbe jár, de azzal hurrogták le a többiek, hogy kell is annyi differencia egy jó házassághoz. Kell, hogy annyi év legyen kettejük között, mert:

– Aki kapós volt a mi korosztályunkból, az már elkelt, aztán mit számít az, hogy a lánya lehetne – mondta a temetőőr. – A lényeg az, hogy tudjon főzni, ne akarjon nagylábon élni. Bár szó, ami szó, ha mindennap innen vitetik az ebédet és vacsorát, még akkor is marad az utódoknak, amit a tejbe aprítsanak.

– Miféle utódok – tiltakozott a hordár. – Nem akarok gyermeket, mert az, nagy felelősség, s az én koromban az ember már azt sem látná, hogy mi lesz belőle.

– Maga fatökű! – szólt oda foghegyről Baloghné, a Surlott Grádics nagyszonya, aki éppen akkor lépett a terembe. – Maga azt hiszi, hogy hetvenévesen Jolánka titokban akar teherbe esni magától? Azért akar férjhez menni, mert tudja, hogy maga vagyokra tett szert, s ahogy az öregek szokták mondani, amelyik esztenán a sajt után marad savó, oda disznó is kerül...

Ezen elgondolkodtak volna hosszasan, s a frissiben kihozott fröccsök kóstoltatása, hiszen ez volt az újbor főpróbája, időt is adott volna a gondolkodásra, de a pedellus, aki sört ivott, torkát köszörülve megszólalt.

– Ez a Jolánka, az orosz és román csapatok bejövetelekor, 1944 szeptemberében a parancsnokságukon dolgozott, távírdász volt, aztán amikor megalakult a szekuritáté, annak is ő vezette a telefonközpontját. Dugó ki, dugó bé, a fején fülhallgató, mindenről tudott, ami ott történt, azt is tudta, hogy ki jelent fel éppen valakit. Szóval, ilyen titkos helyen nem dolgozhatott civilként. És onnan is ment nyugdíjba. Szóval ügynök volt.

– Ez nem is olyan bizonyos – mondta a hordár. – Lehet úgy dolgozni valahol, hogy az embernek ne legyen köze ahhoz, amit ott csinálnak. Ott van például Ferbájsz. Ő ugye éjjelőr volt az Édeslyuknál, mégsem mondjuk róla, hogy ő volt a kupleráj üdvöskéje.

– Még jó, hogy ezt a Ferbájszt emlegeti, – mondta Békai. – Mert maga most pontosan olyan marha, mint amilyen ő volt. Amikor meglátta az első gömbölyített szélvédőjű autót, azt mondta, hogy az a jó az ilyenekben, hogy dioptriára árulják, s akkor a vezető nem kell, szemüveget hordjon. Mert van egy, két, három dioptriás Ford.

– Én ammondó vagyok, hogy próbára kellene tenni Jolánkát – mondta a pedellus. – Nálunk elraktározva megvannak a régi újságok, azokban találunk olyan eseményeket, hogy például az amerikaiak krumplibogarat szórnak a földjeinkre, meg olyasmit, hogy az imperializmus ügynökei olyan vízmérgező szereket juttatnak az itteni folyókba, amittől csökken a tehenek tejhozama. Na már most, maga meghívja Jolánkát a főtéri cukrászdába, kávéra, süteményre – mondta a hordárnak. – Aztán egészen mellékesen belekezd, hogy azt mondja, emlékszik drága Jolánka, hogy ezek az imperialisták miket csináltak. És akkor mondjuk, azt kezdi fejtegetni, hogy megfertőzték apáca-lepkével a fenyveseket, de azt úgy csinálták, hogy voltak itteni cinkosaik. És akkor Jolánka ráharap a témára, és kikotyogja, hogy bizony, ő tudja, hogy kik voltak az erre beszervezett osztályellenségek.

– Ez nem jó – mondta a temetőőr. – Lehet, hogy ő is hallott valami ilyen marhaságot, s aztán vége-hossza nem lesz a gyülekezeti papolásnak. Inkább valami konkrét dolgot kellene találni. Például, ott volt Rosenfeld, akit azzal vádoltak meg, hogy rokona volt az a cionista orvos, aki meg akarta mérgezni Sztálint, s ezen az alapon letartóztatták, aztán elvették a lakását. Rosenfeld felesége pedig

önkritikát gyakorolt, belátta, hogy a férje eltávolodott a munkásmozgalom eszméitől, beadta a válópert, aztán férjhez ment egy börtönőrhöz. Ez a Rosenfeld nem állt soha szóba senkivel, a tárgyalásán mégis olyan dolgokat olvastak fel a jegyzőkönyvből, amit csak úgy tudhattak, ha a telefonja, akkor is lehallgatható volt, ha a kagyló rendesen le volt téve a villájába.

– Igen, ez már jó lehet – hümmögte Békai. – De azért valahogy úgy kellene lépre csalni, hogy észre se vegye, hogy nehogy gyanút fogjon, s ebben a dologban az a legnehezebb, hogy akinek ügynök múltja van, az, ahogy mondani szokás, már egy kör előnnyel indul. Annak kérem szeretettel, tapasztalása van arról, hogy milyen a csőbehúzás. Az, hátszél ellenében is megérzi, hogy provokálják.

– Nekem az a tapasztalatom, hogy, ha az ember valami nagyon nagy titkát megosztja egy másikkal, akkor, az szokott történni, hogy az illető kényszert érez arra, hogy ő is győnjön, s most már csak azt kellene kitalálni, hogy mi legyen az a titok, amit Ön, tisztelt barátunk, már régóta hordoz magában. Olyasmit is lehet most már mondani, hogy teszem fel, a háború alatt belépett a Nyilaskeresztes pártba, de erről senki sem tudott, mert akkor éppen egy másik városban élt... – mondta a sekrestyés.

– Azt nem – tiltakozott a hordár. – Nem mondhatok ilyesmit, mert akkortájt még állományban voltam. Én szállítottam Jolánkáékhoz Meszticzéktől a rendelést, s a minap még fel is emlegette, hogy amikor lehajolt, hogy a kosárban ellenőrizze, hogy meg van-e minden, akkor én belecsíptem a fenekébe, s akkor ő rávágott a kezemre. Ilyenek a nők. Emlékszik arra, hogy tizennyolc éves korában megcsöcsörészttem, mert engedelemmel legyen mondva, nemcsak a farát leltároztam, hanem az első fertályát is, s akkor most hatvan év után úgy emlékszik vissza, hogy a felét letagadja, s közben úgy mórlikál, mintha éppen most csinálnám vele azt.

A csapос elunta, hogy nem történik semmi, s hogy megint olyan dolgokról beszélnek, ami akkor történt, amikor még a nagyapja állt a söntés mögött, s a pult fölnyitható lapját hátralökve, kilépett a terembe. Zsebéből pepita fedelű jegyzetfüzetet szedett elő, s olvasni kezdte.

– November húsz. A jobb kettes asztalnál Kis úr, az anyakönyvi hivataltól, azt meséli Dósa műszerjavítónak, hogy biztos forrásból tudja, hogy Blau Elek ügynök volt. November huszonkettő. Bal hármass asztalnál, Blau Elek, a mezőgazdasági bank igazgatója, azt meséli Ispán Dénesnek, hogy véletlenül olyan dokumentumokra bukkant, hogy a városi képviselőségre pályázó Kis, az anyakönyvtől, a belső elhárítás ügynöke volt. November harminc. Jobb kettes asztal. Ispán Dénes meghívja egy sörre Dósa műszerészt, ahol mindketten elmondják friss értesüléseiket, hogy Blau Elek és Kis az anyakönyvtől ügynökök voltak. December kettő. Blau Elek, szokása ellenére, két deci rumot rendel egy vizespohárba, aztán bejön Kis az anyakönyvtől. Egymásnak esnek. Mindenik kikéri magának, hogy ő nem volt ügynök. Aztán a második kör után kibékülnek, és megegyeznek

abban, hogy Dósa, a műszerész, és Ispán Dénes zongorahangoló ügynökök voltak – a csapos hatásszünetet tartott, majd kissé pátoszosan folytatta. – Uraim, ebből a feljegyzésből az derül ki, hogy mindenki besúgó, ügynök volt. Olyan ez, mintha egy medencében úgy ülnének, hogy mindenki egy másik hátát szappanozza. De kérdem én, ha ennyi ügynök volt, rendben, hát ilyen sokan voltak, de hol van a megbízó?

– Igaza lehet – mondta a harangozó. – De itt és most Jolánkáról beszélünk, mert senki nem akarja elvenni sem Blau, sem Kis, sem pedig Ispán urat, Dósáról nem is beszélve. A lényegi kérdést nem lehet számításon kívül hagyni. Nevezetesen, hogy ha Jolánka tepertőspogácsáját, disznóvágáskor saját maga által fűszerezett májas-, véres-hurkáját, pácolt és abált szalonnáját a mérleg egyik serpenyőjébe tesszük, a másikba pedig az ügynöki múltat, akkor mi lesz súlyosabb, melyik nyom többet a latban? Mi fontosabb egy mai halandó vőlegény, az eljövendő férj számára? Az, hogy osztályon felüli háziasszony, vagy esetleg az, hogy hajdanában értesülései voltak olyan dolgokról, olyan személyek viselt dolgairól, akiket már régen elharangoztam?

– Ne dugják a fejüket a homokba – mondta Baloghné. – Ha valahogy megtudná nézni a nyugdíjszelvényét, akkor minden kiderülne. Mert, ha aktív állományban volt, akkor tisztí nyugdíja van, de akkor már elmehetett volna rég, de réges-régen, nem kellett volna várjon hatvan éves koráig. Mert azoknál, egy év másfélnek számított, tehát húsz év alatt harminc munkaévnek megfelelő időt gyűjthetett, de ez most lényegtelen. Ha ügynök volt, s ezt nem vallja be, akkor méltatlan a szeretetre. Akkor más titkai is vannak. És szerintem vannak. Azért akar ilyen nagyon férjhez menni, mert nem bírja a múlt terhét egyedül cipelni, aztán majd rálőcsöli szegény urára a lelkiismeret-furdalásait. Ezekről minden kitelik. Hogy őszinte legyek, kap egy férjet, aki akárhogy is vesszük, a város intelligenciájához tartozik, arany élete lesz, mert nem lehetnek anyagi gondjai. De mi lesz a férj hozománya? Őt is körül lengi a gyanú, hogy már a régi rendszerben is egy követ fújtak, s akkor, kérdem én, majd elmondjuk az egész városnak, hogy ez nem igaz. Hogy maga nem volt ügynök? Az, olyan lenne, mint a kabátlopásos dolog, hogy a megkárosítottról az jut eszébe a világnak, hogy volt valami kabátlopásos ügye.

Magukba roskadtan hallgattak, bár Békai agyán átfutott az a gondolat, hogy Baloghné azért ellenzi ezt a házasságot, mert egyik özvegy barátnőjét akarja mindenáron férjhez adni, aztán elhessegette magától a gondolatot, s jelzett a csaposnak, hogy még egy utolsó kört mindenkinek.

Feszülten méricskéltek magukban, hogy mit is jelenthetne, ha valaki róluk állítaná, hogy ügynökök voltak, de ez a gondolat, valamiféle szellemi spanyolfalat húzott a valóság elé, s így nem is jutott egyiknek sem eszébe, hogy ők, már akkor is érdektelenek voltak a kommunista rendszer számára, amikor az éppen diadalittasan a győzelmeit ünnepelte. Az emberek pedig nem nézik másnak őket, mint

amik a valóságban. Az elmúlt rendszer előtti elmúlt rendszer, s az azt megelőző elmúlt rendszerek kövületének. Osztrák–magyar monarchia, román királyság, Horthy-Magyarország, Mihály király liberalizmusa, a kommunista rendszer, most pedig ez... Kinek lehettek volna az ügynökei? Érezték, hogy valami teher nehezedik rájuk, valami meghatározhatatlan rosszérzés, mintha valami olyasmit ettek volna, ami nem kedvükre való. Az ital sem esett jól, nem oldotta a feszültséget, ami azért keletkezett bennük, mert nem tudták, mint ahogy az ország sem, azt, hogyan kell leleplezni egy ügynököt.

Békai, két tenyere között forgatta a poharát, olyan mozdulatokkal, mintha a hengert még hengerebbé akarná tenni, aztán nagyon megfontoltan, halkán, mintha saját magát kérdezné, hangosan kimondta:

– Hol szoktak őszinték lenni az emberek?

– A gyóntatószékben – vágta rá kapásból a sekrestyés.

– Persze, ott is, már aki – dünnyögte Békai. – De van még egy sokkal biztosabb hely. Az ágy. Uraim, az ágyban sok minden titkot kifecsegnek az emberek, olyasmit is, amit aztán utólag megbánnak. Azért végződik sok házasság tragédiával, mert a vesztes fél, a válás helyett azt választja, hogy inkább megöli azt, aki minden titkát tudja, nemcsak a szokásait.

– Szóval vegyem el feleségül, aztán majd az ágyban kiderül? – Kérdezte fanyalogva a hordár, de még mielőtt Békai válaszolhatott volna, Baloghné, akinek már nagyon a begyében volt ez az ügynök téma, s aki félálomban a tévé éjszakai műsoraiban állandóan ügynöklistákról, ügynöktörvényekről hallott, most ingerülten csattant fel.

– Csak nem azt akarja sugalmazni Békai úr, hogy minden ügynök-gyanús egyént meg kell kettýinteni, isten bocsássa meg nekem, hogy ilyeneket mondok. Hogy ágyba kell vinni? Hogy azt, aki kiizélt velünk, azt meg kell ízélni?! Na látja, ez egy ilyen elizélt világ. Jól ideizéltek nekünk, s tegye még hozzá azt a néhány ígékötőt, hogy be, fel, le, ki, át, meg, el. Hogy bebaszott nekünk ez az ügynöközés, mert elbaszták ezt a kurva rendszerváltást – sipította, s a törzsasztal tagjai megkövülten hallgatták. Hiszen a Surlott Grádicnál eddig még azt sem lehetett Baloghné jelenlétében kimondani, hogy „kettýintés”, „combhegedülés”, s most éppen az ő szájából hangzott el a családszaporító mozdulatoknak ez a közkeletű megnevezése.

– O tempora, o mores – sóhajtott fel a pedellus, aki olykor, latinos műveltségét szerette fitogtatni. – Ó idők, ó erkölcsök – ismételte meg magyarul, aztán, mintha ez nem lenne elég, bizonytalanul hozzá tette: – Ahogy a nagy Shakespeare mondotta, színház az egész világ.

SÁNDOR IVÁN

A forgatókönyv (2)*

Pelopsz és Hippodameia kilovagolnak Píza várából.

Hasonlóképpen egyforma a ruházatuk, a vértjük, a sisakjuk, a fegyverzetük, mint amikor a kocsihajtó versenyen egymás mellett állva kocsijukon legyőzték Oinomaoszt.

A dobok peregnek a várfalon.

Az őrség falanxából kiválik tíz harcos. Előttük, mögöttük haladva a kíséretük. Fuvolaszó.

Mindketten felkapják a fejüket. Megállapíthatatlan, honnan a fuvolahang, mintha a várfalakból, a felhőkből, mintha a kétoldalt felmeredő sziklafalakból.

Sárga port kavarnak fel a lovak léptei.

Alacsonyan szállnak a fekete felhők.

A fuvolaszó halkul.

Ugyanaz a sors vár Laiosz fiára, mint ahová ő juttatta az én fiamat, mondja Pelopsz a mellette lovagoló Hippodameiának.

A fuvolaszó felerősödik.

A távolban nyáj tűnik fel.

Pitheusz játszik a hangszeren, leteszi. Megpihen az öreg pásztorral egy sziklán. Az állatok köréjük gyűlnek.

Őrizd meg, mutat a fuvolára a pásztor. Emlékeztet majd rám, emlékeztet mindenre, amit láttál és hallottál, ahogyan engem is.

Az állatok figyelnek.

Pitheusz játszik. A közeledő lovasok láttán köpenyébe rejti a fuvolát.

Hippodameia kiugratja a lovát. Két testőre átveszi a vágat. Az egyiknek súg valamit. A katona elvágta. Hippodameia visszaugrat Pelopsz mellé.

Büszke vagyok rád, mondja a király, úgy ülöd meg a lovat, mint a harcosok. Hűségesebb testőreid vannak.

* Pauló, a fiatal filmrendező esztendőik óta dolgozik az „Isméné-forgatókönyvön”. (Az *Argoliszi-öböl* kezdő fejezetei: *Jelenkor*, 2007/3, 7–8, 11.) A forgatókönyv bevezetője szerint Pelopsz csellel legyőzi Píza királyát, Oinomaoszt, s elnyeri lánya, Hippodameia kezét. Pitheusz, a jogos trónörökös, a királyné öccse a hegyekbe menekül. Pelopsz fiává fogadja a Thébaiból elűzött Laioszt, aki Hippodameia utasítására megöli Pelopsz korábbi nászából született fiát, hogy az ne követhesse apját a trónon, majd amikor hírt kap, hogy Thébaiban meghalt az őt elűző ottani trónbitorló, visszatér a városba. (Az *Argoliszi-öböl* forgatókönyv-fejezetének első része: *Forrás*, 2008/1.)

A lovas eléri a nyáját. Átgázol az állatok között.

Menekülj, mondja Pitheusznak, a király közeledik.

Pitheusz megöleli a pásztort. Futva hagyja el a nyáját. Megbújik a sziklafal egy kiszögellésében.

A lovas visszavágtat. Jelenti parancsnokának, hogy szemrevételezte az utat, veszélyt nem látott, egy pásztor hajtja csak előttük a nyáját.

A parancsnok jelent Pelopsznak: a pásztor hajtja a nyáját, királyom, a társa elfutott.

Jó szemed van, parancsnok, mondja Pelopsz.

Neked is, királyom, felfedeztem a tekinteted, hogy mindent láttál te is, talán a királyné is.

Pelopsz int, teljesítsd a kötelességedet, mondja a parancsnoknak.

Tovább lovagolnak.

A parancsnok magához inti Hippodameia testőrét. Leparancsolja a lováról. Letérdelteti. Egyetlen palloscsapással lemetszi a fejét.

A lovasok belegázolnak a nyájba. Az állatsereg örvénylik.

Pelopsz magához rendeli a pásztort.

Merre futott a társad?

Öreg vagyok, király, nem jó már a szemem, honnan tudhatnám.

Ki volt a társad?

Nem ismertem, király.

Ki volt? ismétli a kérdést Hippodameia.

Nemrég érkezett, lehetséges, hogy, talán...

Nem maradhatsz büntetlen, vág közbe Hippodameia. Pallost ránt. Levágja a pásztort. Leszáll a lováról, többször beledöf a testbe.

Pelopsz felsegíti Hippodameiát a lovára.

Tovább vágtnak a kíséőrcsapattal. A sárga porfelhő a fekete felleget is eltakarja.

Pitheusz visszaoson. Két állat őrzi a pásztor holttestét. Pitheusz sziklakövekkel sírt kapar. Temet. Néhány juh körülállja a sírt. Pitheusz játszik a fuvolán. Az állatok lassan visszazálingóznak. Pitheusz magához veszi a pásztor botját. Továbbbindulnak.

Pelopsz és Hippodameia kíséretükkel Thébaiba érkeznek.

Ugyanolyan a vár, a várkapu, mint Piszában. (Instrukció: terrakotta, sárga, fekete színek, az őrség falanxa ugyanúgy menetel, ruházatuk, fegyverzetük is hasonló a pizai vár őrségéhez, ugyanaz a monoton dobszó a várfalokról.)

A bástyásor a város felé nyitott. Látható Apollón temploma. Oszlopsorok. Gyereksereg. Papok, énekmondók gyülekezete. A bőrmaszkok csak a szemeket takarják.

Laiosz és Iokaszté kilépnek a templomból.

Az őrség körülveszi a várudvart.

Pelopsz és Hippodameia leszállnak lovaikról.

Kísérőik kivont pallossal félkört alkotva követik őket.

Iokaszté megcsókolja Hippodameiát. Laiosz átöleli Pelopszt. A csarnokba vonulnak.

Iokaszté hálóterme hasonló Hippodameiáéhoz.

Itt is három szolgáló, de arcukat elfedő maszkban.

Félrehúzzák a bíborszínű függönyöket. Beragyog a Piszában sohasem látott fényességben a napsugár. Az erőteljes mozdulatoktól, ahogy a függönyöket félre-rántják, köntöseik meglebbenek. Látható a karizmaikról, a combizmaikról, hogy férfiak.

Iokaszté és Hippodameia karonfogva érkezik.

Levetik maszkjaikat.

Parancsszóra a szolgálók is levetik a maszkokat. Ruházatuk alól török villannak ki. Iokaszté intésére kihátrálnak.

A két királyné a kerevetre ül.

Kedvelted Laioszt, mondja Iokaszté, köszönöm, te mentetted meg az életét, neked köszönhetik őt a thébiaiak.

Pisza királyának köszönhetik, mondja Hippodameia, ő fogadta be, ő választotta nevelt fiának.

Iokaszté lehunyja a szemét.

Hippodameia is lehunyja a szemét.

Megfogják egymás kezét.

Ha van mondanivalód számára, a szolgálóim elvezetnek hozzá, mondja Iokaszté.

Ha van mondanivalód királyom számára, bizonyára szívesen veszi, mondja Hippodameia.

Átölelik egymást.

Szájon csókolják egymást.

Nevetnek.

Iokaszté Apollón templomába vezeti Pelopszt. Dór oszlopsor. Domborművek. Márvány sírtömbök.

Híre van vitézségednek, mondja Iokaszté. Híre van, hogy verhetetlen vagy a kocsiversenyen.

Pelopsz megcsodálja a templombelsőt. Híre van Thébai királya erejének és ügyességének, mondja mosolyogva. Híre van, királyné, a szépségednek. Híre van, hogy gondoskodtatok már utódról.

Hippodameia és Laiosz a bástyafalon. A messzeségben feltárul a sziklás, kopár vidék. A dobszó közvetlen közlről, Laiosz intésére felerősödik, újabb intésre az egyik dobos kíséri őket a bástyafalon.

Miért árulod el nekem?, kérdezi Laiosz Hippodameiától, hiszen szereted a királyodat.

Szeretem, de tartozom neked. A jutalmadat, az ígért éjszakát váltom meg az-
zal, hogy figyelmeztetek.

Laiosz int, a dobok elhallgatnak.

A várudvarra érnek, összetalálkoznak a szentélyből kilépő Pelopsszal és Iokasz-
téval.

Az őrség falanxát másik csapat váltja fel.

Pelopsz és Hippodameia kísérői lovaikat kantárszáron vezetve sort alkotnak
a várfal mentén.

Vacsora a nyitott csarnokban. Hippodameia Laiosz oldalán, Iokaszté Pelopsz
mellett. Zene. Fuvolaszó. Pelopsz leinti a fuvalást.

Messze földön szeretik a fuvalója hangját, mondja Laiosz. Kérlek, barátom, ne
vesd meg. Int a zenészének. Újra felhangzik a fuvalaszó.

Éjszaka. A gyermek Oidipusz hálólhelyisége.

Iokaszté az egyik szolgájára bízta Oidipuszt. A szolgáló most katonai vért-
zetben.

A hátsó átjárón, mondja Iokaszté, aztán a hegyekbe. Siess, nincs sok időnk.

Visszamegy a lakomára.

Pelopsz kísérőinek parancsnoka a rejtekajtón lopózik be Oidipusz hálólhelyi-
ségébe. A szoba már üres. A parancsnok visszatér a csarnokba, várakozik az egyik
oszlopnál. Pelopsz elhagyja a vacsorázó társaságot, átsétál hozzá.

Már nem találtam, királyom, jelenti a parancsnok, üres a gyermek hálólhelyi-
sége. Fel fogjuk kutatni.

Pelopsz visszamegy, Laiosz mellé ül.

Egyesítsük katonáinkat, Thébai királya, mondja. Kísérőim parancsnoka be-
számol haderőnkéről parancsnokodnak.

Megkapja főtisztem a hasonló utasítást, mondja Laiosz.

Pelopsz hosszan nézi Hippodameiát. Borosserleggel a kezében hozzá lép.

Laiosz borosserleggel a kezében Iokasztéhoz lép.

A két nő elmosolyodik, egymásra pillantanak, intenek, borosserlegeket hoz-
nak a számukra is. Mind a négyen kiűrik a serlegüket.

A dobok peregnek a várfalakon.

Az éjszakai égbolt ezüstös. A terrakotta színű várfal vörösen fénylik.

Pelopsz kísérőinek parancsnoka egyik katonájával kivágtat a várudvarról.

Iokaszté hálólterme ablakából figyeli őket. Beinti a másik fegyveres őrzőjét.
Parancsot ad. A katona másodmagával nyergel a várudvaron. Kivágtatnak, úzóbe
veszik Pelopsz fegyvereseit.

Iokaszté testőre karjában a kisgyermek Oidipusszal a hegyekben. Vágta. Néha
hátrapillant. Sziklás síkság tárul fel. Éjszaka. A hold vörös. A horizont ezüst-

fényű. Feltűnik a nyáj. Az állatok teste a sötétben féhéren világít. Körülveszik a pásztorbotot tartó Pitheuszt.

A katona eléri a nyáját. Pitheusz karjába emeli a gyermeket.

Órizd, veszélyben van. Thébai királya megjutalmaz érte.

Nem hallottam még Thébai királyáról.

Bárki keresi a gyermeket, mondd a magad fiának.

A katona elvágat.

Pitheusz karjában a kisfiúval továbbbindul.

Tengerpart. Napkelte. Pelopsz két kísérője vágóban. Mögöttük Iokaszté két testőre. Nem csökken a távolság közöttük. Amikor a messzeségben feltűnik a nyáj, az üldözők mégis beérik Pelopsz katonáit. Összecsapnak.

Pitheusz botjával megállítja a nyáját. A gyermek Oidipuszt egy sziklarésbe rejti.

A két-két katona hosszú tusában elpusztítja egymást. Kicsapnak a partra a hullámok, elúsztatják a holttesteket.

Pitheusz kézen fogva előrevezeti Oidipuszt, továbbhajtja a nyáját. A vízparton az egyik harcos pallosa. Pitheusz az övébe akasztja.

Tűz a nap a fekete felhők mögül. A táj sárga színben ég. A horizont ezüstös. A messzeségben feltűnik a nyáj. Oidipusz már tíz év körüli fiúcska. Pitheusz nem öregedett. A nyájban sok a fiatal állat.

Pitheusz Oidipusz kezébe adja a pallost.

Apám műhelyében készült. Sok ilyent láttam. Én is megtanultam a forgatását.

Ki az apád? kérdezi Oidipusz.

Pisza királya volt, amíg élt. A második apám a nyáj pásztora volt. Mindent tőle kaptam.

A fuvoládat is?

A fuvolámat is, a botomat is.

Mindenre emlékszel?

Mindenre, amit láttam és hallottam.

Melyik apádtól tanultad?

Pitheusz hosszan nézi a fiút. Előveszi a fuvolát. Játszik. Az állatok elnyúlnak a földön. Figyelnek.

Az én apám te vagy, mondja Oidipusz.

Pitheusz nem válaszol. Játszik a fuvolán.

Ilyen pallost is tudtál készíteni?

Egyedül nem, de segíteni tudtam a kovácműhelyben, feleli Pitheusz.

Használtad?

Gyakoroltam a használatát, amikor annyi éves voltam, mint most te.

Oidipusz megforgatja feje felett a pallost.

Pitheusz kiveszi a kezéből. Bemutatja a pallos harci használatát. Oidipusz figyel, amint emeli, forgatja, vág, szúr vele. Az állatok szeme, amint figyelnek. Pitheusz újra átadja a fegyvert. A pásztorbotjával mutatja be a harci mozdulatokat. Oidipusz a pallossal utánozza. Hosszan gyakorolnak.

A messzeségben feltűnik két kísérőjével Hippodameia. Pitheusz Oidipuszra parancsol: add ide a pallost, el kell rejtőznöd. A kopár, sík terepen nincs búvóhely. Pitheusz az állatok között rejti el a fiút is, a pallost is. Botjával összetereli a nyáját.

Hippodameia megérkezik. Az arcán a szemét fedő maszk. Leveszi. Leszáll a lóról.

Megismersz még?

A nővérem vagy, mondja Pitheusz.

Az öcsém vagy, mondja Hippodameia.

Elindul a pásztor felé, hogy megölelje. Pitheusz hátrál.

Sok idő telt el, mondja a királynő.

Sok idő, bólint Pitheusz.

Azért jöttem, hogy hazahívjalak.

Mürtilosz nem látna szívesen.

Mürtilosz már régen halott.

Pelopsz király sem látna szívesen.

Pelopsz király is halott lehet, ha úgy kívánjuk. Ha úgy kívánjuk, tiéd a hatalom, te vagy apánk örököse. Jöjj vissza, foglald el Píza trónját.

Dolgom van itt.

A nyájról majd gondoskodunk, mondja Hippodameia.

Őriznivalóm van, királyné.

Mondom, hogy gondoskodunk majd a nyájról. Jöjj velem.

Jó itt nekem, királyné.

Pitheusz előveszi a fuvolát. Játszik.

Az állatok szeme.

Hippodameia ámult tekintete.

A régi fuvolád?

Ez szebben szól, mondja Pitheusz. Attól a pásztortól kaptam, aki felnevelt. Sok történetet hallottam tőle. Nemcsak a magam, az ő történeteire is emlékeztem a fuvolahang.

Mégis jöhetnél.

Jó itt nekem, királyné.

Oidipusz az állatok lába között fekszik. Figyel.

Hippodameia Pitheuszhoz lép. A pásztor most nem hárítja el az ölelését.

Szerettelek, mondja Hippodameia.

Én is szerettelek, nővérem.

A királyné kísérőivel elvágtat.

Alacsonyok, súlyosabbak a fekete felhők. Élesebb fénnel világít át rajtuk az alkonyi vörös nap. A tér változatlan. Iszapos tengerpart. Fekete hullámok. Sziklás lejtők, emelkedők. Minden kopár. Mintha sivatagban haladna a nyáj. A távolban mintha délibáb volna Thébai vára, hol feltűnik, hol a semmibe foszlik.

Az állatok is öregedtek. Megviselte őket a szárazság. Néhány elpusztul. Néhány másik feltépi a húsukat, issza a vérüket.

Oidipusz fiatal férfi. A pallos az oldalán. Amikor megpihennek, félrevonul, gyakorolja a pallossal a harci mozdulatokat. Forgatja a feje felett. Lecsap. Vág. Döf. Leheveredik Pitheusz mellé.

Még két napig bírjuk víz nélkül, mondja Oidipusz, az állatok tovább?

Talán bírjuk három napig, mondja Pitheusz. Akkor megjön az eső.

Bizonyos vagy benne?

Mindig elviselhetetlen a szárazság, mindig eljön az eső. Apámtól is ezt hallottam.

Még nem mondtad el, ki volt az apád.

Még azt se mondtam el, ki a te apád.

Te vagy az apám, mondja Oidipusz, akárki vagy, nem kell erről többet beszélni.

Három napig bírjuk még a szárazságot, az állatok tovább is, mondja Pitheusz.

Iokaszté hálóterme Thébai várában. Belép a testőr, akivel Oidipuszt a hegyekbe menekítette.

Hírnök érkezett a királyhoz Piszából, jelenti, Piszá királyát, Pelopszot utolérte a halál. Nem tudható, milyen formában. Hippodameia üzent. Régen volt, hogy királyunkat, Laioszt Pelopsz fiává fogadta, de most, hogy utódjuk nincs, azt ajánlja, fogadja el királyunk Piszá trónját is, és egyesítsék a két haderőt.

Iokaszté int. A testőr távozik.

A bástyákon peregnek a dobok.

Iokaszté átmegy a trónterembe.

Laios az ablaknál áll. Figyeli az udvaron a falanx szokásos őrsváltását.

Iokaszté átöleli, hozzásimul.

Tudomásod van már a hírről? kérdezi Laiosz.

Iokaszté szájon csókolja.

Rövidesen Piszába indulok, tájékozódnom kell, mondja Laiosz.

(Instrukció az operatőrnek és a színészeknek: Laiosz arca hosszan szűkített kamerával; Iokaszté tekintete ugyanígy. Mindkettőjükön mintha álarc volna. Merev tekintet, a csontokra feszülő bőr, súlyos, hosszú mozdulatlanság.)

Laiosz átkarolja Iokasztét, az ablakhoz vezeti.

Mire visszaérek, mondja, meg kell érkeznie az esőnek.

Bizonyos vagy benne?

Ha nem érkezik meg, elpusztul a város. Ha helyesen döntök Piszában, meg kell érkeznie az esőnek. Aki esőt hoz, azé a város. A város az enyém.

A trónterem bejáratáig kíséri Iokasztét.

A királyné áthalad az árkádsoron. Az egyik oszlop mögött bizalmas testőre, aki az imént jelentett.

Ismered az utat a hegyekbe ahhoz a pásztorhoz, ahová a fiunkat vitted?

Emlékszem még rá, királyné, de azóta hosszú idő telt el.

Fel kell kutatnod. Meg kell találnod. Eljött az ideje, hogy a trón örököse visszatérjen Thébaiba.

A testőr meghajol. Nyergel. Kivágtat. Iokaszté hálóterme ablakából figyel. Látja, amint Laiosz két harcosával kilovagol a várból.

El sem búcsúzott, mondja.

Iokaszté testőre feltűnik a távolban. Közeledik a nyáj felé.

Pitheusz kézen fogva a sziklák közé vezeti Oidipuszt. Elbújtatja.

Van fegyverem, tiltakozik Oidipusz.

Hallgass rám, mondja Pitheusz. Várd meg, amíg a lovas elhalad, akkor gyere csak utánam.

Pitheusz átveszi a fuvolát Oidipusztól. Visszamegy a nyájhoz. Játszik. A lovas közeledik. Az állatok útját állják. A katona leszáll a lóról. Hosszan nézi Pitheuszt.

Keveset fogott rajtad az idő, pásztor, mondja.

Rajtad is, katona.

A gyermekért jöttem. Nem fenyegeti már veszély. Visszatérhet Thébaiba. Kövess bennünket te is a jutalmadért, amiért felnevelted.

Nem vagyok méltó a jutalomra. Felneveltem. Megtanítottam sok mindenre. Búcsút vett tőlem. Azt gondoltam, már régen Thébaiban van. Nem tudtam visszatartani.

Nincs Thébaiban. Merre keressem?

A szárazságban talán már elpusztult. Haladj a tenger felé. Talán szerencsével jársz.

A katona lóra száll. Elindul.

A föld kirepedezett.

Elhalad Oidipusz búvóhelye mellett. Egy kő legördül. Leszáll a lováról. Pallosát maga elé tartva elindul a sziklák között.

Oidipusz kiront. Forgatja a pallosát. Egymásra támadnak. A katona a karján sebesíti meg Oidipuszt. Oidipusz visszavág. Szúr, döf, a katona a földre hanyatlik. Oidipusz a feje fölött forgatja a pallost. Lemetszi a sebesült fejét.

Pitheusz mindent lát.

Oidipusz felül a katona fekete ménjére. Az állat ágaskodik, ledobja. Visszamaszik rá. Pitheusz megérkezik. Nyugtatja az állatot.

Amíg érzi a vérszagot, nem bír sz vele. Kantáránál a nyájhoz vezeti a lovat. Megmutatja Oidipusznak, hogy kell megülni. Nyugodt kört tesz vele. Az állatok

figyelik. Pitheusz inge aljából tépést készít, beköti Oidipusz karját. Visszaadja a fuvoláját.

Este. Az állatok gyűrűjében pihennek egymás mellett.

Thébai felé indulunk tovább, mondja a pásztor. Eljött erre az útra az idő.

Reggel.

A sárga porfelhőből kibontakozik Laiosz és két kísérője, útban Píza felé.

A nyáját megpillantva a kísérők előreugratnak. Az állatok riadtak, összetömörülnek, eltorlaszolják az utat. A katonák öldösik az állatokat. Oidipusz a fekete mén nyergében rájuk támad. Az egyikkel azonnal végez. A másikat hosszú tusában öli meg.

Furolájával újraterezi a megmaradt állatokat.

A kirepedezett földön emberek, állatok tetemei.

Laiosz érkezik. Meglátja testőrei holttestét.

Szállj le a lovadról, térdelj le előttem, mondja Oidipusznak.

Szállj le te a lovadról, térdelj le te előttem, mondja Oidipusz.

Ki vagy, hogy így beszélsz velem?

Te ki vagy, kérdi Oidipusz, hogy így beszélsz velem?

A király nevet. Vagyok, aki vagyok, majd megtudod.

Vagyok, aki vagyok, majd megtudod, válaszolja Oidipusz.

Leszállnak lovaikról.

Megforgatják fejük felett a pallosaikat.

Egymásra rohannak.

A kiszáradt földből porfelhőt kavarnak fel. Elborítja őket.

Az állatok körülveszik Pitheuszt.

Hosszú küzdelem.

Laiosz erősebb.

Oidipusz gyorsabb.

Szétoszlanak az alacsonyan szálló fekete felhők.

Az ég kéken ragyog.

A nap, mintha hold volna, ezüstben ég.

Oidipusz a földre kényszeríti Laioszt. Tízszer döf. Véres pallosát a holttestbe törli. Pitheuszhoz megy. A pásztor megigazítja karsebén a kötést.

Közeledik az eső, mondja Pitheusz. Az állatok megérzik. Ilyenkor megnyugszanak. Nézd, nem kaparják már a földet. Nem nyalogatják a sziklaköveket.

Mindent tőled tanultam, mondja Oidipusz. De soha nem beszéltél arról, ami veled történt, arról sem, hogy ki voltál, arról sem, hogy ki voltam.

Elégedj meg azzal, amit kijelentettél: az vagy, aki vagy. Elégedj meg azzal, hogy nézel és figyelsz. Aki a jelent látja, az mindent lát, azt is, ami valaha volt és valaha lesz.

Induljunk a városba, mondja Oidipusz.

Indulj, mondja Pitheusz.

Szeretném, ha velem tartanál.
Jobb itt nekem.
Oidipusz búcsúként magasra emeli a pallost.
Pitheusz magasra emeli a pásztorbotot. Leteszi. Játsszik a fuvolán.
A fuvolaszó kíséri a távozó Oidipuszt.

Thébai várából kilovagol egy csapat lovas. Élükön Iokaszté bizalmas testőre.
Vágta. Szétszélednek a terepen. Kutatnak. Rátalálnak Laiosz és kísérei tetemére.
Lovaikra emelik a holttesteket. Visszaindulnak.

Apollón temploma előtt Thébaiban. Laiosz a ravatalon. Iokaszté kíséreeivel érkezik. A thébaiak a téren és az oszlopcsarnokokban.

Iokaszté körül három szolgálója. Arcukon férfimaszk. Iokasztén is férfimaszk.
A ravatalnál leveszi. A szolgálók magukon tartják a maszkokat.

Az terjed, hogy bűn emészti a várost, súgja az egyik szolgáló, és ez az oka a szárazságnak. Az terjed, hogy aki megmenti a várost a szárazságtól, az feloldozza a bűn alól és méltó Laiosz örökségére.

Iokaszté a ravatalhoz lép. Két ujjával végigsimítja a holt Laiosz szemét, száját, arcát.

A bástyákon peregnek a dobok.

Az őrség falanxa felsorakozik a várudvaron.

Oidipusz a fekete ménen belovagol.

Tíz katona fegyvert ránt, körülveszik.

Kit temetnek? kérdezi.

Thébai királyát, mondja az őrségparancsnok.

Papok lépnek a ravatalhoz. A szolgálók lepellel takarják le a holttestet.

Oidipusz leszáll a lováról, pallosát átadja az őrség parancsnokának.

Elindul a ravatalhoz. Fejet hajt. Térdre ereszkedik Iokaszté előtt.

A dobok elhallgatnak.

Meghoztam, királyné, amit a város régen vár.

A messzeségben a nyáj és Pitheusz. Hullani kezd az eső. Pitheusz fuvolaszóval maga köré gyűjti az állatokat. Megsimogatja a legközelebbiek fejét.

Jól éreztétek... mondja.

Nyitott száját az ég felé tartja. Nyeli az esőcseppeket. Az állatok is felemelik a fejüket, kinyitják a szájukat.

Köszönöm a hírt, mondja Pitheusz.

Oidipusz felmegy a templom legfelső lépcsőjére.

Elhoztam, amire a város népe vár. Elhoztam nektek az enyhülést, a nyugalmat.

Magasba emeli két kezét.

Peregnek a bástyafalon a dobok.

Lezúdul az eső.

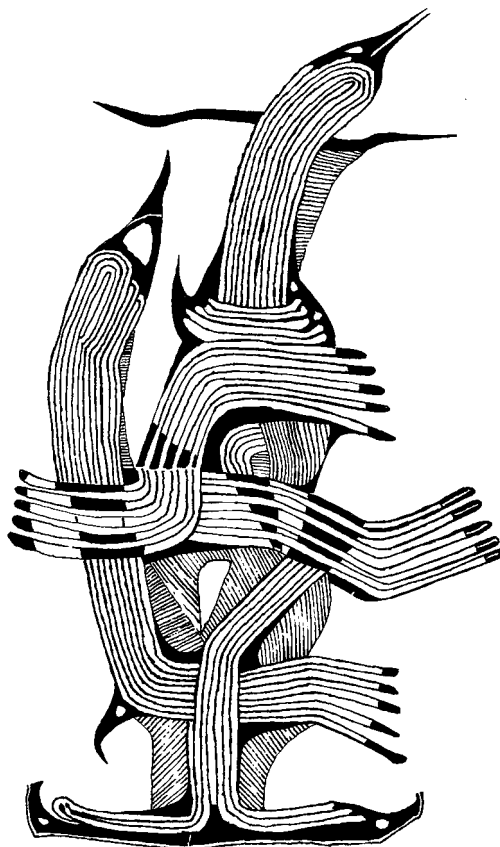
A tömeg körülveszi a templomlépcsőt. A katonák viasszaszorítják a népet.

A felhők széteszlanak. A kék égből is ömlik az eső. A gyerekek a tócsákban hemperegnek. Az asszonyok korsókat hoznak, a férfiak hordókat gurítanak, hogy felfogják a vizet.

Iokaszté a ravatalhoz lép, felemeli a gyolcstakarót, homlokon csókolja a halott Laioszt. Öt-öt katona két oldalról felemeli, a szentélybe viszi a tetemet, kőkoporsóba helyezik, hatalmas kőlapot emelnek a koporsóra.

Iokaszté felmegy a lépcsőkön. Letérdel Oidipusz előtt. Oidipusz nyújtja a kezét, maga mellé emeli.

A dobok megszólalnak a bástyákon. Az őrség falanxa felsorakozik. Az eső zuhog a napfényes égből.

TANDORI DEZSŐ

„A”

ESSZÉVERS JÁNOSSY LAJOSNAK

(MERT AZ ESEDÉKES ECET-HAMU-KRITIKÁT, MEGINDULTAN, NEM ÍRHATOM)

Csak a címről: hogy Németh Gábor azt a megindítón pontos tanulmányt írta, pontos voltam én is, egy „a” hiányzik a szóból, s hiába, hogy nekem az apa-élmény lényegessége hiányzik, van madár-medve-feleség-ország-szakmaélményem, az apák meghalnak, a madarak meghalnak, a medvék ebek harmincadjára kerülnek, életünk társaival megannyi bukaton, bukáson át is valami jó, sokaknak főleg rossz szolidaritás, elejiség-elemiség marad, az apák azonban kit-kit felkapnak a Balaton-parton fölényeskedve, jó, velem is tett így apám más módon, valahogy nyolc-tíz éves koromtól azonban a „megértés” vágya volt bennem – a nem taglalható, mert teljesen normális, érdektelen vágyon túl; a szépségről nálam nem volt szó, egy idő múlva a küllem, a társalgás, az összetartozás-e-világban nem is érdekelt, elmúlt –, az, hogy íróként is ÉRTSENEK, ne szeressenek, ne azonosuljanak velem, értsenek meg, kész, ez volt, ez megmentett az apaélménytől, mert apám lassan – döbbenet, mi? – tömérdék kölcsönös sértődés után – még meg is értett, és 75–80 éves lehetett, mikor azt mondta, jobban is jártál, hogy elkülönültél, kiváltál – apám még kiválónak is tartott engem, meghatottan mondom –, mint ha örökké veszekednél és kibékülősdiznél a brancssal. Apám, a mindenkori közhivatalnok, az elvetélt író, vagy mi, de ez nem családtörténet. Tehát kinagyítva látni azt, ami az én történetem nem, ami mégis közös történet a szünni nem akaró egyik évtized révén (Németh Gábor szava), bár nekem részben egészen más volt ez, korszakaim határai egyebütt nyílnak egymásba, lassan mos össze minket csak a mai kor (de azt aztán nagyon, nem?) – Annyi minden lenne sorolható. Nekem már egy öregember (70 felé) tapasztalatai adódnak, de hát Mészöly Miklós, Ottlik is mennyi bajban lapátolt, feküdt, harcolt, magányoskodott, társaskodott 65-ön túl, ha jól mondom. Isiász, prosztata, köszvény, podagra, prebusztula, muklela (ez afrobetegség, engem elkerült), ujjak zsibbadása, csukló tönkremenetele, harangok nándorbamenetele, bokagyengeség, három helyen összezúzott jobb kar (a zsibbadások: a bal kéz), most a jobb láb használhatatlanná silányodása... rengeteget írtam erről, nem lehet megírni. Visszaszatelni lehet, a silány szakmai eszközlések maradnak, aha, megértés, mondtam, ki a francal és minek akarnám végtagjaim dolgát megértetni. A Peponen használatának rejtélyei... a fájdalommulasztó antibiotikumok veszélyei... a kenőcsök, ahogy nem használnak... még tíz tétel. Ahogy Kazinczy – Kosztolányi szerint, tered, jóm, J. L. – összetévesztette az életet az irodalommal, verza, én is a függetlenséget az egészségügy (orvos) megúsásával, azt, hogy sehova nem akarok már menni (ugyan! néha azért...), és amikor „a lábammal” tényleg nem tudok kimozdulni a lakásból (azért majd hamar ki kell, mint a kikelletett!),

érezem, mennyire bonyolult a halogatás, a postán kérés... ezeknek mind volt egy bizonyos egyensúlya, melyekhez fogazatom épsége ugyanoly fogózó, mint a lábam, lábáláshoz.

Apámmal egész normálisan indult, majd több fázisban is förtelmessé vált történetem végül közöny-és-jószándék lett. Gondolkoztam-e sokat apámon? Ha nem dühített épp? Másokon többet; most ezen: az aparegényekkel a megértés kérdése ott van, mint egy marék porban az akárm, megmutatom ujjaim pergetőképességét. Ami tényleg vagyok, ami megértendő, túl van az apákon, az apákon túli hozná, hogy lássatok engem, ahogy kilépek a lóter kapuján, benézek ittasan a pubba, lebotorkálok la lépcsőn, józanul elvágódom a jégen, nem megyek orvoshoz, hiába halt meg a B. Feri a lábával, én a csuklóig lefeketült kezemmel nem megyek orvoshoz és lássunk csodát, nem haltam bele, a jobb vállam össze-tört emlékhelye az egyetlen kellékhelyem, mely időjárásra nem fáj, csak

hirtelen

bejön

az az érzés,

és innen megy el az „értsetek meg” vágya, már az se marad, a halál előszobájában élek, mint másutt írtam, és nem morc, nem értetlen a feleség, a jóakaró ismerős, mikor mégis orvost emleget, és én hiába mondom a halál előszobáját, baszomra veszik, ily bemondásra, mit tudják, és a kopottas fogorvosi folyóiratok közt emez előszobában, hol bent már virtuális csontkoponyám van, nem keményebb, mint mai felyem, csigolyasorom (bocs, fejem, csak a csigolyasor elipszilonja ment bele, nyomda, marad), mit is akartam mondani (rég stíluseszköz, ma nem használjuk).

Bizony, mint könyvedbe beírtad, régi-régi ez a mi barátságunk! Rájöttem, jó J. L.-em (40+), pár hónapja (68+) jöttem rá, nem az van, hogy „amíg nem kapok bélcsavarodást”, nem az, hogy „a kurva Peponen nem enged pisálni, de a pissingert hagyja, most mit higgyek, hátha egyszer magam alá pisálok éjjel mégis, vagy rohangáljak ki?” – nem az van, hogy combnyaktörést, én...? De az van már, hogy mint egy öregember, egy vénülő valami duplán veszem a villamoslépcsőket, kifordulva szálllok le, és az sincs, hogy irodalmi elmém mindenben úgy működne, ahogy rég, sok minden megy, kábé, még pár dologgal (légzéssel már nem) megy minden, „mint rég”, rájöttem, nem az van, hogy „egyelőre működik szervezetem”, hanem hogy BÁRMELY PILLANATBAN leállhat ez meg amaz része. És fájront, nincs kulcsa, sikta, mely köb. Az van, hogy körülnézek itt 37-szempon-tú szobáimban (2 db + a hall), a fürdőszobából már kilakoltat az újmódi kényszervízmelegítő és csaptelepe (nem az én világom, ah, én ősi autógejzirem!), 37-szempon-tú szobámban pl. most a szempon-tokat is sírva nézem szinte, 250 medvémet, madárkám, még az egy szem sántika veréb a legkisebb gond, de a könyvek (nem olvasásra! csak színeik, rendtelenségük, a várostérképek – rég nem utazom –, a képeslapok, egy régi madárkám öröme kitérőzködve, a szőnyeg gyűrődései, gépi szőnyeg, a polcokra (semmi stílbútor) kiragasztott emlékeztető cédulák, műveim és kézírataim csaknem tucatnyi köbmétere, mind szent inka kő, szigeti csuda, hozzá nem nyúlnék egyikhez sem, inkább toldozom őket, ez mind itt marad, a három veréb fotója egy svájci újságból, legkedvesebb rajzaim, hogy lássam őket mindig, nem teszünk rájuk semmit – Hérakleitosz etalonja, a vízi város, egy ló –, a fotelom, melyben 40 év melójával elültem a seggem, talán innen a ballábbaj, a menthetetlen

kopás, max. gyógyszert rá, azt hagyok, majd, ha ... itt a tömérdek papír, borítékok, címek, mind lapátra kerül. A 2000-esek első évtizede a maga kíméletlenségét hozza a 70-esek, a 40-esek, a 10-esek után és helyett. Itt (hol?) marad rengeteg lóélményem, London-élményem, magam-élményem, leírhatatlan, 30-szor eliotversi városélmény, közben se több, se kevesebb, mint másé. Hová lesznek, hová vesznek... elmaradnak az ily stíluseszközök, a megértés sem kritérium már. Naponta ugyanannyi élményt, „infót” dolgozok fel, 10 000-et, nem, nem, más is ugyanennyit, csak másképp dolgozza fel, izom lesz belőle, pénz, kefélés, berúgás, előrejutás a karrierlétrán, változatosság, nyomorúság, kiforgatottság, minden lesz, minden 10 000-rel van. Csak nekem pont ezzel a tízezerrel, nem is: 10 000 magánnyal. A halál előszobájából nincs visszaút, se be nem eresztenek semmi rendelőbe, sem elrendelve, sem jóelőre (tudva) ott nincs semmi, van minimum az, hogy már ezt se újra, hiába működik hozzá szerv, nem, hogy már Rilkét se, senkit nem ford., legföljebb bulvár regénykéket. És így tovább. Begyűjteni, de már azzal a tudattal, hogy minek? hát csak annak, amit lehet, de rajzaim inkább legyenek itthon körülöttem, a kártyabajnokság legyen izgalmas, mutassanak több nagy lóversenyt a hülye adók, igen, emlékszem ezekre a ma már vízmárcon átlátszó legvalóbbá vált emlékekre, itt kezdhethném, 10 000 oldal, és akkor valami majd oly durván – érzem még? számít? – v. simán old el.

„B”

ELMONDANI A „NEM MONDÓDIK EL”-T
(CÍM SINCS)

Mindenki, minden műfaj, minden sikerülés, kudarc (ha nem maian, pénzben mérik) a helyén van. A megértés érdekelt, erőszakost. Most a belátás (másik erőszak) ideje jött el: modulálódott a nemesnagyi elmondhatatlan. A nemesnagyi szerint a nehezen mondhatót kellett volna mondani. Most az elmondhatót, de úgy, hogy nem mondódik el végül se, mondjuk. Mondjuk ezt mondjuk – ilyen nyegleségek ideje is lejárt.

Mióta a halál előszobájában tudom magam (s nem új frontért, fogilag, de protézisért, tolószékért se, már ne), ez is valami hálószoza. (Hagyjuk a tetszetős felfogást!) Nappali. Éjjeli. Megnézném a Nyaralók és az Ivanov rendezőjének feldolgozásában a Ványa bácsit vagy az Éjjeli menedékhely-t. Egy-egy halál hogyan oldódik harsánypasztellbe, miképp nem lesz körvonala a „tragikus” alaknak, hogy összevisszázzák még a félbehagyásokat is. (Két német előadás volt, forrás: ZDF Theaterkanal, lehet érdeklődni ott, 2006-ban mentek.) A halál előszobájában... de ezt Szép Ernő jobban megírta. Nincs válasz, mondja ő, csak a halál a válasz. A költőt, a gondolkodót mint birkát elnyomják a sűrű nyájban. Valaha az értsetek meg! vágya volt vágyam, ma örülök, amíg majdnem őrzítő gyomorpanaszok, kieső lábak, leszakadó kezek nem gátolják, hogy egyáltalán írjak.

Mert ha csak ennyit mondanék: már tudom, bármikor jöhet bármi. A mentők télikabátban visznek ki „mégis” a szűk lakásból a szűk ajtókon, ahogy nem hagytam a sorsnak ezt (sors!), a zúzott-láb-másfél-nap-seggem-alatt-bilizett-napja alatt és után (felkeltem s „jártam”), és ahogy s ahogy. De eljön, amikor visznek. Nincs tiltakozás. Mind ez el fog jönni, vagy hirtelen, békésen, békétlen itthon fogok meghalni, és itt kell hagynom mindenem és mindenkim. Megy szét ez a szakkerment, melyet – nem is tudtam! – leglényegesebbemül összehordtam, írtam az imént, és hiába, hogy a 270 oldalnyi lófogadási szakkönyv az emberi rezzenések mandulavirágig, finom döntéscsipkézetig, nyers ráhajításokig terjedő tárházát tartalmazza a jéghegy aljaként, tömegben, hiába, hogy medvéim kártyabajnokságvilágából még aki velem játssza ezt, ő is csak a lényeket tudja, és nem egészen a lényeg a lényeg, hiába, a való valóm a tizenkét köbméter papír, a majdnem ennyi meg ennyi ezer könyv, tiszteletpéldány, ló- és múzeumi újság, a fotók tömege, a lélegzetek kiszellőztetése, a szemkenőccsel kent fogíny, nem csupán a tárgyak a tárgyak, a tárgyak világa alig jobb a szórakoztató fogorvosi lapok – előszobás – riportjainál Bedminton Nasztyival vagy Frantzen Verikával, naná, mi van a Bedmintonnal, a Verivel, olvassuk, de a francba, ráköpjük a lenyelni nem óhajtott töpipogácsát.

Jó, persze, Rilke körül forgott (mi a helyesírása a szónak?), Kafka ebbe pusztult, más pistult, Goethe komplexitolt. Semelyikünk nem akarhat igazán tudni a másikáról. Mit, ott vagyok a Hayde Park, a Park Lane irodáinak közelén, egy nagy, viharban letört ágon hintázok, közben a lóújságot nézem, nem jut eszembe, hogy pl. Ascotban (ősz volt!) a Frankie Dettorit csak úgy kombinálva megtegyem, három futamra így-úgy, ah, akkor nyerte egy du. ő mind a hét futamot. Nem, én az ősz szívom magamba, jó, de mi a túrónak mentem ezért Angliába? Az ősz úgyszakuló élménye halottaim Tabánjában bonyolult képletű versekkel elmúlik, szétszáll, Londonban T. Eavest, Vally Borgát, Tremilendót, Pat Edderyt, Ascotot, Lingfieldet kell fogadni, nem a Nagycsarnok képzeteivel üldögetni, aztán egy szar ágyban aludni itteni fekhelyed helyett, ah... itteni fekhelyemet is őrijtően rövid időn belül itt kell hagynom.

Persze, érdekemberségnek (vagy a megélhetési kényszerképzet szent hülyeségének) hathat, hogy bár senkivel nem akarok érintkezni, mégis műveleteket végzek művekkel és művek küldözésével mindenhova is, és szavakkal játszom. Érdekemberség: szolgálom magamat és az istenséget. De ki nem érdekember! A hadvezér is, ki nem hagyja két hú apródját, akik aztán úgyszakulni kézre kerülnek. De a könyvek, folyóiratok megmaradnak a könyvtárakban, és ezer szempont közt én is egy.

Leszek. Szép kilátások. Az elmondhatatlan elmondásával azonban valahova még élve elérkeztem. Sőhajtok itt nagyot.

Nem volt érdekem ez. Hogy mint apám, balkáni katonaként, I. vil. h., kiúszott a montenegrói tengerbe, aztán, hogy kinyitotta szemét – háton kezdett lebegni –, láthatta, csupa tehénszar úszik körülte, a part felől fújt a szél, ott itatták a csordát. Így lettem az életemmel én, ezt pár hónapja érzem, ez a halál előszobája, minden percet ki kellene használnom, nem menni tényleg sehova, madárkám mellett ülni, bár ez is őrijtő, ha valakit ennyire szeretsz, aztán egész nap nézed, mit művel, elborzadsz: „Szegény...”, holott neki ez a három deka verébhez illő élete, egy sántácska madár megléte, roppant érdekes a kalitka, vagy ha nem, állati módon tud, adottságból, unatkozni. Nem jut eszébe, hogy Ascot, Dettori, játszani kellett volna ezt-azt a zsokét, nem gondolja, hogy mindegy. Fűvet dobálsz

be neki, legyen változatosabb a foglalatossága, kinyitod neki – hang megy át szobájába – a tévét, bár te a mai napok úgynevezett közlésvilágát, sláger etc. nem bírod, és határozott ellenvéleményed van a közönségpénzkiszedés szankcionált, sőt, érthetően természetesnek tartott mikéntjeiről, édeskés hangú osztrák etc. bemondók és bemondónők báljáról. Peregjen.

De, mondod, a besütő napban, a remegő porban – maroknyi –, mondod, az el nem mondható elmondása a maximum, legjobb foglalatosság még mindig a versírás, az elmélkedő dolgozatokból is kiúszol, és azt hiszed, ott hagytad a parton a csordát. Egy csordát hagytad ott! De már ezek a viccek is: porfény.

BÁGER GUSZTÁV

Márvány, levegő

TANDORI DEZSŐNEK A PRIMA PRIMISSIMA DÍJ ALKALMÁBÓL

*Ha bárkihez is lenne közöm Istenen kívül, csak hozzád.
Ha senkihez nem lenne közöm, kivéve az Urat, hozzád úgy is volna.
Horizontális kapcsolataim asztaltól asztalig egyre fárasztanak,
vertikális kontaktusom a Messiással van – felüdít minden időben.
Veled e kettő közt van állandó viszony, mi jónak mondható.
Azt írtad nekem: „A meghívás fenn áll.” – mint régi rovásírás.
És hogy: „Miért élnél örökké?” Csak. Azért. Neked menni fog, Dezső.
Kántor Zsolt rólad: T. D. hozzáállása a nyelvhez és a világhoz hibátlan.
Mert Nála e két entitás – mint Karácsonykor az ajándék – egybe van
[csomagolva.*

*Egyedülálló, nincs párja. Egyelőre keressük, nyomozunk utána, de nincs.
Hozzátehetjük: nem is lesz itt, a Földön.
Ki mit mond rólunk, barátom, oly mindegy. Az írásaink bevésszük,
belegravírozódtak a mit-tudom-én-mibe. S oda nagyon.
Talán az égbe. A márványt éltető levegőbe.
A beszéd nyoma is megmarad. Aranyló tartalék, magvetés.
A Hamlettel keltem fiatalon, a Bibliával feküdtem.
Azután megfordítva kezdtem. Majd jött a Nagy Gombfocikönyv.
A felhúzható medveorr, Játékmedvék verébdala.
Furcsa minden, ami az irodalom
csiszolatlanul is csiszolt üveglencsén át nézhető.
Hogy ne udvaroljak erkélyednél tovább, súlyos idézeteid sorolom.
„Ami van: kész katasztrófa./ Ami lesz: félkész...”
„Ismeretlen időben hulló/ismeretlen idők.”
„Kivétel: akik dolgaimért tesznek valamit.”
„Párnál jobb a magam/ kétfélesége.
Abból még lehet jó egyfélésege-se.”
Úgy van, Kedves Herakleitosz! Az idő nem ábrázolható.*

Szem és lélek

*Megint tél van, pedig a hónap se híre se hamva, csak a sár, csak a végtelen eső,
a köd, a borúlátás univerzális ege, mint sötét, vad erő hajol a város fölé,
este meg csillagkupola, illúziók, depresszió és apátia. Egy járda sincs szinte*

[ami ép,

*fölverve a beton, a kockakő, a drága anyag elfolyik, mint az évek,
az autók lefagynak, mint a kompjúter, mint Arany és Ady, ők is mozdulatlanok,
csak Szabolcska-klónok terpeszkednek a környék bebútorozott irodáiban,
s fölépül a Vörösmarty téren a nagyra dagadt bonbonos doboz.*

*Az Üvegpalota megint szép lesz, méltó régi nagy híréhez,
de vajon visszaültetik-e a Magvetőt – anno a Corvina is ott volt –,
szellemet az üvegtestbe, az életet Budapestbe*

*– kérdez vissza a Múlt, hisz működni valami létrejön,
egy vers készül kijönni a föld alól, mióta építkeznek a téren, egy vers
tápáskodik a mélyből, mint látvány, születik épp
a törmelék alatt, mint hangulat, mint békeesség,*

egy szonett ébred az város lelkében, de felül mire megyünk ketten: a város

[és a Vers?

*Van-e inspiráció a drótháló mögött, Princeton, Yale, Corvinus és Pázmány?
Lesz-e ív a Szivárvány, a Szövetség leszáll-e a földre, mint kéken*

[összefénylő Eszme?

Büfék szétfénylő csordanépe. Az érdek pókhálója kifeszül.

Közben ránk zuhan tömbben az éj. Hagyjuk. Ledőlünk, hátha csoda történik

[Pesten.

VÖRÖS ISTVÁN

Vágy

AVAGY AZ ANGYALOK KIPUSZTULÁSÁNAK OKAIRÓL

*A sziklasírba, ahová a halott Jézust
zárták, bejutott két angyal.
Nem kaptak engedélyt eltávozásra,
nem kértek engedélyt feltámasztásra,
nem is lett volna erejük hozzá.*

*Egyszerűen csak meg akarták nézni.
Az Ő fiát. Szép volt. Egy lassan
oszladozni kezdő ember.
Felültették, mintha élne.
Egyikük, a piros ruhás,*

*a jobb karját emelte, a
másikuk, a kék, a felszakadt
gyolcspólýával a hátát támogatta,
ujjaival megérintette a koponya-
tetőt, és a kihúlt fejet társa*

*vállához támasztotta. Abban a fejben
nem volt ott Jézus. A test üres
volt, szürke. De valami fényt szült.
Azonnal beleszerettek, holott egy
angyal sosem teljesülhet be másban,*

és zavartan szájon csókolták egymást.

Útban befelé

*Olyat sose mondunk, amit legalább
egy kicsit tényleg ne akarnánk mondani.
Talán utólag szégyelljük, hisz meg
kellett ismernünk az igazi valónkat.
Ha az az igazi, akit elásunk magunkban.*

*De néha önkéntelen sóhajok és kiáltások
is elhagyják a szánkat, rágás közben
összecsikordul a fogunk; félálomban,
az álomtól függetlenül, felnyögünk,
görcsösen összerándulunk máskor.*

*Százalmas jajongása ez egy bennünk
lakó báránynak, rókamorgás, egy
őz ugatása, néma tátogása egy halnak?
Állatok laknak bennünk. Az én puha
fészkében nemcsak titkos tudás soha*

*ki nem kelő tojásai hevernek, hanem pár
kakukkfőka is, igyekeznek kilögni onnan
egymást, minket, a fészek közben lakhatatlan
lesz, eltetvesedik. A két madár, aki etette
őket, teljesen elmarad. És kezdetét*

veszi a személyiség belső éhezése.

A villanykapcsolónál

*Könyékkel kapcsolod a villanyt
a konyhában, ahogy gyerekkorodban
a szüleid, miközben ők már nem tudják
így oldalra szegni karjukat, ha
a kezük tele. Az őket érő szúrások*

*nem téged találnek, de a múltat
– a rég eladott lakás képével –
az ómúlt filcfalához tűzik, már
el se fog válni onnan. Jelen persze
nem lehetne belőle, de így nem lesz*

*alig-múlt se. Mert nem minden múlton
egyforma vastag a véglegesség. Mi
volt akkor az ő kezükben? Egy tál
húsleves, tizenkét porcelántányér?
Nekik is teáskanna és bögrék?*

*Sok minden, ami elmúlt, végleg múlt lett,
más dolgokból előtör a jelenlét forró izgalma,
mint szájból a pálinkatűz. Egy esemény
akkor ér véget, mikor az összes általa
keltett hullám elcsendesedik. Lepakcsolod*

a villanyt, és behozod a szobába a friss teát.

Édes

*A fáradtság édes, nagyon édes,
mint a frissen préselt must meleg
nyár után, mint az első harapás
egy zsíroskenyérbe, amit elfelejtettek
megsózni, mint az őszi este*

*egy befüggönyözött szobában,
gesztenyesütés a kályhalapon,
könyv fölött az előrebukó fej
délután ötkor, pedig olvasni is
jó volna, de aludni jobb.*

*Kavarognak az álmok, mint tenyérjós
szeme előtt a vonalak, nem lesz
semmi értelmük, az álmoskönyvet hiába
lapozod, hiába gondolod át az
eltelt napokat, az álmok olyan*

*üresek, amilyen édesek. A tartóban
kristályálom, a gombócra, ami
valósággal van töltve, porálmot
szórnak. Kocakaálmokból várat lehet
építeni, de csak a teásbögre köré.*

Édes víz kopog a párkányon – esik.

Bunte(t)lenül karácsonykor

Az utolsó kereszt gondolati kereszt lesz,
Milliók lelkének feszülete egyazon testben.
Már csak szögekért kell imádkoznunk,
Az érző testű, testet tépő szögekért.
(NÉGYSOROS V. Lucz István Ádám)

A soha-ki-nem-nyitott ablakhoz lép. A legtitkosabb, legzártabb ablakhoz. Látni akar.

Azt a Valóságot akarja, amit konokul eltakar előle az egymással viaskodó léthazugságok árnyjátéka.

Ha nem enged a zár, majd ököllel, fejvel, szívvel ...akárhogy is, de szétveri ezt a fém-szálak-rácsosza üveget, ezt a megkövült szűrkeséget. Lehet, hogy közben a ház is megrendül, lehet, hogy megindul a föld is. Talán egy vad mozdulat után zuhanni kezd az ismeretlen mélybe, – de akkor is – lesz ott egy angyalszárnyakkal kitömött felhő, ahol beavatják a fölfelé-zuhanás titkaiba.

Ha elfogadjuk, hogy az ideális költő-indulás bizonyos pokoljáráspróbákat is jelent, Lucz István Ádám indulása igazán ideális.

Lucz István Ádám birtokon kívülről érkezik a világ költői birtokbavételére. Sokgyermekes család, nehéz gyerekkor, tizenhét évesen már hosszú veszteséglista. Mi kell még, hogy az ember ne kérjen és ne adjon kegyelmet – sem önmagának, sem a világnak..? – s hogy mégis egyre a Kegyelmet kérje, keresse, követelje..?!? Hogy egész lényével, mindent egy lapra feltéve költő legyen... Költő, ha verset ír, de az prózában is, költő, ha Kosztolányi-esten a nagy előd verseivel vall saját életéről, költő, ha fölcsap fény-írónak és filmet készít két csodálatos öregemberről, akik jók voltak hozzá. (S mellesleg megnyer vele egy országos pályázatot, Jancsó Miklós elismerésével).

Költő, ha szeret és költő, ha gyűlöl, – egész lényével dörömböl a Lét kapuján, a halál csont-rácsain, a lét-rettenet és a Lét gyönyör-lüktetése közötti áttetsző-átláthatatlan vékony membránon.

Valahogy belekeveredtem az életébe. Véletlenszerűen / sorsszerűen, ahogy az már lenni szokott. Akkoriban épp egyik súlyos (hetedik? harmincharmadik? hetvenhetedik..?!) válságkorszakát élte. Egyszer csak ott voltam a kórteremben, ahol a lelki traumák testi manifesztációit vizsgálhatta s gyógyíthatta a tudomány. Ott ültem a klinikai ágy szélén, radnóti diáktársaival, tanárnő-védangyalaival (Fabulya Andreával, Darvas Annával) meg Dobó Csabáékkal váltott műszakban, és jókat beszélgettünk (többnyire vele, de sokszor csak a belediktált altatókkal).

Álma fölött egyébként egy Hamvas-idézet virrasztott (A láthatatlan történet): „A boldogságot csak az bírja el, aki elosztja. A fény csak abban válik áldássá, aki másnak is ad belőle. Mert amikor bennünket elküldtek, az útrabocsájító hatalom így szólt: Rád bízok minden embert külön, kivétel nélkül mindenkit... Segíts, adj enni, adj ruhát, mindenkire vigyázz úgy, mint magadra, és ne hagyj senkit a sötétségben elmerülni. Amit szerzel, amit

elérsz, amit tudsz, amit átélsz, oszd meg... Felelős vagy minden emberért, aki Veled él, s el kell számolnod minden fillérrel, amit magadra költesz, minden örömmel, amit magadba zártál, és minden boldog pillanattal, amit magadnak tartottál meg. Most eredj és élj, mert a világ a Tied.”

Először a keserűen kacagtató prózai groteszkjét olvastam a kórházi létről, (Csókamuca naplója) aztán a versek következtek. Utoljára a Kincskereső szerkesztőségében fogott el ez a csodálatos érzés (egy Turi Timea-, egy Nagy Gábor-, egy Kövessy Zsolt-vers olvasásakor) – a tehetség fölszikkasztása, a csiszolatlan gyémánt mélytűzű fényjátéka. A NAGY IGÉRET. De rögvést féltetni is kezdtem, akkortájt olvasott könyvein borzongva – csupa Nagy-Halál-téma... S mert épp elég katasztrófát láttam akkoriban, hajlamos voltam olyasmit kihallani ezekből az üzenetekből, hogy: – ki akarok szállni...!

Hálistennek nem az életből akart kiszállni. Csak a (bal)sorsa ellen. De lelke mélyén akkor is érezte, ami talán már tudatosult is benne, hogy az igazi truváj éppen ez. A rosszat jóra fordítani, a sárból aranyat csinálni, a veszteségből nyereséget, a megpróbáltatásokból életerőt varázsolni, a sötétségre válaszul fölragyogtatni a fényt.

Az ember (NEM) születhet büntet(T)lenül Karácsony másnapján. S be kell teljesítenie sorsát... Küldetését.

Féltő gonddal mondom, mintha az unokámat bocsátanám útra:

– Szeressétek ezt a most elsőéves egyetemi polgárt, Lucz István Ádámot! Világító tolla van, s mintha a mi megtisztulás-vágyunkat (is) közvetítené valami végtelen tiszta tudatmezőről.

Simai Mihály

LUCZ ISTVÁN ÁDÁM

Talán én is eltűnök...

*Talán én is eltűnök hirtelen,
mint zörgő falombok árnya reggel,
mikor a hajnal meg-megmosakszik,
hogy lemossa álmait a gyepben.*

*Talán én is eltűnök hirtelen,
mint eszméletét vesztő férfi, ki
álmait tovább már nem álmodja,
s csak elterül az omló szirteken.*

*Talán én is eltűnök hirtelen,
visszafekszem földanyám ölébe,
de reményem itt hagyom, nem viszem:
egy csepp könny se lesz sírom gödrében.*

*Talán én is eltűnök hirtelen,
a sors kocka játékát elvetem,
leplemre hímzek egy Ítéletet,
s új bölcsőt ringatok Új Életet.*

Szakadt koldus

KI KOLDULGAT ÉLETÉRT, HALÁLÉRT

*Koldus vagyok
Rongyokban járok
Isten rongyaiban
Ostorzott szolgaként
Ki koldulgat életért, halálért*

*Néha felkötöm magam
Szemem kiszúrom
Nyelvem kivágom
Csakhogy észrevegyen
S odafentről le a földre
Adjon egy pár rongyot takarónak*

*Olykor pedig imádkozom
Az angyalokhoz, ördögökhöz
Hogy az én bőrömből lenyúzván
Készítsenek az Istennek gúnyját*

*Olykor pedig álmomban
Isten az én koldusom
Koldulgat, hogy kolduljak*

Én embert játszva

Koldulgatok

Koldulgatok

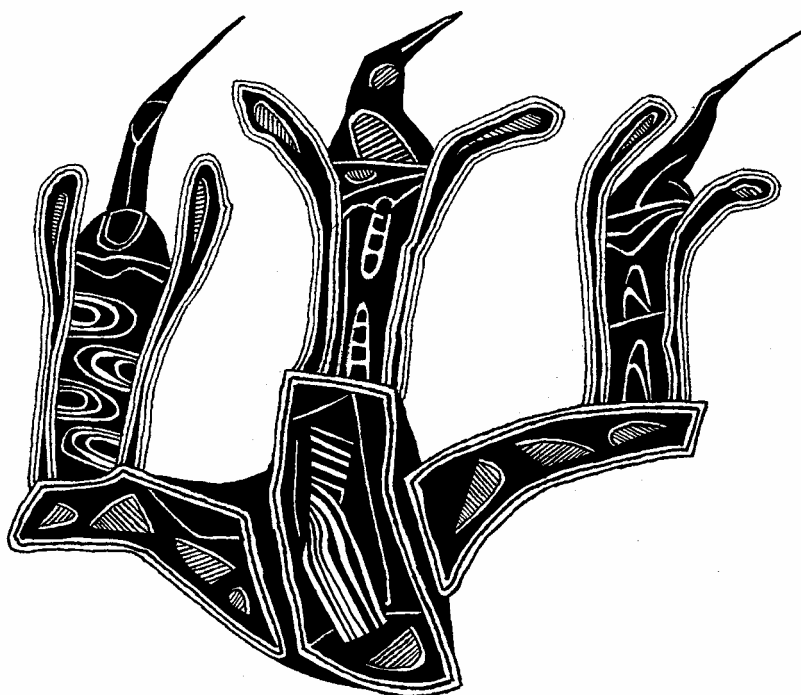
Koldulgatok

Elhagyott érzelmek

*mint megunt kabát
csüng rajtam vágyad
s én hagyom
de foszladozom
kabátom alatt
fölött s megett*

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

2008. FEBRUÁR

126. SZÁM

ÁRPÁS KÁROLY

Csak olvasni (szabad) Rejtőt?

EGY DILÓGIA KÖRÜLJÁRÁSA

„Róllam te. Ne fírrgálj! semmid.”

Posztmodern műértelmezés és/vagy szemiotikai szövegtan

Nem kell ahhoz főiskolásnak lenni, egyetemre járni, hogy bekapcsolódjunk napjaink irodalom- és művészetelméleti vitáiba; a média műsorai, a jelesebb folyóiratok esszéi érzékeltetik az olvasókkal: „helyzet van”.

Az 1970-es években kialakult középiskolai elvárások elporladtak, s hiába a magyartanárok „védekezése”, hivatkozásuk a különféle minisztériumi rendeletekben, oktatási törvény(ek)ben kialakított „csökkentett kerettantervi tananyagra”, az emelt szintű érettségi rögzített követelményeihez képest egyre nagyobb tért hódít az érettségi írásbeli feladataiban, a szóbeli témakörök kialakításában a „korszerű” posztmodern irodalomfelfogás. Igaz, posztmodern tankönyvcsaládot még nem engedélyeztek, de az olló egyre jobban szétnyílik a diákok rendelkezésére álló tankönyvek és az őket oktató tanárok tudása, illetve az évenként december 15-e táján megjelenő szóbeli témakörök jelzett elvárása között. Ezt a „szakadékot” vagy „ingoványos terepet” (kinek-kinek világismérete szerint) kívánják „járhatóvá tenni” a különféle hivatalos miniszteri engedélyekkel nem rendelkező kiadványok, amelyek részben a 2004/2005 óta lezajlott érett-

REJTŐ JENŐ
(1905–1943)

*Rejtő jól ismerte a műfaji
elvárásokat; hajlamosak va-
gyunk megfélemezni arról, hogy
sikeres színpadi szerző is volt.
A színpadi siker pedig rögtöni
(a bukástól a taps és
a látogatottság választja el).
Talán ez a kiszámított és átlátszó
jelenetelési taktika lehet taszító,
ám ez az olvasói bizalom egyik
oka is: a regény teljesíti az
olvasói „sejtéseket”, nem tér el
az elvárásoktól és
valóságismerettől.*

ségi vizsgákra támaszkodnak, részben azt sugallják, hogy segítségükkel biztos tudásra tehetnek szert a maturandusok.

Pedig a leegyszerűsített [leegyszerűsíthető valami az igazságtartalom megőrzésével?] posztmodern művészetelmélet felfogása mindezt az erőfeszítést megkérdőjelezi. Ennek a tudományos iskolának középpontjában az „értelmező befogadó” áll: atomizálódva és magára hagyottan a műelményben, valamint héroszi magasságig emelkedve az értelmezési szabadság lehetőségeivel élve. Azaz a segédkönyvek ugyan bátorítást adhatnak a felkészülőnek, de garanciát nem: sem az írásbeli értékelésének kritériumait, sem a szóbeli témakörök értelmezési határait nem ismerik ők sem, a vizsgázók sem. Akkor és ott egyedül kell szembesülniük a tanulónak olyan követelményekkel, amelyeknek határait nem lehet még csak olyan pontosan sem meghatározni, mint a történelem tantárgy esetében (a természettudományos tárgyakat nem is említeném).

Mit lehet tenni? A javaslat az analógia: olvasni és gyakorolni – így talán kialakulhat olyan készség, amely eredményes vizsgálóhoz vezet. A *Tiszatáj* diákmellékletei egyre inkább közelítenek ehhez az állásponthoz (korábban a tananyag kiegészítése volt a vállalt egyik feladat), ám ez nem azt jelenti, hogy csak az emelt szintre jelentkezőknek ajánljuk a „diákmelléklet” tanulmányait. A középszintű írásbeli feladataihoz éppen úgy találhatunk inspirációkat, mint a szaktanár által összeállítandó szóbeli témakörökhöz.

Bevezetőnk arkhimédészi pontja a következő állítás: az irodalmi műalkotás mint szöveg tény. Ennek a szövegnek a feldolgozása minden lehetséges módszert megenged. Hans Magnus Enzensberger szerint az irodalmi mű nem olyan, mint más művészeti ág produkuma: a szöveggel bármit tehetünk, az eredeti mű a befogadás során nem tűnik el! [Ne keverjük ezt össze a bulgakovi aforizmával: A kézirat nem ég el!] A szépirodalmi alkotás szövegtestét szétvághatjuk, részeit ki- és elcserélhetjük, elhagyhatjuk, összekapcsolhatjuk montázssal és kollázssal – sok szép gyakorlattal találkozhatunk a maceratai egyetemen tanító Petőfi S. János és a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskola oktatói által kialakított szemiotikai műhely kiadványaiban¹.

Mi a két pillére ennek a befogadói viszonyoknak?

Az első a szókincs és a világ kapcsolata. A szókincset, szókészletet egyszerre kettős megközelítésben kell venni: a mű (az azt létrehozó szerző) és a befogadó oldaláról. Igaz, ezzel az olvasatok távolodása térben és időben deformálhatja a mű „üzenetét”, ugyanakkor szerves kapcsolatot hoz létre, hiszen az olvasási folyamat egyszerre az újjáteremtés folyamata is.

A másik pillér a szövegre vonatkozó tudás egységesülése. S ez a pont, ahol bár elfogadtuk a posztmodern szabadságát és szubjektivitását, de be kell látnunk a megegyezés szükségességét. Ha ugyanis ez hiányzik, vagy ezt tagadjuk, akkor elveszik a mű.

¹ Petőfi S. János – Benkes Zsuzsa: A szöveg megközelítései. Kérdések – Válaszok. Bevezetés a szemiotikai szövegtanba. Iskolakultúra, Budapest. 1998. 167; Petőfi S. János – Bácsi János – Békési Imre – Benkes Zsuzsa – Vass László: Szövegtan és prózaelemzés. A rövidpróza kreatív-produktív megközelítéséhez Trezor Kiadó, Budapest 1994; Petőfi S. János – Benkes Zsuzsa: Elkallódni megkerülni. Veszprém, 1992.

Így jelenik meg az egyén mögött/körül a világra vonatkozó tudás, ezért lesz szükség arra, hogy megtanuljuk a különböző olvasói stratégiákat². Csak hogy ezek a közelítések részben tanultak, elfogadottak, s mint ilyenek az irodalmi kánonra³ épülnek, részben szembefordulnak azzal, sőt tagadják is azt. Érdekes figyelni arra, hogy miben különböznek ezek egymástól.

Szólnék először az értelmezői olvasatról, amely így vagy úgy a le nem írt, de létező kánon körül forog (kritikák, irodalomelméleti tanulmányok, monográfiák). Azután következik a közvetítői olvasat (könyvismertetés, tananyagba beillesztés), amely a minősítés és az ajánlás kettős kötésében jön létre. S végül következnek a magánolvasatok. Ezek nem annyira egységesek, mint az előbbiek; céljuk és tudatosságuk alapján két nagy csoportba sorolhatók: az időtöltés, illetve a világismeret felől határozzák meg magukat.

A Rejtő-banánhéj

Lehet, hogy túl távolról indítottuk gondolatmenetünket, de félő volt, hogy elcsúszunk a Rejtő-művekhez kapcsolódó befogadói viszonyokon. Írásunkban nem kívánunk sem a szerző életével⁴, sem életművével foglalkozni. Kikerüljük tehát azt a buktatót, hogy életrajzi és kortörténeti meghatározottságból közelítjük a műveket. (Ez persze nem azt jelenti, hogy más szerzők, más művek esetében nem ad kulcsot a kezünkbe, de véleményem szerint Rejtőnél ez elhanyagolható szempont, kivéve a *Csontbrigád* című művét.)

Az irodalomtörténet-írás és a kritika álláspontja egyértelmű; olyan értéknormák szerint közelítik a szerzői szövegeket, amelyek a korallszigetek képződéséhez hasonlóan működnek: a kialakított esztétikai normákhoz igazodók/igazíthatók beépülnek egy értelmezési kánonba. Az ettől eltérő műveket részben időhiány miatt nem elemzik, részben értelmetlennek találják az állandó összevetést az értéktelennel⁵. Nem szeretnék azzal foglalkozni, hogy a rejtői életműnek ebben a viszonylatrendszerben mi az értéke.

Hasonló a helyzet, ha az irodalomelmélet résztudományai felől vizsgáljuk a szövegeket: amikor összevetjük az olvasott szöveget a kialakult/kialakított mintákkal, akkor ugyanaz a vád érhet, hogy szabályok ismeretét kérjük számon. Azt azonban ne gondoljuk, hogy pél-

² Ebben a témakörben legtovább a Bojtár Endre: Az irodalmi mű értéke és értékelése in Egy kelet-európai irodalomelméletben, Szépirodalmi Könyvkiadó Bp., 1983. tanulmányból (és a mögöttes magyar Ingardenből) tanultam. Ugyanakkor ajánlom Hankiss Elemér: Az irodalmi mű mint komplex modell Elvek és utak, Magvető Könyvkiadó Bp., 1985. kötetét.

³ E kérdéskörben Elek Tibor álláspontjához közelítek. Lásd Elek Tibor: Fényben és árnyékban (Az irodalmi siker természetrajza) Kalligram Kiadó, Pozsony, 2004., illetve Az irodalmi siker természetrajza (?) in w3.onagy.zoltan.terasz.hu. (A szöveg 2003. május 9-én, a kolozsvári Szabédi-napokon hangzott el. Megjelent az Új Forrás 2003. 8. számában.) – 2007. 08. 29.

⁴ Csak a legfontosabbakat említem: Takács István: Rejtő Jenő in w3.szineszkonyvtar.hu – 2007. 08. 24.; László Zoltán: Rejtő Jenő in w3.literatura.hu/irok/xszazad – 2007. 08. 24.; Rejtő Jenő in w3.hu.wikipedia.org/wiki/Rejtő – 2007. 08. 21.; Rejtő Jenő in Új magyar irodalmi lexikon CD-ROM átdolgozott kiadás Főszerkesztő Péter László Akadémiai Kiadó Rt. Bp., 2000.; Rejtő Jenő in Magyar irodalmi lexikon. Főszerkesztő Benedek Marcell II. kötet Akadémiai Kiadó Bp., 1978.

⁵ Volna ugyan értelme ezzel is foglalkozni, hiszen egy bizonyos műveltségi szinten nehéz bizonyítás nélkül elfogadni, pusztán tekintélyelv alapján, hogy mi minősül értéktelennak. Ám gondoljuk el, milyen fogyasztói indexet mutatna a „rossz műalkotások elemzése” témájú cikk vagy könyv!

dául a poétika, a ritmika vagy a tipológia elvárásait mesterségesen hozták létre. Az elmélettel foglalkozók azokból a művekből „vonták ki” ezeket, amelyek az előbbi szempontok alapján értékesnek és időt állónak bizonyultak. Persze, ne higgyük, hogy csupán azért, mert eleget tett egy szerző a hozzáférhető szabályoknak, akkor máris halhatatlan műalkotást teremtett. Ismét csak jeleztem, hogy milyen szempontokat nem kívánok érvényesíteni műelemzésemben.

Végül feltétlenül szükséges az adott alkotást a művészettörténeti korszakolás felől is megvizsgálni! Nemcsak a stílustörténeti korszak/irányzat követelményeinek számonkérését jelenti ez, hanem azt is, hogy az adott korban hogyan és milyen módon, eszközökkel hozott létre a művész új értéket, s ez milyen viszonyban áll az ábrázolt világmetsszel. Itt kettős követelményt kell kikerülnünk: nem vagyunk a jelzett területre vonatkozó tudás birtokában, s nem állíthatjuk, hogy csak olyan olvasóknak készül dolgozatunk, akik legalább annyit tudnak, mint a kutató.

Anélkül, hogy Rejtő Jenőt és a Rejtő Jenő-i életművet minősítsen, be kell látni, hogy mindkettő okkal hiányzik az elfogadott irodalmi kánonból. Ugyanakkor a minősítés indulatokat válthat ki, a rejtői mű egyfajta olvasói „szent tehén”-nek fogható fel. Szép példa erre egy blogbeírás és annak következményei⁶. Az egyes olvasói nézőpontok eltérése írásban rögzítve mintáját adja olyan szociológiailag nem azonosítható (álneves beírások), ezzel egy időben jellegzetes magatartási formáknak, amelyeket akár középiskolai vagy általános iskolai órákon is meg lehet(ne) beszélni. Az élmény – értés – értékelés határait természetesen nem lehet szigorúan meghúzni, viszont jusson eszünkbe Bojtár Endre gondolata: a három befogadási „fokozat” nem tételezi fel egymást, önmagában is teljes értékű emberi viszony a valóságos és a teremtett világhoz. Azaz aki csupán az élménnyel megelégszik, nem minősíthető azért, hogy nem kíván „följebb” lépni, de a végső pontig csak a „sorrend” megtartásával vezet(het) el az út.

S akkor föltevődik a kérdés: mit lehet, mit is fogunk elemezni? A következőkben maradunk a végleges múlt, annyi könnyítéssel, hogy egyenértékűnek tartjuk a nyomtatott és a digitalizált változatot. Itt szeretném hangsúlyozni, hogy nem térhetünk ki a „hangoskönyv” formátumra (mert a felolvasói hangok erős érzelmi reakciókat váltanak ki), nem foglalkozunk a képregény változatokkal⁷, hiszen azok nagyon eltérnek az eredeti Rejtő-szövegtől, és nem bocsátkozunk a filmes feldolgozás⁸ értékelésébe. A választott művek: *Az elátkozott part* és *A három testőr Afrikában*.

A művek keletkezését szinte lehetetlen pontosan megállapítani: szerzői/kortársi emlékezések nem maradtak fenn, a Nova Kiadó piacra és haszonra dolgozott – hogy melyik mű

⁶ Balla D. Károly: Rejtő Jenő és Poszt Rejtő-poszt in.w3.bdk.blog.hu – 2007. 08. 24.

⁷ Képregény-feldolgozások: *Az elátkozott part* (forgatókönyv: Cs. Horváth Tibor, Rajz: Korcsmáros Pál), (23 rész, 69 oldal, 224 kép), (Füles 1965. 15–37. sz.); *A három testőr Afrikában* (forgatókönyv: Cs. Horváth Tibor, rajz: Korcsmáros Pál), (22 rész, 69 oldal, 225 kép), (Füles 1966. 29–50. sz.) in w3.hu.wikipedia.org/wiki/Rejtő – 2007. 08. 21.

⁸ Filmen csak *A három testőr Afrikában* készült el 1996-ban, rendezője és a forgatókönyv írója Bujtor István. A fontosabb szereplők: Koncz Gábor (Csülök), Szilágyi István (Potrien), Rátóti Zoltán (Senki Alfonz), Stenczer Béla (Tuskó Hopkins), Kállai Ferenc (Kvasztics), Nyertes Zsuzsa (Yvonne), Reviczky Gábor (Török Szultán), Benedek Miklós (Levin), Bács Ferenc (Duron tábornok) in w3.hu.wikipedia.org – 2007. 08. 21.

mikor született meg, az ma már többé-kevésbé titok marad. Mindkét mű kiadási évszáma 1940. Nem segít a viszonyító elhelyezés sem, mert az életmű kortársi publikálására vonatkozó adatok hiányosak és ellentmondóak. Gyaníthatóan a *Piszkos Fred, a kapitány* – szintén 1940-es kiadási dátummal – megelőzte; erre vonatkozóan a narrációnál kifejtem hipotézisemet. A folytatásos két mű megközelítésekor a közoktatásban elfogadott, közmegegyezésszerű stratégiát kívánom érvényesíteni.

Az elbeszélő kérdése

A Csúri Károly–Bernáth Árpád–Kanyó Zoltán-féle epikus művek vizsgálata egyik alapvető kérdésnek tekintette az elbeszélő szerepét (a másik volt a történet, az elbeszélés). Azért fontos ennek a tisztázása, mert napjaink tudományos gyakorlata (középiskolai tanárként nem egyszer tapasztaltam) összemossa az elbeszélési módot a beszédmóddal.

A beszédmód részben stilisztikai, részben szövegtani szempont: azt a viszonyt fejezi ki (idegen nyelvekben kötelezően használt grammatikai eszközökkel is), hogy a beszélő – esetenként a szöveg létrehozója – milyen viszonyban van a valósággal. Mi nem kívánunk foglalkozni azzal, hogy a Rejtő-szövegek milyen jelentéstöbbletet hordoznak, amikor egyes beszéd, függő beszéd, szabad függő beszéd és belső monológ formájában íródott a mű vagy annak meghatározott részlete.

Amikor az elbeszélés módját vizsgáljuk, akkor abból indulunk ki, hogy ki az elbeszélő, s ennek az elbeszélőnek milyen a viszonya a teremtet valósághoz. Lehet az elbeszélő E/1. – ez nemcsak a bizalmasságot előlegezi meg, a „velem megtörtént” hitelességét, hanem esetenként „vallomás” jellegű is lehet, azaz akár önéletrajzi is! A következő lehetőség a T/1., bár ilyen megközelítésű művet keveset olvastam. A harmadik az E/3-as elbeszélő szerepeltetése; itt is két alapvető szereppel találkozhatunk: az egyik a „mindent tudó” elbeszélő (aki a szereplők gondolatát is elmeséli), a másik az objektivitásra törekvő. S végül a negyedik csoportba azok a művek tartoznak, amelyekben a szerző igyekszik eltüntetni az elbeszélőt. Ezen az úton indult el a polifonikus regény, ezt az utat járja a francia „új regény” és a kísérleti regény.

Ha az életrajzban föltüntetett regénydátumok helytállóak, akkor 1938–39-ben Rejtő egyre többször nyúlt több nézőpont érvényesítéséhez. A *fehér folt* (1938) című regényében nemcsak a humor forrása volt, hogy a főszálat megszakította a kétkarkezes magándetektív levélbeszámolója, hanem szerkesztési újítás is, bár Samuel Bronson levelei még nem mutatnak Fülig Jimmy felé. Az 1939-es műben, *A szőke ciklonban* ugyan két szálon futtatja a főcselekményt, de Eddy Rancing történeteit ugyanaz az E/3-as elbeszélői nézőpontból látjuk, bár már humorosabban, mint Bronson eseteit.

Úgy vélem, hogy a „csülöki” nézőpont kialakítása részleges bizonyítéka annak, hogy az 1940-es *Piszkos Fred, a kapitány* megelőzte a két tárgyalt művet. A regény huszonöt fejezetéből tíz fejezet Fülig Jimmy naplója⁹. A napló tizenkét, római számmal megkülönböztetett egységből áll, s egyfajta függelékként egy levél társul hozzá. Ezzel szemben a tizenöt E/3-as elbeszélő ötvenegy arab számmal jelzett egységből építi fel szövegét. Másik bizo-

⁹ Érdemes elgondolkodni az elrendezésen: 1-2-3-4.(I.) – 5- 6.(II.) – 7-8.(III–IV.) – 9- 10.(V.) – 11-12. (VI–VII.) – 13-14.(VIII.) – 15-16.(IX.) – 17-18. (o[X.]) – 19-20-21-22. (XI.) – 23-24-25. (XII.+ levél).

nyíték a nyelvi megoldások hangsúlyozása: Fülgi Jimmy szövegeiig ha más is volt az E/3-as elbeszélő, de az nyelvileg alig különbözött a „főelbeszélőtől”. A fülgi szöveg – példaként: „Őfelsége a sors kegyelméből pénzt is adott, és mondta, hogy kiszálláskor majd keressem Gomperez hídlakót. Hídlakót... Hígdolt... Ez spanyol cím, de nem is kell keresni, mert ők figyelik, hogy hol száll le az Irving, aki én vagyok, a király... Nagypám idején az egyik Warins fellázította a bennszülötteket, mert ezek igen szeretik a Warinst. Warinsokat. Nagypám egy száll jogarban menekült a szigetből. Ról. (Nem kívánt törlendő.)”¹⁰ – a választott regényeink nyelvi előzményének tekinthető.

A választott két regényt az különbözteti meg a többitől, hogy Rejtő Jenő az E/3-as elbeszélő helyett John Fowler alias Csülök nézőpontjából mutatja be az eseményeket. Ehhez persze szükség van egy bemutatkozásra – *Az elátkozott part* első fejezetének második egysége –, de ezután a két regény kapcsolatát a tartalmi pontokon kívül összeköti az elbeszélő személye. Természetesen vannak megoldhatatlan problémák – ezt hidalja át az író, amikor a második rész (*A három testőr Afrikában*) első fejezetében átveszi a szót. Külön nyelvi trükk, hogy meglehetősen nehezen lehet észrevenni a második regényben Csülök becsapását, hiszen csak a végére derül ki, hogy amikor Senki Alfonz „főlolvasta” Yvonne leveleit, akkor ezt az elbeszélő „hallhatta” annak (de szöveg sehol sincs rá, hogy Senki kezébe is adta volna társának a leveleket). Ez az apró kiszolgáltatottság jelzi, hogy Rejtő ismeri az E/1-es elbeszélő valóság iránti kiszolgáltatottságát (jellemző, hogy ez is a humor eszköze lesz).

A két regény főszövegében különféle szövegformák különíthetők el. Csülök stílusától és nyelvhasználatától drasztikusan eltér Török Szultán levelezése¹¹. Ezeknek stílusa már nem is iskolázatlan, hanem esetenként annyira nyakatekert, hogy olvasási/értelmezési nehézséget okoz. Bár a levélíró ritkán fedi fel magát – a tizből csak kétszer: „a törökk”; „Tudd gi: / A Dörrög Zuldán, te hűjje” –, az olvasónak nem nehéz az azonosítás.

Természetesen az író=E/3-as elbeszélőn kívül vannak „normális szövegalkotók” is. Ilyenek a katonai szövegek, a magánszövegek (Francis és Yvonne Barré/Duron levelei), valamint a publicisztikai szövegek (újság és plakát). Ám ezek a váltások nem terhelik meg a befogadó stílusréteg-ismeretét, éppen ellenkezőleg, a föltételezett közös-azonos tudás a humoros helyzet létrehozója. Talán érdemes lenne még a beszélt nyelvi változatokon töprengünk, főleg, mert Rejtő légióregényeiben visszatérő elem a katonai parancsszavak magnószerű rögzítése – ez azok számára is humoros, akik nem tudnak franciául: „Egy álmából felriadt, gyanakvó leopárd rövid horkanása következett: / – Á... os!... / Az „*Á gauche*” nevű fordulat életveszélyes fenyegetéssé átalakított vezényszava volt. / Balra fordultunk. / – E... rt... van... Mösssh! / Ezt az őrmester így írta le: / „*En route... En avant marche!*” / Meneteltünk. / – E graap... rd! / Díszlépés. Írta: „*En grande parade.*”¹²

Mindkét regényben a valószerűséget elsősorban az elbeszélő élettéményeire való hivatkozás erősíti, ez a második rész bevezetésében ki is emelkedik: „John Fowler, akit nagy-

¹⁰ Pizskos Fred, a kapitány negyedik fejezet in w3.mek.oszk.hu – 2007. 08. 21.

¹¹ A levelek előfordulása és aláírásuk: *Az elátkozott part* (1940) I/3. „a törökk”; VIII/2. „Netuddkiki”; X/1. „ne dudgi!”; XI/4. „Nedudddgi!!”; XII/1.: „Tudd gi: / A Dörrög Zuldán, te hűjje”. *A három testőr Afrikában* (1940) II/1. „Te ló!”; II/4. „Marradddam.”; V/4. „Kvazditssal üszennyeteg.”; VI/2. „Giválló disz telettell.”; VIII/7. „jól gittoltam velleteg.” in w3.mek.oszk.hu – 2007. 08. 21.

¹² *Az elátkozott part* harmadik fejezet harmadik egység in w3.mek.oszk.hu – 2007. 08. 21.

számú barátja és elenyészően kevés tisztelője kizárólag Csülök néven ismer, ha írókról csevegnek, és a téma kapcsán pofonokra terelődik a szó, őt esztendővel a fentiek után a légióban teljesített szolgálatot, és már a második könyvét írta. Átadom neki a szót, mivel a történet jobban megfelel írói egyéniségének. Akik kevésre értékelik a szerzőt, azokkal közlöm, hogy igen jó nevű műbírálók szerint John Fowlert még évtizedek múltán is emlegetni fogják. Különösen azok, akiket egy vagy más okból kifolyólag megütött.”¹³

A történet és beágyazottsága

A következő értelmezési nagy egység a történethez (a storyhoz) kapcsolódik. Figyelemre méltó, hogy egy-egy fülszöveg/összefoglaló mire hívja fel a figyelmet. Az első regényhez ez után közeledhet az olvasó: „A megdönthetetlen erkölcsi tanulságot már a mű első lapjain leszögezi az elbeszélő (aki a költői szépségű Csülök névre hallgat, ha akar): jóérzésű ember ne menjen lopni az anyja névnapján, mert hamarosan a légióban találja magát. Ott pedig Potrien őrmester furcsa felfogása teszi igen nehezzé a szabad mozgást. Ez azonban nem akadályozhatja meg hősünket és kedves barátait, Senki Alfonzot és Tuskó Hopkinst, hogy részt vegyenek a kormányzó estélyén, és beleártsák magukat egy eltűnt expedíció és egy halálra ítélt kapitány sorsának bonyodalmaiba.”¹⁴

A második (a folytatás) így hívja föl magára a figyelmet: „A regény *Az elátkozott part* folytatása... Egy szökött francia légionárius leveléből napvilágra került kongói vasútépítési szélhámosság leleplezése, a panamát feltáró adatok illetékes kézbe juttatása ad lehetőséget a szerzőnek váratlan fordulatok, lehetetlen kalandok bonyolítására. A szereplők – Csülök, Tuskó, Hopkins, Senki Alfonz és Török Szultán – az előzményből ismeretesek. Rejtő Jenő John Fowlerrel, becenevén Csülökkel mondatja el szórakoztató történetét. A három barát, Csülök, Tuskó Hopkins és Senki Alfonz a becsületrend tulajdonosai, akik hőstettükért jutalmul légionáriusként szolgálhatnak egy kellemes erődben. A három férfi életét Potrien őrmester keseríti meg, de azt még ő sem tudja megakadályozni, hogy a »három testőr« izgalmas és veszélyes kalandok során lovagi szolgálatot teljesítsen Yvonne Barré, fiatal francia hölgy oldalán. A kalandok részese még Török Szultán és a Nagy Levin, akik a »látogat kedvéért«, hogy eltereljék az ellenség figyelmét, időnként jól megverik egymást. – A hamisítatlan rejtői humor a regényt a műfaj legolvasottabb darabjai közé emelte.”¹⁵ Érdemes lenne összevetni a mű szövegével ezeket az értelmezéseket, hogy megfogalmazhassuk: miképpen működik az „ajánlás”. De most más vágányra térünk.

Kétségtelen, hogy Rejtő Jenő (és a kortárs szórakoztató művek írói¹⁶) sokat merítettek a romantikus kalandregény-hagyományból. Úgy vélem, két irányadó szerzőt említhetek: az idősebb Dumas-t és Jókai Mórt. Dumas szórakoztató történeteinek magyar elterjedésére már Jókai is utalt: a *Szegény gazdagok* Lapussa Demetere a Monte Christo kincsét próbálja fölbecsülni. Csakhogy a kalandregény vonzása eltávolította a francia író mind a tör-

¹³ A három testőr Afrikában első fejezet negyedik egység in w3.mek.oszk.hu – 2007. 08. 21.

¹⁴ Legeza Ilona könyvismertetője – *Az elátkozott part* in w3.cgi.axelero.hu/ilegeza – 2007. 09. 03.

¹⁵ Legeza Ilona könyvismertetője – *A három testőr Afrikában* in w3.cgi.axelero.hu/ilegeza – 2007. 09. 03.

¹⁶ Úgy kell elképzelni őket, mint a mai füzetes újság regényeinek íróit, vagy a Reader Digest tömörített könyvsorozatait.

tételemtől¹⁷, mind a kortársi társadalmi regénytől¹⁸. Hasonlóan torzult Jókai romantikus társadalomkritikája, ha visszaélésekről, s a hozzá kapcsolódó politikai botrányokról¹⁹ írt. Rejtő választott két regényében hangsúlyozottan Dumas-ra támaszkodik.

Az elátkozott part és a történet intertextualitása

A cím önmagában még nem sugallja a választott Dumas-regénnyel való szoros kapcsolatot, a történet elején Csülök így vall olvasmányairól: „Olvasottságomat anyai ágon szereztem. A *Genovéva* című megható történet volt az első könyv, amelyhez hozzájutottam, és az évek során többször is elolvastam. Később a kezembe került a *Gil Blas* című munka, és a Sing-Singben tízszer is átfutottam „Lohengrin, a Hattyúlovag” históriáját.”²⁰ Ám ezeknek az említett műveknek csak annyi a hatása, hogy Csülök a „betyárbecsületet” összemossa a lovagi erkölccsel. Megidézett konkrét műként legtöbbször a Lohengrin-történet szerepel²¹, de nem a Wagner-opera librettója. Amikor viszont a regényt olvassuk, akkor egyre több Dumas-utalással²² találkozunk. A következőket azonosítottam:

A II/2-ig kiderülnek a főbb szereplők, Dumas-nál a 3-ik fejezetre: Csülök – papír nélküli matróz és csempész; író! ~ ?D’Artagnan; Tuskó Hopkins – tolvaj; sebesült ~ Porthos; Török Szultán – csavargó ~ ?Aramis; Senki Alfonz – csavargó ~ Athos (Dumas művében ő a sebesült. Innen nagy vonalakban, jelzésszerűen:

VIII/2. és másutt: Csülök állandóan üldözi és elvétí Török Szultánt, ahogyan D’Artagnan Rochefort grófot, a „meungi emberét”.

VIII/2.: La Rochelle grófnő föltűnése egy kávéházban ~ D69:29/298²³ és tovább: D’Artagnan a Saint-Leu-templomban fölismeri miladyt.]

VIII/2.: Csülök La Rochelle grófnő lakásán ~ D69:36/350–355.: de D’Artagnan átlát rajta].

¹⁷ Szembesítsük például a három D’Artagnan-történetet (A három testőr, Húsz év múlva, Bragelonne vicomte) Robert Merle tizenhárom részes „Francia históriá”-jával!

¹⁸ Vessük össze A korzikai testvéreket vagy a Monte Christo grófját Balzac, Stendhal vagy Flaubert kortársi történeteivel!

¹⁹ Az adóhivatal és az állami vezetés visszaélései (A szerelem bolondjai, Egy az Isten), a tőzsde manipulációi (A fekete gyémántok), a választási csalások (Az élet komédiásai, Nincsen ördög) stb.

²⁰ Idézett mű első fejezet második egység – in w3.mek.oszk.hu – 2007. 08. 21.

²¹ V/4.: „– Biztosítom, kisasszony, mi hárman ön mellett állunk mint lovagjai vagy legalázatosabb szolgálói. / Ez volt ő. Senki Alfonz. Úgy beszélt, mint egy igazi hattyúlovag.”; VIII/2.: „Egy Lohengrin nevű hattyúlovaggal fordult elő ilyesmi.”; XI/2.: [Tuskó Hopkins]”Azt mondja, hogy mi regénylovagok vagyunk. Ez valami mániája, a lovagokkal. / – Nem értesz hozzá – intettem le igen okosan. – Olvasott emberek tudják az ilyent. Volt néhány lovag, akik közül az egyik hattyú lett, mert egy hölgyismerőse lépten-nyomon énekelt.”

²² Az összevetéshez a következő kiadásokat használtam fel: Alexandre Dumas: A három testőr. Fordította: Csatlós János. A világirodalom remekei. Harmadik sorozat, Európa Könyvkiadó Bp., 1969. és Húsz év múlva. Fordította: Jékely Zoltán. A világirodalom remekei, Harmadik sorozat, Európa Könyvkiadó Bp., 1970. (bár itt összekapcsolásra nem találtam bizonyítékot). Rejtő esetében a digitalizált változatot vettem.

²³ A rövidítések feloldása: II/ = a Rejtő-regény fejezete; /2 = a fejezeten belüli kisebb egység száma; D69 = a magyar kiadás kódja; :29 = a fejezetszám; /298 = oldalszám.

VIII/3.: De Surenne kormánybiztos: „De Surenne márki tengernagy, teljhatalmú gyarmatügyi kormánybiztos volt. Kemény, szigorú katona. Ellenfele a diplomácia és türelem eszközeivel dolgozó, de la Rouban altábornagynak. Hosszú, ősz haja, szúrós szeme, borotvált, erőyes arca unalomig ismert Afrikában. A hatalmas, sasorrú tengernagy” ~ Richelieu bíboros.

VIII/4.: Csülököt a D osztályra ugyanúgy a börtönön keresztül kísérik, mint amikor Bonacieux urat [D69: 13–14/136–138.].

IX/1.: Csülök és de Surenne beszélgetése – főleg a kék huszárok kísértéssel – ~ Richelieu megkísérti D’Artagnant D69:40/377–382.

IX/2.: Feltűnik Sandro Mazzea, Andrea Mazzea öccse, aki Senki Alfonzon akarja megbosszulni bátyja halálát ~ D69:65/587–588., a lille-i hóhér és testvérének története.

IX/2.: Senki Alfonz beszél a múltjáról Csülöknek ~ D69:27/281–284. Athos vallomása.

XI/2–3.: De Surenne rajtaütésszerű találkozása ~ D69: 51/471–478. Richelieu levélkövetelése.

XII/1.: A grófnő és Higgins beszélgetése ~ D69:62/561–565. Milady és Rochefort beszélgetése.

XII/1.: A kormánybiztosi felhatalmazás kérésének a szándéka „Írást a kormánybiztos-tól, hogy bárhol lelőhetem a négy ember közül azt, amelyik elébem kerül.” ~ D69:44/416–417. a bíboros felmentvényt ad.

XII/1.: Csülök visszaszerzi írásait a grófnőtől ~ D69: 45/419–422. Athos La Fère grófként (önleleplezés) visszaszerzi a felmentvényt a miladytól (felakasztott feleségétől).

XIV/5.: A grófnő elfogása a kis házban ~ D69:65/584–585. a milady elfogása.

XIV/5.: La Rochelle gróf „azonosítása” ~ D69:45/419. Athos La Fère grófként megjelenik.

XIV/5.: Mazzea megpillantása ~D69: 65/587. a lille-i hóhér megpillantása.

XV/4. de Surenne szó nélkül veszi tudomásul ügynöke halálát ~ D69:67/598. a bíboros szintén.

XV/4.: Higgins gyenge, eszköze La Rochelle grófnénak, öngyilkos lesz ~ D69:59/543–544. Felton, a milady eszköze.

Összegezve elmondható, hogy a huszonegy műutalásból tizennyolc származik A. Dumas *A három testőr* című regényéből, de ebből a tizennyolcból hét tévesen és/vagy átdolgozva mutatja be az ismert témát. Van olyan értelmezés, amely a műnek sikerét részben erre, a mai szóval élve remake-megoldásra vezeti vissza. Ugyanakkor felhívom a figyelmet arra, hogy Rejtő szabadon bánt a regényelemekkel: azokat és olyan sorrendben használta fel, amelyek beilleszthetőek voltak a saját történetébe.

A három testőr Afrikában és a történet intertextualitása

Sokkal izgalmasabb a folytatásként olvasható regény beágyazottsága, hiszen címében is hangsúlyozza a Dumas-művel való rokonságot. Kövessük vázlatosan a cselekményt, használva az ismert rövidítéseket!

II/1-ig kiderülnek a főbb szereplők [D69:3-ig]: Csülök – idegenlégiós; író! ~ ?D’Artagnan; Tuskó Hopkins – idegenlégiós; tolvaj ~ Porthos; Török Szultán – civil, szélhámos, csavargó ~ ?Aramis; Senki Alfonz – idegenlégiós, La Rochelle gróf ~ Athos.

II/6.: Szelim és Wurm felhasználása alibigyártásra a betörésre (Senki Alfonz ötlete) ~ D69:10/106–107. D'Artagnan Tréville úrnál alibit gyárt az órájával.

II/6.: „Magam is sokat olvastam, többek közt Gil Blast, Genovevát és, mint már említettem, Roccambole szerelmeit, de a fenti tudományos műveken kívül számos alkalommal elolvastam Lohengrin, a hattyúlovag történetét is, ami mai műveltségem alapját képezi”

III/1.: Az alibi működik ~ D69:15/150–154. Tréville igazolja Athost és D'Artagnant.

III/1.: Potrien és a kapitány a magánzárka kürtőjén hallgatja ki a három barátot ~ D69:44/411–417. Athosék kéménykürtőn keresztül hallgatják ki a bíboros és a milady beszélgetését.

III/2.: Senki „olvas” Yvonne leveléből, s „Mintha újra életre kelt volna a három testőr egyike ebben az emberben.”

VII/1.: Senki ismételi: „– Ki volt a Három Testőr? – kérdezte Potrien. – Én minden régi katonát ismerek a gyarmaton./ Szegény Potrien. Mit tud az irodalomról egy ilyen öreg őrmester? Még azt sem hallotta, hogy a Három Testőr régi história! Húsz éve is elmúlt, hogy megtörtént. / – A Három Testőr – mondta Senki Alfonz – elhozott Buckingham hercegtől egy gyémántot. Az életüket kockáztatták, és nem közölhették az üldözőkkel, hogy mi járatban vannak. / – Hát kérem, illet mi már csináltunk – legyintett Hopkins. – Az életünk kockáztatásával elhoztunk egy gyémántot, sőt még zsebórákat is, és nem mondhattuk el az üldözőknek, hogy mi járatban vagyunk. Megjegyzem, azért sejtették...”

VII/3.: Duron tábornok Monte Christo analógiáját említi.

VII/3.: Senki-Yvonne: a Monte Christo kibontása (Tuskó, Potrien, Levin).

VIII/3.: A lapalji jegyzetben Csülök ismét a Lohengrinre utal..

VIII/7.: Yvonne ismét említi a három testőrt, majd Csülök előadja Tuskónak A három testőr színopszisét. („A három testőr egy színdarabban fordul elő, ami arról szól, hogy egy nemes hölgy atyját bezárják, és három jó házból való altiszt összead a zsoldjából kosztra és lakásra valót, amíg az öreget jó magaviseletéért a letöltött büntetés kétharmada után feltételes szabadlábra helyezik, de minden héten jelentkeznie kell a rendőrségen... Ezt a színdarabot azonban te nem ismered. / – Ezt? – mondta gúnyosan. – Ezt együtt játszottuk! De mi van a gyémánttal, amit elhoztak Londonból, meg a zsebórákkal? / – Az a főtárgyalás-jelenetben van, amikor az atya elé kiteszik a bűnjeleket. Ezt tudnod kellene.”)

IX/2.: Yvonne változata: „– Kérem, mademoiselle, nem mondaná meg, hogy mi van ezzel a három fegyőrrel, akiket időnként felemlít? – kérdezte idegesen Hopkins. / – Egy világhírű regény hősei, akik életüket kockáztatták egy hölgyért. Olyan emberek lehettek, mint maguk. / – Hol voltak bezárva? / – Nem zárták be őket, hanem nagy kitüntetést kaptak. / – És mindenki énekelt – fejeztem be az írók szokása szerint a történetet. – Én ilyesmiben jártas vagyok. / – Te egy hülye vagy – vélte Hopkins, azután Yvonne-hoz fordult: – És a gyémánt, a zsebórák meg az ezüsttálcák ügyét, amit Londonból hoztak, eltusolták? / – Ugyan, hagyjátok már abba! – mondta dühösen Senki Alfonz.”

X/2.: Yvonne testőrnek és lovagnak nevezi Hopkinst (víz-áldozat)

Összegezve elmondhatjuk, hogy a korábbihoz képest csökkent az utalások száma, csupán tizenhárom szépirodalmi hivatkozás van. Ebből kettő a *Lohengrin*-re, négy a *Monte Christó*-ra, és csak a maradék hét (! – szemben az előzmény allúzióival) származik a címben kiemelt/sugallt *A három testőr*-ből. Ráadásul hasonlóan az előző regényéhez, de attól ará-

nyaiban eltérően csupán három a konkrét utalás, s ebből is csak egy a hasonlóan fölhasznál.

A hagyományos műmegközelítés példája

Érdemes kitérőként visszatérni a fél évszázaddal korábbi, az 1960-as években még példának tartott, s a „Miért szép?” sorozat köteteiben ajánlott műértelmezési gyakorlathoz, amelyben kitüntetett szerepe volt az élményközvetítésnek (azaz a fölkészült értelmező csevegési tehetségét ötvözte a műélmény-közvetítői készségével).

Vajon mi könnyítheti meg az olvasónak az azonosulást? Egyértelmű, hogy a katonaság-élmény. Erre játszott rá az író is. Persze, föltehető a kérdés: szükséges-e, hogy katona is legyen az olvasó? Azt gondolom, hogy a konkrét, személyes élmény elhagyható. 1940-ben, ha nem is volt militarizált a magyar világ (nem volt militarizált?), nemcsak az első világháború volt élő hagyomány, hanem az esetenként titkolt²⁴ katonai kiképzés is. Azaz nem volt olyan Rejtő-olvasó, akinek ne lett volna „családi élménye” a hadsereg a maga (civil világból kézenfekvő) irracionálisával, ahumánus világával. (S vajon kérdés, hogy irreálisban, alogikusságban mennyiben különbözött ettől a szocialista néphadsereg világa? Ez persze nem azt jelenti, hogy az önkéntes és hivatásos hadsereg korában a rejtői világ értelmezhetetlen lenne. A *Svejk* ma is népszerű.)

Természetesen a kultúrpiacra dolgozó Rejtő tartózkodott a két világháború közötti Magyarországon hegemon nacionalista propagandától. A dilógia háttere a francia idegenlégió világa, amely egyáltalán nem volt ismeretlen a korabeli olvasók előtt. Tudom, a legegyszerűbb az lenne, ha cím szerint felsorolnám Rejtő légiós történeteit, de inkább Percival C. Wren (1885–1941) nevét említeném, aki nemcsak az 1920–30-as években volt kedvelt szerző, hanem az 1990-es években is megjelent a könyvpiacra²⁵. Bizonyos, hogy Wren a legjobb szerzők egyike volt. De a téma annyira vonzó volt, hogy filmsiker²⁶ is készült, Stan és Pan főszereplésével! (Megjegyzem a légiós téma annyira tovább él, hogy később is közönséget vonz a paródia²⁷.) Úgy vélem, hogy a fennmaradás oka a klisék időtlensége.

Fontos megemlíteni a műfaj kötöttségeit! Ha légiósregényről van szó, akkor szerepelnie kell a lelketlen (de talpig katona) kiképzőőrmesternek, a hangsúlyozott katonai becsület érzékeltetésének (az idegenlégió esetében a hazaszeretetnek nincs jelentése), a közkatonai bravúroknak és az ellenséges, civilizálatlan bennszülötteknek. Ha kalandregénynek gondoljuk, akkor a fordulatos cselekménynek kell alárendelni mindent – nem véletlen, hogy Rejtő méltatói kiemelik a vágásokat, például „Távolabb egy kis házikót láttunk. Arab pásztor lakhatott benne. Körül juhok. / – Gyerünk! – mondta. – Előre! / A pásztor egy

²⁴ Nemcsak a leventemozgalom terjeszkedésére gondolok itt, hanem a trianoni Magyar Királyság rejtetten is hivatalos katonapolitikájára.

²⁵ Percival C. Wren: A kék csillag, A sivatag titka, Az ideál csókja Fordította Mikes Lajos (!) Palladia, Bp., 1929.; Zrínyi Kiadó Bp., 1990.; uő.: A Szahara császára Unikornis Bp., é. n.

²⁶ Repülő ördögök – Stan és Pan az idegenlégióban; fekete-fehér szinkronizált film (1939). Műfaj: burleszk, rendező: A. Edward Sutherland; főszereplők: Stan Laurel, Oliver Hardy, Jean Parker in w3.cinetel.hu – 2007. 08. 22.

²⁷ Folytassa az idegenlégióban; színes szinkronizált (1967). Forgatókönyv Talbot Rothwell, rendező Gerald Thomas; főszereplők: Kenneth Williams, Phil Silvers, Jim Dale, Joan Sims – in w3.tvfilm.hu /tvfilm – 2007. 08. 22.

császár barátjával iddógált. / Bekopogtunk hozzájuk, s miután megkötöztük vendégével együtt, elhelyeztük az asztal alatt. Majd az út két oldalán elindultunk Marokkó felé.”²⁸ Persze, tekinthetjük a regényeket szerelmi szentimentális regényeknek is: az elsőben Lucy Rouban és Viktor Laméter szerelmi kettőse áll a középpontban, a másodikban Senki Alfonz és Yvonne Duron páros. (Háttérszínezéknek olvasható az első regényben La Rochelle gróf/Senki Alfonz és Katharina Glamarda története.) Ugyanakkor mindkét mű krimiként is olvasható: sikerül-e kideríteni a nagy szélhámosságokat.

Rejtő jól ismerte a műfaji elvárásokat; hajlamosak vagyunk megfeledkezni arról, hogy sikeres színpadi szerző is volt. A színpadi siker pedig rögtöni (a bukástól a taps és a látogatottság választja el). Talán ez a kiszámított és átlátszó jelenetelési taktika lehet taszító, ám ez az olvasói bizalom egyik oka is: a regény teljesíti az olvasói „sejtéseket”, nem tér el az elvárásoktól és valóságismerettől.

Hasonlóan járt el az író a jellemek megformálásában: részben törekedett fölhasználni korábbi szerzők (e két műben főleg A. Dumas) figuráit, hiszen építhetett az olvasói emlékekre. Bár itt vannak kérdéses személyek: Csülök meglehetősen nehezen kapcsolható össze D'Artagnannal, a Török Szultán pedig nagyon távol áll Aramistól (igaz, ha nagyon akarjuk, akkor találunk kapcsolódási pontokat). Senki Alfonz vagy De Surenne márki viszont túlságosan is átlátszó. A másik megoldás, ha a saját korábbi művek szereplőit használja fel: azt gondolom, különösebb erőfeszítés nélkül Csülök mellé odaállítható Fülöp Jimmy (nemcsak „írói kvalitásuk” miatt, hanem gondolkodásmódjuk is közös. Néha úgy tűnik, hogy Kvasztics Kékszakkallú Wágnerrel mutat rokonságot, máskor az amúgy unikum Levin tűnik ismerősnek. Ami közös a jellemzésben: a minimális jelzés – a cselekményt ne lassítsa a részletezés (így dolgozik a Rowlings [Harry Potter] vagy Meg Cabot [A neveletlen hercegnő]). A legfontosabb azonban a jellemzésben az azonosulás könnyítése: az erkölcsi minősítések a konvención és a közhelyen alapulnak

Nagyon egyszerűek a cselekmények. A főszál egyenes vonalú; a megszakítások vagy előre mutatnak, vagy magyaráznak. Így lesz a művek szerkezete hagyományos, nem okozhat nehézséget a lineáris görbe fölvezetése.

Mindezek ismeretében egyrészt érthető, hogy miért állítják: Rejtő könnyen olvasható, másrészt, világos, hogy a kritika, az értelmezés miatt idegenkedik a sematikus művektől²⁹.

A rejtői sajátosságok

Hegedűs Géza annak idején azzal a trójai falóval kísérelte meg bevonatni az irodalmi/esztétikai kánonba Rejtő műveit, hogy paródiák. Ám ha figyelembe vesszük a paródia és a hozzá kapcsolódó fogalmak³⁰ definícióit, akkor be kell látnunk az állítás tarthatatlanságát: az ürességet parodizálni nem lehet. Vagy ha mégis, akkor az a paródia nem egyedíthető. Úgy vélem, a Rejtő-opusokra inkább igaz két másik minősítés: a célzás (allúzió – „olyan mint...”) és visszaemlékezés (reminiszcencia – ilyet már...). Mindkettő hatása és sikere az olvasói közreműködés manipulációjára vezethető vissza. Ha a legegyszerűbb bio-

²⁸ A három testőr Afrikában Tizenkettedik fejezet második egység in w3.mek.oszk.hu – 2007. 08. 21.

²⁹ Ezt használja fel és ki például Sántha Attila és köre – lásd w3.google.com kereső találatait!

³⁰ in Világirodalmi lexikon 1–19. Főszerkesztő Király István, Szerdahelyi István Akadémiai Kiadó Bp., 1970–1996. vonatkozó szócikkek.

gráfiákat is nézzük, egyértelmű a szerző álláspontja: piaci sikert akart elérni. Ezt leghatásosabban a vásárlói igények kielégítésével érheti el az ember. (S ez nem esztétikai minősítés! Rejtő népszerűségének titka, hogy zseniálisan megsejtette a piaci hatás hosszú távú igényeit. Ezek persze nem az örökkévalóságnak szólnak, ki olvassa például Dugonics András Etelkáját?)

A következő nagy kérdés a rejtői humor léte és mibenléte. Legelső kérdés a komikus helyzet megállapítása: van-e szintkülönbség, kialakul-e közösség az író és az olvasó között a szereplő, a helyzetek megítélésében? Azt mondhatjuk, hogy koncepciózusan igen: megfogható az előkelő magas rangúak csoportja, a publicisztika gyakorlata, a hadsereg/hivatal rendszere, a hétköznapiság sajátossága, a katona/tolvajnyelv egybefoglaló és nivelláló szerepe vagy az iskolázatlanság érzékeltetése. Az viszont már kérdés, hogy valódi szintkülönbség-e a Rejtő által létrehozott/bemutatott. Vannak árulkodó elemek, amelyek leleplezik az olvasói világgépeket, például: „Egy szép szál néger lépett Laméter elé. / – Uram! Régi barátod még erre az *Elátkozott Partra* is elhozta a harcosait utánad. / – Köszönöm, Mimbini – mondta Laméter, és *megölelte* [kiemelés tőlem – Á. K.] a főnököt. / – *Ez* [kiemelés tőlem – Á. K.] igazán nagy kitüntetés volt uram.”³¹ A tényleges humorfajtákra Szabó G. Zoltán–Szörényi László szerzőpáros szakkönyve³² alapján különösebb erőfeszítés nélkül magunk is találhatunk példát.

Jellemző péhowardos megoldás a különböző világszintek és -terek egymásra vetítése. Emellett bármelyik regényben ott olvasható a bűjtött magyar valóság³³, amelyet a választott két regényünkben elfed az elképzelt légiós világ (amely viszont rímel és felesel a magyar olvasó kaszárnyaélményre/vel) és az elképzelt Afrika mint egzotikum. Csak az a baj, hogy mindez (s ebben igaza van a mindenkori kritikusanak) nincs kidolgozva – igaz, ez is az olvasói álláspontot determinálja. A mindenkori olvasó össze tudja rakni az elemeket (a sikerélmény könnyíti és borítékolja az azonosulást és a népszerűséget), ugyanakkor sugallja a „kitalálhatóság”-ot, azaz érdemes bíbelődni a történettel. Így érvényesül a fogyasztói manipuláció.

³¹ Az *elátkozott part* Tizennegyedik fejezet második egység in w3.mek.oszk.hu – 2007. 08. 21.

³² in Szabó G. Zoltán–Szörényi László: *Kis magyar retorika* Tankönyvkiadó Bp., 1988. 166–174. Az egyszerűség és az iskolai gyakorlat kedvéért összegeztem az egyes fajtákat. 1. *A finomkodó, városlás humor*: a műveltség alapjáról elnézően utasítják el a bárdolatlanságot, a vidékiességet, a faragatlanságot. 2. *Az illedelmes szellemesség*: nevében hordozza. 3. *A bájos él*: többnyire szójátékon (ambiguitason is) alapul. 4. *Az attikai só vagy csípős humor*: a legtöbb politikai vicc – de a viccek többsége is – ebbe a kategóriába tartozik. 5. *A gúnyos nevetés*: a célbavett személy vagy más nevetségessé tétele. 6. *A tréfa*: az érvelés menetébe szőtt vicc, anekdota (egyrészt a példa kedvéért, másrészt a figyelem oldása kedvéért). 7. *A humor*: abban különbözik a gúnytól, hogy megbocsátóan, kedéllyel, nemegyszer pedig részvétellel kezeli azt, amin nevetünk. 8. *Az ironia vagy burkolt gúny*: valamely tárgy, személy, tulajdonság, esemény stb. meghatározása, jellemzése az ellentétét jelentő szó tagadó formája vagy olyan szövegösszefüggés révén, mely a valóságosan mondottnak ellentétét jelenti. 9. *A maró gúny vagy szarkazmus*: a célba vett személy teljes morális/erkölcsi megsemmisítésére törekszik. 10. *A névvel való gúnyolódás*: a legsértőbb gúny, amikor valakit a legsebezhetőbb oldalán, a nevében támadnak meg.

³³ „– Hát kérlek alássan, te Rozsdás...” (in Rejtő Jenő: *Az elveszett cirkáló* Első fejezet második egység in w3.mek.oszk.hu – 2007. 08. 31.) olyan árulkodó szófordulat, amilyen csak Magyarországon hangozhatott el.

Egy kis olvasói viviszekció

Fordítsunk ismét a gondolatmeneten! Tételezzük fel, hogy nemcsak elolvastuk Rejtő regényeit, hanem (akár az eddigiek miatt is) újraolvastuk. Mi lehet az egyik reakciónk? „Bezárkózás” az élménybe: olyan ez a szöveg, hogy nem tudom letenni. Annyira izgalmas, még akkor is, ha tudom a végét. (Meg ne mond meg a végét!) És itt vannak a harsány nevetések, még akkor is ülnek a poénok, ha sokadszorra olvassuk. Mi van e mögött? Úgy gondolom, a történetelemek jelentősebbek, mint a valóságábrázolás; megkezdődik a Rejtő-világ mitizálódása. Létrejön a „fél szavakból is értjük egymást” közösségteremtő élménye, jó érzéssel tölt el bennünket, hogy egy csoportba tartozunk.

Ám érdemes egy kicsit kibontani ezt a mesterséges közösségtudatot: mit kezdhetünk az ismerős fogalmakkal³⁴? Korábban már érintettem, hogy a rejtői világot meghatározza az *allúzió* (a célzás), az az elhagyáson alapuló gondolatalakzat, amely sejteti, de nem nevezi meg a tárgyat. Ez lehet irodalmi célzás: közös olvasói élmény és/vagy olvasókkal közös történelmi múlt, de ide kapcsolódik az archaizálás, az anakronizmus, az eufémia, a félreértés is. Fölmerül, hogy a regényekben *archetípus*okkal találkozunk. Ez lehet olyan őskép, amely a kollektív tudatalattit jeleníti meg (katonaság, háború), de lehet ősforma, cselekménymodell is – Rejtőnél inkább az első érvényesül. Találkozhatunk az *átvétellel*, ez itt inkább a tudott világ megerősítése, nem pedig plágium. Sokszor felhasznált eszköz az *evokáció*; a szöveg felvetett szavával, kifejezésével a szerző utal személyre, műre, korra, térre, foglalkozásra. Ha nem is volt posztmodern, de regényeire jellemző az *intertextualitás*, a szövegköziség és szövegközöttség. Ennek lényege, hogy a írott beszéd (kommunikációs üzenet) a befogadó tudatában lejátszódó kombinatív folyamat tere/kerete. Gazdagítja a műveket a *motívum*, az olyan visszatérő helyzet, nyelvi és cselekvésem, amelynek így a műben kiemelt jelentése lesz. Jelentésorientáló a *reminiscencia*: a visszaemlékezés valamely korábbi műben meglévő stílusvonásra, tematikus vagy motivikus elemre. Tudatos a *rájátszás* (ez már evokáció). Ide kapcsolható az elkülöníthető *toposz*: olyan visszatérő szövegrész, kifejezés, klisé, séma, alkotói felfogás, szemléletmód, amely magán túlra mutat.

A fogalmak zsúfolása nem hivatkozás; mindegyik egyfajta kapaszkodó, hogy megérthessük a rejtői olvasat alapélményét: a ráismerés örömét! Nem a világra ismerünk rá, hanem a játékra. A rejtői művekhez való érzelmi kötődés igazi oka a homo ludens öröme: ezt vártam, s meglepetések, késleltetések után ezt kapom. S azt gondolom, hogy a játékot nem lehet esztétikai értékek felől minősíteni.

Vannak persze kísérletek arra, hogy a rejtői életművet beillesszék a szépirodalmi kánonba. Meghatározzák a „magaskultúra”-t, a „közköltészet”-et, a „populáris irodalmat”. Szóba kerül a „kultúra-élmény piacosodása, piacosítása”, a média uniformizáló és „lefelé egyenlősítő” hatása. Éles vitákat lehet provokálni és folytatni, de ez az olvasó embert alig érinti. A befogadó erkölcsi minősítése csak akkor lehetséges, ha tettek helyett olvas (ilyenkor cselekvés-közcél helyett magánérdekű szórakozással tölti idejét), vagy ha az olvasás lesz tetteinek kiváltó oka. Mivel ismereteim szerint többségében ilyen nincs, ezért marad a pedagógusi megállapítás: az olvasási gyakorlat megalapozza az ilyen jellegű ismeretszerzést, ezt támasztotta alá a Nagy könyv-kampány.

³⁴ Lásd a Világirodalmi lexikon 1–19. Főszerkesztő Király István, Szerdahelyi István Akadémiai Kiadó Bp., 1970–1996. vonatkozó szócikkeit!

Olvassunk-e Rejtőt? Olvassunk. Csak ne felejtsük meg a rejtői teremtett világ mechanizmusáról: csak akkor érvényesülnek az írói eszközök, metódusok, ha már szereztünk egy mögöttes tudást. Nem a mögöttes világismeret tételezi fel szerzőnk kedveltségét, de népszerűsége jó jel: már tudunk valamit a világról, a nyelvről és az emberről. S ez nem semmi.

Tanulmány

VINCZE GÁBOR

A Bakó László-ügy

EGY SZEGEDI REFORMÁTUS ESPERES ÜLDÖZTETÉSE AZ ÖTVENES ÉVEKBEN

A szegedi református egyházközségek 1945 utáni történetének feldolgozása még várat magára. Bár született már néhány dolgozat ebben a témában, de még mindig túl sok a „fehér folt”. Így azt sem lehet tudni, hogy az ötvenes években milyen egyháziüldözés folyt a városban. Alábbiakban azt mutatom be, hogy Szeged legtekintélyesebb lelkipásztorát, esperesét hogyan és miért üldözték el az ötvenes évek elején.¹

A közfelfogás szerint Magyarországon az egyházak ellen indított *nyílt* támadások 1948-ban kezdődtek meg. Ez ugyan igaz, ám az sem hallgatható el, hogy már „a felszabadulás” utáni hónapokban internáltak vagy bíróság elé állítottak számos egyházi személyt. Az ötvenes évekkel ellentétben ekkor még viszonylag enyhe ítéletek születtek, és azok nagy részét is megsemmisítették másodfokon.² Azt is meg kell jegyeznem, hogy az egyház belső viszonyaiba történő beavatkozás sem volt annyira nyílt, mint 1948-tól kezdve.

A „fordulat éve” a református egyház életében is mérföldkő volt. 1948 áprilisában *lemondásra kényszerítették* Ravasz Lászlót, a dunamelléki egyházkerület tekintélyes püspökét. Helyére Rákosi Mátyás jelöltje, Bereczky Albert került. Egy évvel később lemondani kényszerült Révész Imre, a tiszántúli egyházkerület püspöke is. Utódának megválasztatása a rákosista egyházpolitika nyitányának tekinthető a Tiszántúlon. A debreceni püspök lemondásával megüresedett tisztség betöltése „alapos előkészületet” igényelt. Mivel az egyházi törvények szerint a püspökjelöltnek az adott egyházkerületben kellett előzően szolgálnia, Rákosiék jelöltjét, Péter János konventi külügyi és sajtóügyi előadót, a budapesti Filadelfia Diakonissza Intézet lelkészét (a lemondott Tildy Zoltán államelnök titkárságának vezetőjét³) először meg kellett választatni a Debrecen-Péterfia utcai egyház-

¹ Bakó László lemondatásának körülményeit először Molnár János, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Szegedi Vallástanári Tanszékének docense ismertette. Lásd: Egy emlékirat margójára. In *Hit és tudomány: tanulmányok dr. Lenkeyné dr. Semsey Klára professzor aszszony ötvenévi teológiai, tanári és kutatói munkája jubileumára*. Kiadja a DRHE-Doktorok Kollégiuma Újszövetségi szekciója és a SRTA, Debrecen–Sárospatak, 2005, 208–227. (A továbbiakban: Molnár, 2005.) Ezúton mondok köszönetet neki, hogy lehetővé tette a Bakó-hagyaték áttanulmányozását.

² Révész Imre 1947-es püspöki jelentéséből az derül ki, hogy a tiszántúli egyházkerületben 1944 vége és 1947. május vége között 42 lelkész, 14 tanár és 31 tanító került valamilyen letartóztatásba. A lelkészek majd 20%-a ellen folytattak rendőri eljárást. Bővebben lásd Vincze Gábor: Egyháziak üldöztetése a „fordulat éve” előtt. (A hódmezővásárhelyi református egyházközség esete) = *Belvedere Meridionale*, 2007/1–2. 102–106.

³ Péter Jánosnak a Tildy Zoltán személye körül játszott sötét szerepét a történeti kutatás még nem tárta fel. Egyébiránt állítólag 1949-től titkos tagja volt a Magyar Dolgozók Pártjának. Püspökként

község lelkipásztorává, ami még viszonylag simán ment. Az azonban elgondolkodtató, hogy ugyanez a presbitérium gyakorlatilag nem támogatta lelkipásztora püspökké választását – akárcsak számos más presbitérium sem. Ennek ellenére a beérkezett szavazatoknak a 64%-át kapta meg Rákosi bizalmasa. (Még a szegedi esperes, Bakó László is kapott 5 voksot.) Az 1949. december 15-én beiktatott püspök mellé fél évvel később megválasztották Erdei Ferencet, a valamikor tekintélyes szociográfiai író, aki 1945 után számtalan alkalommal bizonyította gerinctelenségét, azt, hogy Rákosiékat bármikor kész kiszolgálni. Az „örsgérváltás” ezzel teljessé vált a tiszántúli egyházkerületben is – elkezdődhetett végre a „rendcsinálás”.

A rákosista egyházpolitika végrehajtója, az egyházban folytatott tisztogatások részbeni kezdeményezője a szovjet mintára felállított *Állami Egyházügyi Hivatal* (ÁEH) lett. Az MDP Titkársága javaslatára 1951. május 19-én létrehozott hivatal a Minisztertanács felügyelete alá tartozott. Vidéken a megyei tanácsok keretében a nagyhatalmú egyházügyi főelöládók (megbízottak) irányították, illetve felügyelték az adott megye egyházakkal kapcsolatos tennivalóit. (Csongrád megyében a makói származású Óvári László felügyelte az egyházakat.⁵) A püspöki székhelyeken a megyei főelöládók mellett püspöki megbízottak működtek. Az egyházügyi megbízottak magatartására nézve a következő rendelkezések vonatkoztak: „Legyenek határozottak, kemények, de ugyanakkor kellően udvariasak. Legyenek tekintettel a papi rangokra [...], de elsősorban politikai magatartásukból induljanak ki. Ne keltsenek félelmet, de ugyanakkor a túlságos barátkozás sem helyes. [...] Legyenek beszélgetéseikben óvatosak és főleg tartózkodóak. Ne legyenek agresszívek, hanem rugalmasan, mindenkor a Párt irányvonalának szem előtt tartásával járjanak el.”⁶

Az egyház „hozzáigazítása” a megváltozott viszonyokhoz a VI. Zsinaton történt meg, de előtte a „belső ellenzék” meg kellett szabadulni. Szabó Imrét Bereczky Albert – az ÁEH elnöke, Kossa István utasítására – 1951. november 26-án felszólította, hogy azonnal

végrehajtója volt az egyházat hátrányosan érintő állami intézkedéseknek (diakonisszaszervezetek megszüntetése, egyházi egyesületek feloszlása, egyházi földek „felajánlása”, teológiai akadémiák megszüntetése, anyaegyházközségek számának csökkentése, a Tiszáninneni Egyházkerület felszámolása stb.). 1953-tól 1990-ig tagja volt az országgyűlésnek, 1958-tól külügyminiszter-helyettes, 1961-től 1973-ig külügyminiszter. Ő volt a bolsevista egyházkoncepció első számú realizálója, legagresszívebb ideológiai megjelenítője az egyházon belül.

⁴ Cenzúrázhatták a püspöki körleveleket és egyéb kiadványokat, információkat gyűjtöttek, „káderrezték” a papokat. Kezdeményezték a „reakciós” („bethánista” stb.) lelkészek felfüggesztését, egyházfegyelmivel történő elmozdítását, sőt, az ÁVH-val együttműködve akár letartóztatást is javasolhattak. Havonta kétszer jelentést küldtek az ÁEH-nak és a megyei pártbizottságnak.

⁵ Az egyházügyi főelöládó munkamódszerét az egyik jelentéséből lehet megismerni: „Magatartásomban a papokkal szemben soha nem felejtkezem meg [arról], hogy az állam megbízottja vagyok, ezenkívül pedig, hogy érezzék, hogy az állam megbízottjával állnak szemben, az állami kötelességek teljesítése terén jó munkát végző papokkal szemben figyelmesebb bánásmódot tanúsítok, ez igen bevált módszer.” Csongrád Megyei Levéltár (a továbbiakban: CSML), az MDP Csongrád Megyei Bizottságának Archívuma XXXIII. 3., 31. fond, II. csoport, 149. őrzési egység (a továbbiakban: 6. e.) („Az egyházak és egyházi vezetőszemélyek munkájával kapcsolatos iratok, jelentések, levelek 1952. január 20 – 1953. december 15.”) 0012/6/1953.

⁶ Idézi: Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!” A pártállam és az egyházak. Az állam és az egyházak jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–1989 között.* Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005. 66.

mondjon le minden egyházi tisztségéről.⁷ A budapesti esperes így a Zsinaton – bár nagy többséggel beszavazták a zsinati tanácsba – már nem is vehetett részt. A november 28-i ülésre siető karcagi lelkészt, Papp Bélát pedig útközben *letartóztatták* és 1952. február 15-én négy és fél év *börtönbüntetésre ítélték*.⁸

Ilyen előzmények után hozta meg a november 28-án ülésező Zsinat azt a határozatot⁹, mely lehetővé tette, hogy a püspökök kényük-kedvük (illetve a kommunista hatalom érdekei) szerint ide-oda „rakosgathassák” a lelkészeket. Hogy ezentúl „nem babra megy a játék”, afelől Bereczky Albert kétséget sem hagyott ezen az ülésen: „Ezért adtuk ki 1950. decemberében azt a Testvéri Izenetet, amelyben eligazítást adtunk. [...] Ez a Testvéri Izenet¹⁰ időben adott és bizonyos értelemben, bizonyos köröknek utoljára adott figyelmeztetés volt. [...] Aki nem értette meg a szót 1950-ben, még mindig megértheti 1952-ben...”¹¹

Volt azonban a Tiszántúlon egy esperes, aki nem akarta megérteni „a szót”: a szegedi Bakó László.

*

1896-ban született Szatmárnémetiben, apai ágon ősi szatmári nemesi családok leszármazottja volt. (Feltehetően már emiatt „gyanús” személynek számított az ÁEH Csongrád megyei főelőadója, Óvári László és Péter János püspök¹² szemében.) 1918-ban végzett a budapesti teológián, 1922-ben a szegedi református gyülekezet meghívta lelképásztoraúl. Aktív egyházszervező volt: a két világháború között jórészt neki köszönhetően három új, önálló református egyházközség létesült a római katolikus többségű városban, templomok, imaházak épültek. Két évtizeden keresztül szerkesztette a Református Híradót, a város köztisztviselőnek örvendő, megbecsült polgáraként tagja volt a közgyűlésnek. Amikor 1948-ban a Békés-bánáti Református Egyházmegye kettévált, magától értetődő volt, hogy ő legyen a Csanád-Csongrádi Református Egyházmegye esperese.

⁷ Arra hivatkoztak, hogy „egy másik Ravasz komplexust nem akarnak”. Lásd: *„Ég, de meg nem emésztetik”. Szabó Imre lelképásztor naplói, 1914–1954.*, kiadja a Budahegyvidéki Református Egyházközség, Budapest, 2001, 206–219. (A továbbiakban: Szabó, 2001.) Szabó lemondatásának és a Tata melletti Baj-ra történő száműzésének körülményei erősen emlékeztetnek a Bakó László-ügyre ...

⁸ Bővebben lásd Balogh Margit: Ember és hatalom. Pap Béla református lelkész büntetőpere. = *Protestáns Szemle*, 1996./2, 132–144.

⁹ „...a bírói eljárás során az áthelyezés egyházi közérdekből akkor is kimondható, ha a bíróság sem a lelképásztor, sem a presbitérium, illetőleg az egyházközség hibáját nem állapítja meg. Ezen esetben az eljárás és áthelyezés költségeit az egyházkerület viseli. Ilyen ügyekben a jogerős ítéletet minden esetben az egyházkerületi bíróság mondja ki.” Idézi Barcza József: Egyházunk az 1956. évi forradalom idején és Ravasz László jelentősége. In *A magyarországi református egyház története, 1918–1990. Tanulmányok*. Kiadja a Sárospataki Református Kollégium Teológiai Akadémiája, Sárospatak, 1999. 173.

¹⁰ Szövegét közli: [Sic!] *Válogatott kövek a református egyház és az állam kapcsolatának medréből*. (Szerk.: Ladányi Sándor – Keresztes Dániel – Hamarkay Ede). Exodus, Erdőkertes, 2006, 366–372. (A továbbiakban: Válogatott kövek...)

¹¹ Idézi Dienes Dénes: A Tiszáninneni Református Egyházkerület megszüntetése és visszaállítása. In *A magyarországi református egyház története, 1918–1990. Tanulmányok*. Sárospatak, 1999. 230.

¹² Erre nyíltan utalt a püspök az 1952 őszi megyei lelkészkonferencián, mondván, hogy Bakó László maga is „a régi uralkodó rend tagjai közül származik...” CSML, 31. fond, 149. ő. e. 026/231/952.

Az új egyházmegye vezetője kezdettől fogva igen aktív volt. Bár nem volt nyíltan ellenzéki, de tudott volt róla, hogy nem híve a „szocializmusnak” nevezett sztálini totalitarizmusnak. Püspöke, Péter János bizonyára kezdettől fogva *ellenszenvvel* viseltetett iránta, már csak azért is, mert úgy tudta, hogy Bakó László ellene agitált a püspökválasztás idején. (Ennek épp az ellenkezője volt igaz!) Ráadásul szálla volt Óvári László szemében is. „Túlzott aktivitását” mi sem mutatta jobban, mint hogy megszervezte egyházmegyéjében az ún. „sáfársági alapot”. Ennek az volt a lényege, hogy a kongrua egy tetszés szerinti hányadát a lelkipásztorok *önként* befizették egy közös alapba, és ebből támogatták a lelkész-özvegyeket és lelkész-árvákat, a diakóniai és missziói célokat. Ezt egyébként az egyházmegyei közgyűlés 1951 májusa (az ÁEH megalakítása) előtt jogerős közgyűlési határozattal hozta létre. Ez mindaddig nem zavarta az egyházi főelőadót, míg föl nem hívta rá a figyelmet az a lelkipásztor, aki súlyos konfliktusba keveredett Bakó Lászlóval.

Ez a lelkész Kádár Imre volt.¹³ Régi erdélyi lelkészcsaládból származott, 1907-ben született Krasznán, 1936-tól 1946-ig a szilágysági Varsolcon szolgált. Onnan egyes adatok szerint *kiutasították* a román hatóságok, míg más adatok szerint maga mondott le az állásáról, és *önként költözött át* feleségével a trianoni Magyarország területére. (17 éves lányukat, aki utánuk akart szökni, 1947 nyarán a határon lelőtték a román granicsárok.) 1946 őszétől Berekfürdön missziós lelkészként működött, de a felettes egyházi hatóságok engedélye nélkül, ezért 1947 tavaszán kénytelen volt eltávozni onnan.¹⁴ Ekkor azonban szerencséje volt, mert meghívták Szentesre helyettesítő vallásoktató lelkésznek.

Innen hívta el lelkipásztorának 1949 tavaszán az újonnan alakított fábiánsebestyényi egyházközség. Éveken keresztül kínlódott az alig ötszáz lelkes, koldusszegény gyülekezetben (gyülekezeti házat szereztek, 1951-re sikerült egy lelkészlakáshoz is jutni), de a folyamatos anyagi problémák, fizetési (törlesztési) nehézségek miatt egy idő után állandóan ígéretetni, hazudozni volt kénytelen. Emiatt a működése előbb-utóbb kiváltotta az egyházmegye nemtetszését. 1951. december 28-án *egyházmegyei elnökségi intéseben* részesült, ennek azonban semmi foganatja sem volt. Nyolc hónappal később, 1952. augusztus 19-én – azt követően, hogy Kádár Imre Bakó Lászlót szinte feljelentette egy augusztus 8-i levelében – a nála lévő írásos bizonyítékokra hivatkozva azt állította az esperes, hogy ő „az egyházmegye leghanyagabb és legfelületesebb lelkipásztora. [...] Közel négy esztendő

¹³ A lelkipásztor csupán *névrokona* annak a viszonylag ismert Kádár Imrének, aki „októbrista” emigránsként a két világháború között Kolozsváron élt. Ott az Erdélyi Szépművés Céh egyik megalapítója, drámaíró, lapszerkesztő, színházrendező volt. 1944-ben Budapestre menekült, majd a rádiónál dolgozott, 1950-től az Egyetemes Konvent főtanácsosa lett és teológiai tanár. 1956. október 31-én lemondott, de a Kádár János-féle „ellenforradalmi” rendszer megszilárdulása után – mintegy kompenzálva a korábbi „megingását” – megírta az *Egyház az idők viharában. A magyarországi református egyház a két világháború, a forradalmak és ellenforradalmak idején* című visszataszító pamfletjét. 1956 előtt „kolozsvári” fedőnéven ügynöki munkára használták.

¹⁴ Kádár a karcagi nagybátyjánál (aki állami iskolai tanító volt) húzta meg magát, ő pártfogolta. Amikor kiderült, hogy a Diakónusképző Intézet berekfürdői igazgatója, Molnár Gyula fogja el látni az ottani gyülekezet – tehát az ő missziós lelkési munkája fölöslegessé válik, akciót indított maga mellett: 104 híve egy kérvényben azt kérte, hogy ne helyezték el, mert ragaszkodnak hozzá. Csakhogy a karcag-kültelki lelkipásztor április 29-én megírta az esperesének, hogy az akció mögött Kádár áll és az aláírások egy része nem eredeti, ami valóban látszik az iraton, melynek lelőhelye: a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (a továbbiakban: TtREL), I. 1. c. fond, (a Püspöki Hivatal igazgatási iratai), 490. doboz, ad 1126/1947.

fábiánsebestyáni lelkipásztori szolgálata alatt a gyülekezet lelki és anyagi értelemben olyan elesett állapotba került, hogy arra a szentes-központi egyházközség presbitériuma is figyelte, s arra [...] a mi figyelmünket is felhívta. – Ezt tette Gilicze László szentes-felső-párti lelkipásztor is 1952. május 5-i levelében. Válaszait, esedékes jelentéseit mindig csak sürgetésre küldte be Kádár Imre, a tartozásaival állandóan hátralékban volt és van. [...] Engedetlen, fűt-fát ígérő, de szavát meg nem tartó ember Kádár Imre; lefelé és felfelé fél-revezetni igyekszik; fáj kimondani, de tény, sorozatosan visszaeső értelemben hazudik.”¹⁵ Hogy ezek a súlyos vádak mennyiben igazak, azt csak újabb források megismerése után lehetne eldönteni, de egyelőre úgy tűnik, nem voltak alaptalanok.

Kádárt a sorozatos fegyelmi vétségek, a soha be nem tartott ígéretei, fogadkozásai miatt 1952. május 24-én választás elé állították: vagy megindul ellene a fegyelmi eljárás, vagy önként lemond. Ezek után a július 3-án kelt levelében szeptember 10-i hatállyal *lemondott állásáról*. Az egyházmegye elnöksége július 19-én a lemondást elfogadta, ő 27-én a presbitériumával is közölte döntését, mely azt tudomásul vette. Csakhogy hamarosan *meggondolta magát*. Hogy a pálfordulása mögött mi áll, egyelőre csak sejteni lehet, az azonban tény: augusztus 8-án egy már-már feljelentés-számba menő feljegyzést¹⁶ írt, melyet elküldött Óvári László egyházügyi főelőadónak. Ebben durva személyeskedésektől sem riadva vissza, nagyjából ugyanazzal vádolta meg Bakót, mint ami az augusztus 27-i Dél-magyarországban megjelent cikkben is olvasható.

Másnap, augusztus 9-én az egyházügyi főelőadó – „K”-vonalon kapott utasítás alapján! – magához hívatta Kádárt és meghallgatta a panaszát, majd ezt követően ő tanácsolta azt, hogy vonja vissza a lemondását. Ez 10-én meg is történt egy támadó, vádaskodó, önellentmondásokba bonyolódó levél formájában, melyben lényegében *lemondásra szólította fel az esperest* és az egyházmegyei gondnokot.¹⁷ Hogy-hogy nem, épp akkor, midőn 12-én kézhez kapta az esperes a lemondó nyilatkozatot (bizonyára az ÁVH-nak a postára telepített levélfelbontó részlege jelenthette, a várva várt levél megérkezését), beállított hozzá Óvári, aki a Kádár-ügyről faggatta, majd azt is felrótta neki, hogy az a Nagy Sándor a gondnoka, aki 1944 előtt a Pallavicini-uradalom jogtanácsosa volt.¹⁸ Az „elbeszélgetés-

¹⁵ Bakó László augusztus 19-i levele Péter János püspöknek. Gépirat-másolat, 731/1952. Itt jegyzem meg, az eddig megismert forrásokból számomra úgy tűnik, hogy az esperes sokáig igyekezett segíteni az elesett állapotban lévő Kádár Imrén. Amikor több alkalommal segélykérelemmel fordult az Egyetemes Konvent Elnökségéhez, kérését minden esetben támogatta az esperes. Az egyik – Péter Jánosnak írt, Kádár egyik újabb segélykérelméhez mellékelte 1951. június 15-i kísérő levelében azt írta, hogy „Nem érdemli meg a segítséget és mégis »megérdemli« – mert nagyon rá van utalva testi és lelki értelemben egyaránt.” TtREL, I. 1. c. fond, 522. doboz, 712/1951., valamint 523. doboz, 1066/1951. és 1074/1951.

¹⁶ CSML, 31. fond, 149. ő. e. 026/188/1952.

¹⁷ Elgondolkodtató, hogy Kádár a levele elején arra hivatkozik, miszerint „a kiorószakolt lemondásomat [...] nem tarthatom jogérvényesnek, mivel a lemondásomat Önöknek az egyházügyi hivattal is láttamoztatni kellett volna...” (Bakó-hagyaték, 1952. augusztus 10-i hitelesített másolat.) Erre csak Óvári hívhatta fel a figyelmét – más kérdés, hogy Ferenczy Károly egyházkerületi főjegyző augusztus 21-i leveléből kiderül, hogy az ÁEH engedélyére nem volt szükség.

¹⁸ „Hogyan lehet egy volt kulák és uradalmi jogtanácsos az egyházmegye világi vezetője? – Megmondtam, hogy Dr. Nagy Sándorban két évvel ezelőtt teljes egyhangúsággal az egyházmegye presbitériumai nem a volt kulákot, uradalmi intézőt választották meg egyházmegyei gondnoknak, hanem

ről” beszámoló jelentésében azt állította, hogy ugyan Bakó eleinte tagadott, de a végén hallgatólagosan elismerte a vádak nagyobb részét. Ezzel szemben az esperes az egy héttel később írott levelében¹⁹ azt közölte Péter Jánossal, hogy tételesen megcáfolta Óvári vádjait, ám mindhiába, mert ő „mindenben Kádár Imrének adott igazat”. Végül az egyházügyi főelőadó megkérdezte, mit szándékszik tenni a Kádár-ügyben, mire az esperes tudatta, hogy a püspökére bízta a továbbiakat, mire ő kijelentette: akkor más megbeszélni való nincs, „a többit intézi” Péter János és az Állami Egyházügyi Hivatal.

Óvári a fenti jelentése végén azt javasolta az ÁEH-nak és a megyei tanács VB titkárságának, hogy „...az örökbekapott Bakó Lászlót, aki a Horty-érától [sic!] maradt ránk, [a] kulák, reakciós, bethánista²⁰ esperest egyházfegyelmi-úton [...] távolíttassuk el az esperesi beosztásából és küldjük nyugdíjba, avagy még szigorúbb ítéletet [!] hozzanak személyére.”²¹ Ezzel az esperes sorsa megpecsételődött.

Még augusztus 22-én *magához rendelte* a főelőadó, és tovább faggatta. Úgy tűnik, hogy még mindig a „sáfársági alap” izgatta. Az esperes az augusztus 25-i levelében azt írja, hogy még egyszer elmagyarázta, hogy mi annak a lényege, emellett kitért Kádár Imrének a Konventtel szemben fennálló tartozására, és az állásáról való lemondására is. Utóbbival kapcsolatban azt közölte, hogy Péter János püspök hazaérkezéséig – Ferenczy Károly egyházkerületi főjegyző javaslatára – az intézkedéseket elhalasztják.

A fentiek nyilván nem nyugtatták meg Óvárit, mert ezt követően – valamelyik „sajtómunkással” – Kádár augusztus 8-i feljegyzésére támaszkodva egy igen durva, vádaskodó cikket íratott. A szegedi pártlapban, az augusztus 27-i Délmagyarországban megjelent „Bakó László esperes és az őrgyőri ügyész szentszövetsége: »elsáfarkodják« saját papjaik kenyerét” című kirohanás névtelen szerzője egyebek mellett azzal vádolta az esperest, hogy a „bethánistákat” támogatja, „sáfársági hozzájárulást” szed, és gondnokával, dr. Nagy Sándorral üldözi az államhoz hű lelkészeket, például a fábiánsebestyényi Kádár Imrét. A végső konklúzió pedig az volt, hogy „...mindezek olyan tények, amelyek azt bizonyítják, hogy az egyházi palást mögé búvó reakció támadja azokat a józangondolkodású papokat is, akik hajlandók lennének a Népköztársaság békemunkájában részt venni és nem szándékosan ellene cselekedni. Az állam, a béke érdekében cselekszenek tehát azok, akik azt

a magyar református egyház, benne egyházmegyénk évtizedek óta buzgó és hűséges munkását.” – válaszolta bátran. Bakó-hagyaték, az esperes augusztus 19-i, 747/1952. sz. levelének másolata.

¹⁹ I. h.

²⁰ A Bethánia (CE Szövetség) az USA-ból származó, a 20. század elején Magyarországon is elterjedő lelki-megújulási mozgalom volt a református egyházon belül. Az 1903-ban alapított Bethánia Egylet a CE-mozgalomra jellemző módszereket (evangelizációk, konferenciák, csendesnapok, bibliaórák, személyes lelkigondozás stb.) kívánta meghonosítani, célja pedig „a keresztyén könyörülő szeretet gyakorlása és az igazi keresztyén élet felvirágoztatása” volt. „Ébredési góccok” főleg az ország keleti és déli részében (Zemplénben, Szabolcs-Szatmárban, Békésben, Csongrád megyében) voltak. A bethánistákat a rövid életű Országos Református Szabad Tanács életre hívója, Békefi Benő is támogatta, majd ellenük fordult. Péter János püspök bizalmasaként a nyíregyházi esperes ott „nyírta” a bethánistákat és szimpatizánsaikat, ahol csak tudta. Sajnos a bethánisták 1950 utáni története még nincs feldolgozva. Hogy Bakónak mennyi közülük volt hozzájuk, lásd később.

²¹ CSML, 31. fond, 149. ő. e., 026/188/952.

követelik: akadályozzák meg azokat a mesterkedéseket, amellyel a nép ellen akarják kényszeríteni az alsópapokat.”²²

Az esperes (aki közben augusztus 25-én – Péter János engedélyével – a szíve miatt betegszabadságra ment), a cikk megjelenése után felkereste Budapesten Finta István konventi tanácsost. Ő eljárt ügyében az ÁEH-nál, s azt a hírt hozta, hogy nyugodtan kezeltesse tovább magát Balatonfüreden, mert megállapodtak a Hivatallal, hogy „nyugtatják” az ügyet a püspök hazaérkezéséig.²³

Amikor Péter János augusztus legvégén hazaért a nyugati útról, az esperes levélben fordult hozzá, talán abban a reményben, hogy ő majd mellé áll. Valószínűleg nem tudta, hogy a püspökének igen rossz a véleménye róla, ugyanis vele „...neki is igen sok baja van, ő tudja, hogy Bakó László a fennálló államrendszerrel nem igen szimpatizál és nevel-[te]lésénél fogva ténylegesen antiszociális lény [sic.]”²⁴ – közölte Óvári Lászlóval egy megbeszélésükön. Szeptember 10-én sikerült beszélnie a püspökkel és ekkor *felvetette, hogy lemond az esperesi tisztségéről és – esetleg – a lelkési állásáról is*. Másnap megbeszélésükön Péter János közölte vele, hogy nem csak Óvárinak van ellene kifogása. „Vizsgáljam meg azért egész magatartásomat, a rendszerhez stb. viszonyulásomat” – mondta neki Péter János.²⁵

Szeptember 30-án a püspök és a főelőadó Makón átbeszélték a Bakó-ügyet. Óvárinak az volt a véleménye, hogy az egyházmegye ketté szakadt: az egyik táborba az esperes és a „bethánista”, „kulák” lelkészek tartoznak, míg a másikba azok a szegényebb lelképásztorok, akik „a megegyezés szellemében dolgoznak”. Péter János nem köntörfalazott, és közölte, hogy az esperes „...viselt dolgai miatt nem maradhat”. (Ekkorra egyébként már elterjedt, hogy az esperes „a legfőbb vezetőség szemében szálka”!²⁶) A püspök ezt követően az ÁEH helyi emberének javaslatát²⁷ elfogadva felkereste a Makó-újvárosi lelképásztor, Szabó Józsefet, hogy közölje vele: neki kell elvállalnia az esperesi tisztséget. (Természetesen ő igent mondott.) Figyelemre méltó, hogy Bakó már a szeptember 22-i feljegyzésében azt írta, „többen tudják”, hogy Óvári az esperességet is és a szegedi lelkésszéget is „már felajánlotta Szabó Józsefnek”!²⁸

²² Bakó László a városi párttitkártól, megtudta, hogy semmi köze sincs a cikkhez a helyi pártvezetésnek. A helyi tanács VB elnöke, Dénes Leó ugyancsak csodálkozott, amikor ősszel elbúcsúzott tőle. Mindez azt mutatja, hogy a cikk hátterében Óvári állt (és a megyei pártbizottság).

²³ Közben azonban összegyűjtették a „sáfársági mozgalommal” kapcsolatos iratokat, nyilván azért, hogy a püspök „képben legyen”. Sajnos maguk az iratok nem maradtak meg a Püspöki Hivatal iratai között, csupán a jegyzék.

²⁴ CSML, 31. fond, 149. ó. e., 026/210/1953. A továbbiakban kiderül az iratból, hogy Bakó annak idején kifogásolta Erdei Ferenc tiszántúli főgondnokká választását – ez már-már főben járó bűnnek számíthatott...

²⁵ Bakó a püspökkel történt megbeszéléseiről az események után néhány héttel írt egy emlékiratot. Közli Molnár, 2005. 217–227.

²⁶ Bakó-hagyaték, Füle János bicskei esperes október 29-i gépelt, aláírt levele.

²⁷ Utólag azt írta Óvári, hogy azért „hozta javaslatba” Szabó Józsefet, mert az volt a véleménye, hogy ő „...a Bakó László féle bethánista mozgalomnak mindig ellensége volt”. (CSML, XXXIII. 3. 31. fond, 149. ó. e., 026/200/952.) Emellett talán azért is rá esett a választás, mert az egyházügyi főelőadó makói volt és személyesen ismerhette őt.

²⁸ Molnár, 2005. 218.

Október elején ismét találkozott az esperes a püspökével, és természetesen a lemondásáról volt szó. „Az esperességről engedelmesen mondok le, de a Szegedről való távozást – semmivel sem tudván azt megindokolni – engedetlenül vállalnám” – mondta ekkor.²⁹ Három hét múlva (október 27-én) Debrecenben megint szóba került az esperes dolga. Ekkor nyilvánvalóvá tette a mindenképpen le kell mondania a Szeged-Kálvin téri lelkipásztori állásáról is. Pár nappal később azt is megtudta, hogy hová kell mennie: Bereczky Albert dunamelléki püspök hajlandó őt „befogadni” a Vértessaljai Református Egyházmegye egyik egyházközségébe, a mintegy ezer lelkes, színreformátus Tabajdra. November elején – már annak tudatában, hogy Fejér megyébe kell költözzön – Szabó Imrének, a Baj-ra száműzött sorstársának azt írta, hogy „...mindazt ami körülöttem és velem történt, úgy fogadtam el, mint Isten döntését; békességben és alázatban.”³⁰ Más nem is igen tehetett...

Az esperes és az egyházmegyei gondnok egy október 31-i – az egyházmegyei közgyűlésnek címzett levelükben – közölték a tisztségükről történő *lemondásukat*, melyet a november 4-i makói lelkész-értekezleten (melyen Óvári is jelen volt) jelentettek be. Felszólalt a püspök is, és az egybegyűlt lelkipásztoroknak megmagyarázta, miért kellett lemondania Bakó Lászlónak: „...nem képviselte munkájában a megegyezés³¹ vonalát, nagyon sok esetben megegyezés ellenesen viselkedett, magaköré csoportosította a múlt rendszernek prominens egyéneit.”³² Másnap az egyházmegyei közgyűlés elfogadta a lemondást.

Sajnos arról alig lehet tudni valamit, hogy milyen visszhangja lett a lelkészek körében a lemondásának. Egyesek ebből bizonyára azt a következtetést vonták le, hogy ha sokat „ugrálunk”, hasonló sorsa juthatnak, mint ő. Régi barátja, Gönczy Béla (aki 1948-ig – mint békés-bánati esperes – a felettese volt) mindenesetre *szolidaritásból* november 7-én *lemondott*. „Ha Bakó László nem lehet esperes, én se lehetek.” – írta a vésztői esperes.³³ Példája valószínűleg nem talált követőre...

*

Mint említettem, Bakó László utódának Szabó József makói lelkipásztort szemelte ki az ÁEH megyei embere. 1952. november végén simán megválasztották esperesnek, de vele, illetve munkájával szinte kezdettől fogva elégedetlen volt a püspök – és ami fontosabb, az ÁEH helyi képviselője is.³⁴ Péter János az év végén elárulta Óvárinak, hogy Szabó helyére régi bizalmasát, Munkácsy Györgyöt kívánja helyezni. Azt a lelkészt, akinek szentesi megválasztatása tipikus esete volt a *Péter János-i diktatúrának*, a presbitériumok szabad

²⁹ Uo.

³⁰ Bakó-hagyaték, november 8-i géppel írt levél másolata.

³¹ Az 1948. október 7-én aláírt, az állam és a református egyház képviselői által aláírt „egyezményről” van szó. Erről bővebben lásd Ladányi Sándor: Vázlatos történelmi áttekintés a Magyarországi Református Egyház közelebbi múltjának alakulásáról. = *Valóság*, 1994/4, 3–30.

³² CSML, 31. fond, 149. ő. e., 026/231/952. Óvári november havi jelentése. Egy korábbi jelentésből kiderül, hogy Péter János a november 4-i beszédét is előre egyeztetette az egyházügyi főelőadóval.

³³ Bakó-hagyaték, Gönczy Béla vésztői esperes 1952. november 12-i gépelt, aláírt levele.

³⁴ Óvári László 1953. januári jelentésében az esperesről azt írta, hogy a munkája „...nem mondható a legelfogadhatóbbnak, ez az egyén elég sok kérdésben még igen ingadozó és igen sok esetben próbálkozik reakciós papok védelmére állni. Nem lép fel erősen a Péter János ellenes blokk ellen...” (Ezek szerint volt ilyen!) Május 5-én pedig azt jelentette, hogy bár Szabó „kezd lassan megmozdulni”, de még „igen erősen kell noszogatni”. CSML, 31. fond, 149. ő. e., 0012/34/a.

akarata semmibevételének. A szentes-központi egyházközség presbitériuma eredetileg ugyanis „a partizán módon pályázó” – szentesi származású, akkor Ózdon szolgáló – Dóczi Antalt hívta meg. Nem csak a gyülekezet nagyobb része állt mellette, hanem Gilicze László szentes-felsőpárti lelkipásztor is, de a püspök Óvári László javaslatára a nyíregyházi Munkácsy Györgyöt kívánta megválasztatni. Emiatt hiába állt ki a presbitérium Dóczi mellett, mert utólag az ÁEH megyei főelőadója Szabó József esperessel *kizárattatta* a választásból. Szeptember közepén elment a megyébe a püspök, és „kezébe vette az ügyet”: „meggyőzte” a szentesieket, hogy akkor járnak a legjobban, ha az ő jelöltjét, választják meg. (A kommunista hatalmat képviselő Óvári László úgy vélte, csak azért íratott ki új választást Péter János, hogy az egyházi főhatóság tekintélyét megőrizték, mert ha ráhagynák a presbitériumra a választást, akkor „a jövőbeni diszpozíció elé igen nagy akadályokat gördítenénk, és a presbitériumok továbbra is a behelyezések ellen csökönysködnének.”³⁵) Így választották meg Munkácsyt 1953. október 25-én szentes-központi lelkipásztornak, hogy alig háromnegyed év múlva átvegye az egész egyházmegye irányítását.

Ami Kádár Imre későbbi sorsát illeti, néhány hónappal később, 1952 őszén mégiscsak *elhagyta Fábiánsebestyént*. Miután hónapokig szabadságolva volt, 1952 novemberében – Péter János „bölcs és jóakarató intézkedése következtében”³⁶ – meghívták az abaúji egyházmegyébe, Tiszarádra lelkipásztornak, de onnan már 1954-ben átkerült Pamlényba, majd később Szabolcs-Szatmár megyébe. A további sorsa ismeretlen.

Visszatérve Bakó László esetére, az eddig megismert források alapján úgy látom, alapjában véve két ok miatt kellett lemondania és eltávoznia Szegedről. Az egyikre nyíltan utal Óvári László az 1953. május 5-i jelentésében: „...most mutatkozott meg, hogy mennyire helyes volt eltávolítani Bakó László volt esperest, mert most jobban és szabadabban tud Péter János belenyúlni az egyházmegye irányításába, amit Bakó, a volt esperes nem engedett volna meg.”³⁷ „Ez a nagyarányú mozgás azt célozza, hogy az idáigi [sic!] bethánista vonalat és a kulák lelkészek egységét megbontsuk, [...] mert másképp Bakó László, a volt esperes bethánista egyházmegyéjét nem tudtuk volna átformálni” – indokolta feletteseinek a nagyarányú „lelkész-mozgatást”.³⁸ Tehát amíg ő volt az egyházmegye vezetője, *igyekezett megakadályozni*, hogy a debreceni püspök, az állampárt egyházpolitikájának gátlástalan végrehajtója – az egyházközségek autonómiáját megszüntetve – szabadon „mozgathassa”, politikai okokból „átcsoportosíthassa” a lelkészeket. Óvári László jelentéséből kiderül: 1952–53-ban *tizennégy lelkipásztort „helyeztek át”* Csongrád megyéből Szabolcs-Szatmár és Hajdú-Bihar megyébe! Az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke, Horváth János 1953 májusában elégedetten jelenthette ki: „a református egyház vezetői teljesítik a hivatal kívánságait”, a hivatal kérésére az egyház vezetősége „fellépett a reakciós papok ellen, és több papot egyházfegyelmi elé állítottak.”³⁹

³⁵ CSML, 31. fond, 149. ő. e., 0012/130.

³⁶ TtREL, I. 1. e. fond, (elnöki iratok), 94. doboz, 329/1952., valamint I. 1. c. fond, 529. doboz, 1896/1952. és 530. doboz, 2615/1952.

³⁷ CSML, fond, 153. ő. e., 0012/60/953.

³⁸ CSML, 31. fond, 149. ő. e., 0012/130. Az is kiderült, hogy igen nagy nehézségek árán tudtak „oda-hatni”, hogy az „importált” lelkipásztorokat a presbitériumokkal megválasztassák.

³⁹ Idézi Kiss Réka: Református egyházi perek az 1950-es és 60-as években. In: *KÚT* (Az ELTE BTK Történettudományok Doktori Iskola kiadványa) 2003/3–4., 233–234.

A másik – rendre visszatérő – vád ellene az volt, hogy „bethánista”, illetve „falaz” a bethánistáknak. Hogy Bakó Lászlót valójában milyen kapcsolat fűzte hozzájuk, egyelőre meglehetősen nehéz eldönteni. Mindenesetre Szabó Imre 1952-ben lemondatotott budapesti esperes azt írta a naplójában, hogy az 1949-es püspökválasztáskor a bethánisták őt jelölték püspöknek és csak a szegedi esperes rábeszélésére álltak Péter János mellé.⁴⁰ Ez arra utal, hogy – korabeli kifejezéssel élve – nem került „a bethánisták uszályába”. Mindazonáltal meg kell jegyeznem, hogy a Bethánia Egyesület feloszlattatása után, az 1952 februárjában kiadott „Missziói szabályrendelet” formálisan lehetővé tette, hogy laikusok is végezzenek missziót, (ha „megfelelő kiképzésben” részesültek, és ha rajtuk „a szolgálatra való belső és külső elhívás jeleit az egyház felismeri”). Bakó esperes pedig nemcsak megtűrte, de mindenben támogatta a missziót, emiatt az egykori bethánisták tovább munkálkodhattak az egyház keretei közt. 1952 végéig azonban nem csak őt távolították el, hanem a bethánistákkal szimpatizáló, vagy egykor hozzájuk tartozó összes esperest is. 1953-ban egy országos esperesi értekezletet is összehívtak, amelyen „elítélték” a bethánizmust. Tehát akit „ki akartak nyírni”, azt „lebethánistázták” akkor is, ha formailag soha nem volt tagja az egyesületnek. Az ő esetében már korábban sor került erre: egy 1951 elején egy névtelenségbe burkolózó feljelentő azt állította, hogy az esperes *támogatja a titkos bethánistákat*. A szegedi pártbizottság munkatársa, Tatai István az erre írott 1951. április 6-i válaszában azt állította, hogy a Bethánia Egyesület ugyan már nem létezik, de az egyházon belül működik egy hitbuzgalmi csoport „Délvidéki Ébredés” elnevezés alatt. Ennek megalapítója Veresegyházy László battonyai lelkipásztor, „egyik fő vezetője és irányítója a csongrádi egyházmegyében Bakó László szegedi ref. lelkész, egyházmegyei esperes”.⁴¹

*

Bár az év végéig szeretett volna Szegeden maradni, Bereczky Albert ragaszkodott hozzá, hogy december 15-ig költözzön Tabajdra. (Állítólag attól tartott, hogy szegedi hívei mellé valami „rokonszenv-tüntetést” tartanak...⁴²) Néhány nappal később ez valóban bekövetkezett: december 19-én bejelentette a presbitériumnak a lemondását és a tabajdi állás elfogadását, ahol lelkészi tisztségébe 21-én – az év legsötétebb napján – iktatták be a nyugalomba vonuló Szabó János lelkipásztor helyére. Bár korábban legalább azt szeretete volna elérni Péter Jánosnál, hogy a megválasztása előtt a gyülekezet meghallgathassa, de erre nem kerülhetett sor. Tulajdonképpen mind a presbitérium, mind a gyülekezet „zsák-bamacskát vett” – vagyis Bereczky püspök akaratának engedelmeskedve egy számukra ismeretlen (ámbátor jó hírű, tekintélyes) lelkészt választottak meg. A döntésüket azonban nem bánták meg. Bakó László leveleiből kiderül, hogy szeretettel fogadták, de ő ennek ellenére mindig visszavágyott a Tisza partjára – ahol nem felejtették el, aminek 1956 végén a jelét is adta a gyülekezet, illetve a presbitérium.

⁴⁰ Lásd Szabó, 2001, 190.

⁴¹ CSML, 31. fond, 148. ő. e., 21/1/458. A bethánisták elleni akcióról lásd a Hajdú-Bihar megyei egyházügyi megbízott jelentését. Közli Tibori János: *A Tiszántúli Református Egyházkerület története, I. 1944–1957*. Debrecen, 1995, 330–331.

⁴² Bakó-hagyaték, Füle Jánosnak, a vértessaljai egyházmegye esperesének 1952. november 19-i levele.

1956 nyarán–őszén ugyanis komoly „erjedés” indult meg az egyházon belül. Júliusban az 1948-ban félreállított Ravasz László egy Memorandumban⁴³ foglalta össze álláspontját az 1945 után történekről és összefoglalta a kibontakozás „elvi és erkölcsi előfeltételeit”. Ez viszonylag széles körben ismertté vált, több presbitérium is megtárgyalta azt. Ennek során óhatatlanul felszínre került az a korábbi gyakorlat, miszerint a gyülekezetek tiltakozása ellenére helyeztek állásba lelkészeket, míg a hatalomnak nem tetszőket elhelyezték. Október második felében az események felgyorsultak, mind többen hangoztatták, hogy Ravasz László és Révész Imre vissza kell, hogy kerüljön a püspöki székbe. Erre ugyan nem került sor (egyikőjük sem vállalta), de a forradalom váratlan kitörése előtt négy nappal az Egyetemes Konvent Elnökségi Tanácsa arról határozott, hogy azokban az esetekben, „amikor kétségen kívül megállapítható, hogy a méltánytalan hátrátétel” *politikai okokból, személyi önkényeskedésből* stb. történt, „a méltánytalan hátrányt az összes törvény-adta lehetőségek felhasználásával jóvá kell tenni.”⁴⁴

Bár a forradalmat hamar leverték, de az egyházban sokan abban reménykedtek, hogy – már csak azért is, mert az exponált rákosista vezetők: Péter János és Kiss Roland lemondtak – a belső megújulás nem akasztható meg. Mivel pedig az Egyetemes Konvent Elnökségi Tanácsának idézett október 19-i határozata még érvényben volt, erre történő hivatkozással a december 2-i gyűlésén a Szeged-Kálvin-téri református egyházközség presbitériuma egyhangúlag Bakó László *rehabilitációja* mellett határozott.⁴⁵ Január 1-jén az újabb presbitéri gyűlésen egy II. sz. lelkészi állás létesítése mellett döntöttek, hogy ha visszatér a régi helyére Bakó, ne kelljen menesztetni az utódát, Kádár Lászlót. (Ezeket a határozatokat az egyházmegye elnöksége jóváhagyta és felterjesztette az egyházkerületre, de onnan válasz sohasem érkezett.⁴⁶) A rehabilitációjáról szóló híreket nagy örömmel fogadta az előzőtt lelkész, és amikor 1957 elején Szegeden járt, Munkácsy György esperessel (aki novemberben még bejelentette, hogy lemond esperesi tisztségéről, ám természetesen ő is meggondolta magát), és a presbitériummal megállapodtak abban, hogy ő visszakerül a régi állásába, míg Kádár László fog kerülni a II. sz. állásba. Eleinte úgy tűnt, hogy ezt a megoldást az egyházvezetés is támogatja. Gaál István esperes, püspökhelyettes (aki a lemondott Péter János helyett az egyházkerületet ideiglenesen irányította) azonban kijelentette, hogy „be akarja magát biztosítani”, és előzőleg beszél az ÁEH illetékesével az ügyről.⁴⁷

Csak hogy a „visszarendeződés” tavaszra teljessé vált a református egyházban is. 1957. február 18-án az Egyetemes Konvent elnökségének körlevele kimondta a magyar református egyház éles elhatárolódását az „ellenforradalmi törekvésektől”, és tájékoztatta a gyülekezeteket az év elején a Művelődésügyi Minisztérium alá rendelt Egyházügyi Hivatallal folytatott tárgyalásairól. Március 22-én a tiszántúli egyházkerület esperesi és gondnoki értekezlete Debrecenben tartott ülésén elhatárolta magát a forradalom napjaiban létrehozott Református Megújulási Mozgalomtól,⁴⁸ bizalmát fejezte ki Péter János püspök

⁴³ Közli *Válogatott kövek...*, 426–430.

⁴⁴ TtREL, I. 1. c fond, 543. doboz, 2031/1956.

⁴⁵ Bakó-hagyaték, hitelesített kivonat az 1956. december 9-i presbitéri gyűlés jegyzőkönyvéből.

⁴⁶ A debreceni Püspöki Hivatal iratanyagában nincs nyoma, hogy foglalkoztak volna a Bakó-üggyel.

⁴⁷ Bakó-hagyaték, a Bereczky Albertnek írott 1958. március 7-i levél másolata.

⁴⁸ Bővebben lásd Ladányi Sándor bevezető tanulmányában az *Adalékok a Magyarországi Református Egyházban az 1956–57-es esztendőkhöz történetekhez. Dokumentumok a Református*

íránt, és kérte, hogy az egyházkerületi közgyűlésig foglalja el püspöki hivatalát. (Ő ezt elhárította magától, s lemondását az egyházkerületi közgyűlés december 20-án elfogadta.)

Ezek után 1957 tavaszán–nyarán hiába sürgette Bakó László ügyének a rendezését, mert nem történt semmi sem. Végül az ősz folyamán kiderült, hogy Gaál szabályosan szabotálja azt, hogy a rehabilitációjának kérdése az ÁEH elé kerüljön.⁴⁹ Bár arra lehetett hivatkozni, hogy a presbitérium hivatkozása alapját képező konventi határozat az „ellenforradalom” kitörése előtt négy nappal született – ez mit sem segített. A püspökhelyettes végül azt írta, hogy a Szegedről elűzött lelkész személyesen forduljon a világi hatóságokhoz ügye rendezése érdekében – de nyilvánvaló volt, hogy magának semmi esélye sem lesz. (Munkácsy esperes szerint a megyei egyházügyi főelőadó ellenezte a rehabilitációját. Ebben lehet valami, ugyanis rehabilitálása, az ÁEH helyi megbízottjainak, Óvári Lászlónak és Csakmag Györgynek is felsülést jelentett volna – ezt pedig nem lehetett megengedni. Bakó László inkább arra gyanakodott, hogy Munkácsy mesterkedése következtében nem térhetett vissza a Tisza partjára. Valószínűleg mindkét feltételezés igaz...⁵⁰)

Egy darabig ígérek ugyan elhangzottak (a Szeged-Kálvin téri egyházközségnél szereztek volna létesíteni számára egy második lelkészi állást), de érdemi lépés az ügyében nem történt. 1958 őszére az is kiderült, hogy az új debreceni püspök, Bartha Tibor *határozottan ellenzi* a Szegedre történő visszakerülését, arra hivatkozva, hogy az állami hatóságoktól úgy sem kapna engedélyt a városban történő letelepedéshez.⁵¹ Kollaboráns utóda, Munkácsy György esperes bezzeg a városba kerülhetett: 1959 júliusában a Szeged-Kálvin-téri református egyházközségnek ő lett a lelkipásztora.

Már a nyugdíjazását intézte 1960-ban, amikor megint „ügye” keletkezett. November közepén az egyik úttörő órs buzgó vezetője (mellesleg: a harangozó fia!) azzal vádolta meg, hogy a hittanóráról jövet megpofozta őt.⁵² Azt ugyan hamar ki lehetett volna deríteni, hogy ebből semmi sem igaz, de a Fejér megyei tanács VB úgy látta, eljött az idő, hogy megszabaduljanak tőle. Felszólították Radics József esperest, hogy alkalmazzanak fegyelmi szankciót ellene, ami *írásbeli intés* formájában meg is történt. Csakhogy a veszp-rémi pártlapban – egy, a korra jellemző aljas stílusú cikkben⁵³ – megvádolták, hogy lelki és fizikai terrort alkalmaz a gyermekekkel szemben, emiatt pedig mégis csak *el kellett hagynia a falut*, és még a nyugdíja is kétségessé vált.

Végül, mivel Szegeden nem telepedhetett le, az egyik, Debrecenben élő fiához költözött a feleségével. (Még ehhez is a debreceni püspök, Bartha Tibor jóindulatára volt szükség...) Így tehát az a Bakó László, aki 30 éven át szolgálta a szegedi református közösséget, a városát, élete utolsó éveit nem tölthette szeretett városában, 1968-ban távol onnan, Debrecenben hunyt el.

Megújulási Mozgalom és az Országos Intézőbizottság tevékenysége, valamint a megtorlások történetéből című kötetben. (Budapest, 2006., 66–76.)

⁴⁹ Lásd a Bereczky Albertnek írott 1958. március 7-i levelet. Bakó-hagyaték, sz. n. másolat.

⁵⁰ Bakó-hagyaték, Bakó László 1958. december 10-i levele gyermekeihez.

⁵¹ Bakó-hagyaték, Radics József esperes 1958. november 28-i levele és TtREL, I. 1.c fond, 548. doboz, 420/1958.

⁵² A történetet lásd a Radics József esperesnek címzett november 19-i levelében. Bakó-hagyaték, 117/1960. sz.

⁵³ *Fejér Megyei Hírlap*, 1960. november 29. („Áldás, békesség és a kapufélfa”).

SOÓS MIHÁLY

Egy tragikus sorsú másképp ünneplő

IN MEMORIAM BENDA BALÁZS (1965–1992)

„Benda Balázs ma már legenda, elsősorban a meghurcoltatása és a későbbi öngyilkossága miatt, másodsorban, illetve nem is rangsorolnék, amiatt, aki volt, amilyen ember és művész...”¹

Március 15. jelentősége

Március 15. az elmúlt több mint 150 évben mindig kiemelkedő helyet foglalt el a magyar-ság ünnepeinek sorában, komoly érzelmi azonosulást kiváltó, és ezzel polgárainak nemzeti identitását erősítő jellege miatt. Egy több komponensből összeálló szabadságtudatként rögzült az egymást követő generációk emlékezetében, mely egyrészt a társadalmi és politikai szabadságjogok kivívását, másrészt a szabadságharc eredményeként megvalósult nemzeti függetlenséget jelentette.² Mivel, azonban 1849-et követően hol a szabadságjogok, hol a nemzeti függetlenség, több korszakban pedig mindkét 1848–49-es vívmány az ország polgárai számára újból kiharcolandó követelésként tételeződött, az egymást követő politikai rendszerek felemás módon viselkedtek 1848. március 15. emlékével szemben.

Az 1948. után berendezkedő szocialista rendszer március 15-éhez való viszonyulása jelentősen eltért mind az 1867. utáni kiegyezéssel, mind pedig az I. világháború utáni Horthy-korszak március 15-ével kapcsolatos magatartásától. A dualizmus korszakában az államhatalom nem ünnepelte, a kiegyezés konstrukciójából következően nem is ünnepelhette 1848. március idusát. Ettől függetlenül a társadalom megtette azt, ápolta ’48 eszméjét az államhatalom ambivalens – időnként – kirekesztő szándéka ellenére is. A Horthy-korban ettől eltérően nagyon is hangsúlyos szerepet kapott 1848. március 15. az ünnepek sorában. Azonban a hivatalos megemlékezések egy – a korszak meghatározó, konzervatív, keresztény-nemzeti ideológiájának lenyomatát magán viselő – sajátosan átértelmezett 1848-ról szóltak. Az ünnep kisajátítását tehát már az 1920. után berendezkedett ellenforradalmi rendszer elvégezte, azonban nem törekedett kizárólagosságra. „A Horthy-korszakban az »állam« és a társadalom különböző szerveződései elkülönülő

¹ Szijj Ferenc: Benda Balázs-émlékbeszéd. (Fiktív megnyilatkozás) in: *Élet és Irodalom*, 2001. július 6.

² Gyarmati György: Március hatalma – a hatalom márciusa. Fejezetek március 15. ünneplésének történetéből 10–11. Paginarum Budapest, 1998.

rendezvényeken, helyszíneken külön-külön áldoztak március 15. saját hitük szerinti ol-tárán.”³ Ennek a külön-, illetve mást- és másképpen ünneplésnek a lehetősége szűnt meg 1948. után.

A Rákosi-korszakban a társadalmat teljesen maga alá gyűrő hatalom ezt az ünnepet is államosította, saját propagandacéljaira használta fel. Megfosztotta az akkor már több mint száz éve a nemzettudatban hozzá kötődő jelentésrétegektől, melyek szerint 1848. március 15. a társadalmi önrendelkezés és a nemzeti függetlenség kivívásának ünnepe.⁴ 1956 októbere azonban bebizonyította, hogy hasztalan volt a megelőző évek kísérlete „március hatalmának”⁵ megtörésére. 1848 történéseinek és jelentőségének generációkon átívelő emlékezete sokkal erősebbnek és tartósabbnak bizonyult annál, mintsem hogy azt bármely államhatalom megváltoztathatta vagy negligálhatta volna. 1956 forradalmában akár az egyetemisták, akár az utca követeléseit elemezzük, akár pedig az újonnan alakuló intézményi formákat, illetve azok elnevezéseit vizsgáljuk, szembetűnőek a párhuzamok 1848. és 1956. között.

1956. november 4. után a Kádár János vezette Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány legitimációs deficitjét azzal próbálta csökkenteni, hogy az ünnepek rendjéről szóló rendeletében március 15-ét nemzeti ünnepé nyilvánította, az iskolai oktatás és a hivatali munka szüneteltetésével. 1957 tavaszán azonban a kormányrendeletnek ezt a pontját már visszavonták, s az 1951-es szabályozáshoz hasonlóan március idusát rendes munkanappá nyilvánították.⁶ 1958-ra március 15. megünneplésére már újra a régi, a Rákosi-korszakban megszokott módon került sor. Ennek jellemzői: a hatalom kizárólagossága a megemlékezések szervezésében, a szónokok kijelölésében és az ünnep tartalmának, jelentőségének értelmezésében. Ez utóbbi újból a kommunista hatalom propagandacéljainak szolgálatát jelentette, mely szerint 1848. március 15. legmerészebb céljait meghaladva, időlegesen 1919. március 21., véglegesen pedig 1945. április 4. hozta el a nép valódi felszabadulását és az önálló, független Magyarország megalakulását a lehetőségét.

Az 1960-as évtized egészen a rendszerváltás hajnaláig megmaradó „ünnepléstechnikai” újítása, az 1965-től bevezetett Forradalmi Ifjúsági Napok (FIN) rendezvénysorozat volt. Ennek a hangsúlyozottan a fiatalokra építő, s minél szélesebb tömegeket megmozgatni kívánó, március 15-ét, március 21-ét és április 4-ét összekapcsoló és összemósó ünneptriásznak a célja a rendszer dicsőítése és ünnepeltetése volt. A három évforduló megítélése, illetve egymáshoz való viszonyának értékelése lényegileg nem különbözött a korábbi időszakétól. A kommunista államhatalom tehát 1848. március 15-ét ürügyül felhasználva, folyamatosan mást, a két másik „tavaszi ünnepen” kívül, a rendszer számára fontos, jóval későbbi eseményeket és természetesen a dicső jelent ünnepelte.

Az 1970-es évek elején azonban már megjelennek olyan – ugyan szűk, nem túl nagy létszámú csoportokhoz köthető – március 15-i megemlékezések, amelyek igyekeztek el-különnülni a hivatalos rendezvényektől, és elsősorban a diákság azon vágyát fejezték ki, hogy az ünneplés találjon vissza március idusának valódi tartalmához. A hatalom válasza mindannyiszor adminisztratív jellegű volt. 1973-ban, a forradalom 125. évfordulóján le-

³ Uo. 9.

⁴ Uo. 207.

⁵ Lásd: idézett mű címe

⁶ Uo. 157.

zajlott mintegy 1500 fős nem hivatalos megemlékezés nyomán a rendőrség 600 főt igazoltatott, százakat sújtottak elzárással, illetve részesítettek rendőrhatalósági figyelmeztetésben, vagy iskolájukban indítottak ellenük fegyelmi eljárást.⁷ A hivatalos ünnepségek külsőségei és szónoklatai pedig továbbra is változatlanok maradtak. »Mi módon lehetünk méltó folytatói a forradalmár elődöknek? A fejlett szocialista társadalom felépítésével.«⁸

Az 1980-as évtized, amelynek vége már a rendszer bukását és az első szabad, többpárti parlamenti választások előkészítését hozta, jelentősen átalakította Magyarországot. Gazdasági, ezzel párhuzamosan társadalmi, illetve politikai válság egyfelől, másképp gondolkodók különböző csoportjainak megszerveződése, a második nyilvánosság kialakulása, a kommunista államhatalom erejének fokozatos elolvadása másfelől, amely jellemzi az évtizedet. Ebben a közegben zajlottak a hivatalos és az – 1983-tól minden évben sorra kerülő – ellenünneplések. 1983. csak nyitány volt a későbbi évek nagyobb megmozdulásaihoz. Azonban már ekkorra világossá vált, hogy – ellentétben a '70-es évek első felének nem hivatalos megemlékezéseivel – a '80-as években már létezett az ellen-március 15-ék mögött manifeszt opozíciós szerveződés, illetve eszmei tartalom is. 1956. történéseinek és követeléseinek beemelése a második nyilvánosság segítségével az értelmiségi köztudat jelentős részébe mérföldkő volt a rendszerváltoztatás előkészítésében. A rendőrség fellépése egyes években kíméletlen, sőt brutális volt, máskor ezekhez képest enyhének tekinthető, de végleg csak 1989-re tűnik el a március 15. kisajátítására való törekvés, s a másképp ünneplőkkel szembeni erőszak alkalmazása.

Az 1983-as „hivatalos” március 15-e Szegeden A rendőrség „ünnepi előkészületei”

Az akkor már majdnem húsz év óta szokásos Forradalmi Ifjúsági Napok rendezvénysorozat keretén belül, az MSZMP Szeged városi, a KISZ Csongrád megyei és Szeged városi, valamint a Hazafias Népfront Szeged városi bizottsága 1983-ban is megemlékezéseket szervezett március 15. megünneplésére. Ezek részeként délelőtti 10 órakor, illetve délután 15 óra 30-kor koszorúzási ünnepségeket terveztek tartani a város különböző pontjain. A hivatalos rendezvények lebonyolításában kiemelkedő szerepet kapott a rendőrség is.

1983. március 7-én állították össze a Csongrád Megyei Rendőr-főkapitányságon azt az intézkedési tervet, amely a szegedi március 15-i ünnepségek biztosításáról rendelkezett.⁹ A rendező szervek ezekre az ünnepségekre kb. 400 társadalmi aktivistát mozgósítottak, azonban mellettük – az intézkedési tervben foglaltak szerint – komoly rendőri erők tartózkodtak a helyszíneken „mindenféle ellenséges tevékenység, illetve rendzavarás megelőzése végett.”¹⁰ Ennek érdekében megszervezték a koszorúzások nyílt és operatív biztosítását. A több helyszínen zajló délelőtti események biztosítását – amelyet a rendőrségi szakszargon „I. Fázis”-nak nevezett – összesen 39 fő látta el. A délutáni, Klauzál téri Kossuthszobornál zajló „II. Fázis”-ét pedig 52 fő. Ezen felül 49 fős tartalékot képeztek délelőttre és délutánra egyaránt a feladat végrehajtásának idejére. Az intézkedési terv megnevezi az

⁷ Uo. 170–171.

⁸ Uo. 173. Részlet Barabás János KISZ KB titkár beszédéből.

⁹ ÁBTL 1.12.4. 6. doboz (Csongrád)

¹⁰ Uo.

egyes helyszíneken a biztosításért felelős parancsnokokat, illetve azt is, hogy hol hány embernek kell szolgálatot teljesítenie. Megemlítendő, hogy a délelőtti biztosításhoz 12, a délutánihoz 18 fő önkéntes rendőr közreműködésére is számíhattak, a tartalékállományból pedig 25 fő munkásőr, 8 pedig tűzoltó volt. A munkásőrök ezen kívül a Kossuth-szobornál 90 fő ifjúságdistával együtt „kordonszolgálatot” is elláttak.

Az intézkedési tervben rögzítették azt is, hogy március 14-én 15 órától március 16-án 8 óráig a szegedi vasútállomásokat és az autóbusz-pályaudvart fokozott ellenőrzés alatt kell tartani, illetve elrendelték a „város területén lévő hősi emlékművek, különös tekintettel a koszorúzási helyekre, valamint a szovjet emlékművekre, hősi temetők, egyetemi kollégiumok, tanintézetek környékének járőröztetését.”¹¹ A feladat az ellenséges vagy garázda cselekmények megelőzése, megakadályozása volt. A rendőrség külön gondot fordított az ünnepek után a „rend” fenntartására a város más területein is. Ennek megfelelően március 15-én, záróráig fokozott ellenőrzés zajlott a szórakozóhelyeken, illetve a napközben a biztosításban résztvevő nyomozók és önkéntes rendőrök – térképvázlat alapján meghatározott 9 körzetben – „portyaszolgálat” ellátására kaptak utasítást. A szolgálatban észlelt rendkívüli eseményeket a megbízott parancsnokok telefonon voltak kötelesek jelenteni a központi ügyeletnek.

Rendőri intézkedések egy „politikai jellegű bűncselekmény” felfedezése után

1983. március 15-én este 21 óra 20 perckor a Szeged területén szolgálatot teljesítő Kozenkai Jenő rendőr hadnagy és Varga Gábor rendőr zászlós rádiós értesítést kapott egy állampolgári bejelentésről a Csongrád Megyei Rendőr-főkapitányság Központi Ügyeletétől. A bejelentést tevő telefonon arról tájékoztatta a hatóságot, hogy az Aradi Vértanúk terén lévő fülke falára „izgató tartalmú” röpcédula van ragasztva. A 21 óra 25 perckor a helyszínre érkező rendőrök ott találták a bejelentőt, aki elmondta nekik, hogy éppen telefonálni kívánt a Hősök kapuja melletti fülkéből, amikor észlelte, hogy annak ajtajára valaki egy írólapot ragasztott, melyen a *Mit kíván a magyar nemzet* című szöveg volt olvasható. A helyszínen, a telefonfülke mellett a földön és a Szőregi Csata Hőseinek Emlékművén is ugyanilyen röplapok voltak. Kozenkai Jenő rendőr hadnagy jelentésében beszámolt arról is, hogy 22 óra 40 perckor az Aradi Vértanúk terén lévő nyilvános wc-nél tartottak ellenőrzést, s a bejáratnál szemben, a csempézett falon egy az előzőekkel megegyező röplapot találtak. „Ügyeletvezetői utasításra” a röplapokat mindenhol eltávolították és beszálították az ügyeletre.¹²

Március 15-én 23 óra 40 perckor Szőke János rendőr törzsőrmester és Angyal Albert rendőr őrmester portyaszolgálat alkalmával azt vette észre, hogy a Klauzál téren lévő Kossuth-szobor talapzatára egy röpcédula van felragasztva. A Kozenkai Jenő hadnagy jelentésében szereplő röplappal megegyező tartalmú papírlapot látva, „az eseményt” jelentették a központi ügyeletnek, amely szemlebizottságot küldött a helyszínre. A bizottság konstataálta a tényeket, majd a Klauzál tér 2. számú épület Kárász utca felőli oldalán folytatta a munkáját. E ház kirakatüvegén is – az előbbihez hasonló nagyságú papírra írt,

¹¹ Uo.

¹² ÁBTL 3.1.9. V-163743 Fk. Benda Balázs és tsai 5–7.

s a *Mit kíván a magyar nemzet 1848–1983* kezdetű – rölapra bukkant.¹³ Az 1983. március 16-án kelt, dr. Molnár József rendőr alezredes által aláírt jelentés pedig arról tájékoztat, hogy a helyszíni szemle után a Kárász utca végén, a sportszerboltnál is találtak egy ilyen rölapot a hirdetőoszlopra erősítve.¹⁴ Ugyanezen a napon a Csongrád Megyei Rendőr-főkapitányság Állambiztonsági Szerve határozatot hozott nyomozás elrendeléséről ismeretlen tettes ellen, nagyobb nyilvánosság előtt elkövetett izgatás büntettének alapos gyanúja miatt,¹⁵ majd még szintén aznap, 20 óra 15 perckor, „politikai jellegű bűncselekmény” elkövetésével gyanúsítva, lakásán elfogta és előállította a fiatalkorú Benda Balázst.¹⁶ Az azonnal megkezdett kihallgatással párhuzamosan, éjjel fél 12-ig tartó házkutatást tartottak Bendáéknál. Ennek során saját maga által készített „izgató tartalmú” rajzok és szövegek, valamint néhány szamizdat – így az AB Független Kiadónál megjelent *Munkások '80* című lengyel dokumentumfilm-szövegkönyv és az Európai Nukleáris Leszerelés (END) 1980-as felhívásának egy magyar nyelvű példánya – került elő¹⁷, melyeknek mint bűnjelnek az elkobzását, az ügyesség a vádiratban indítványozta.¹⁸

Azt, hogy a rendőrség hogyan jutott el ilyen gyorsan hozzá, nem tudhatjuk. Ismert tény – és ez az ünnep előtt nyolc nappal készített biztosítási terv célkitűzéseiből is logikusan következik –, hogy március 15-én egész nap komoly igazoltatások voltak a városban. Különösen nagy számban érintette ez a fiatalokat, közöttük Bendát és azokat a tanárképző főiskolai hallgatókat, akik szereplői voltak a forradalom 135. évfordulójának tiszteletére előadott műsornak, majd az azt követő spontán ünneplésnek. Másnap a rendőrség, az ügyben folytatott nyomozása kapcsán, az újbóli igazoltatások mellett megkezdte a 15-én felírt személyek egy részének a kihallgatását. Azonban a gyanúsított- és a tanúkihallgatási jegyzőkönyvekből egyértelműen kiderül, hogy mire ezek a személyek kihallgatóik elé kerültek, az állambiztonsági szervek előtt már ismert volt az előző napi „bűncselekmény” tettesének a kiléte. Ezt erősítette meg az ügyben tanúként szereplő Hemrik László is.¹⁹ Összességében megállapítható, hogy nagy erőket mozgósítva, írásszakértő segítségét is igénybe véve²⁰ és talán operatív módszerekkel (társadalmi kapcsolatoktól illetve hálózati személyektől) nyert információkat is felhasználva vezetett a nyomozás egy nap alatt eredményre. A rendelkezésre álló iratokból csak annyit tudunk meg, amennyit az aznapi gyanúsított-kihallgatási jegyzőkönyv elárul. „A nyomozás adatai szerint [Benda Balázs] ala-

¹³ Uo. 8–9.

¹⁴ Uo. 11.

¹⁵ Uo. 14.

¹⁶ Uo. 18.

¹⁷ Uo. 120.

¹⁸ Uo. 156.

¹⁹ Hemrik László szíves közlése szerint őt március 16-án este 7 és 8 óra között kereste meg a rendőrség az albérletében, ahonnan azonnal be is vitték a kapitányságra. Itt bármiféle magyarázat nélkül azt kérdezték tőle, hogy ismer-e Balázs keresztnévű személyt. Ő azonban nem gondolta, hogy a kihallgatása és a neki feltett kérdés az előző nap történéseivel van összefüggésben, így először egy másik Balázs nevű ismerősét nevezte meg. Rögtön kiderült azonban, hogy nem ezt a nevet várták tőle. Ekkor közölte Benda nevét, ugyanis nem volt több Balázs keresztnévű személy a környezetében. „Órá vártak a nyomozók. És beindult a gépezet. Pillanatokon belül megtalálták a nevét a kartonozóban, ott, ahol az igazoltatásokon felírásra került személyek adatlapjai voltak.”

²⁰ ÁBTL 3.1.9. V-163743 17.

posan gyanúsítható azzal, hogy 1983. március 15-én »Mit kíván a magyar nemzet« felszólítással több példányban 12 pontból álló ellenforradalmi követeléseket tartalmazó röpcédulát készített, melyeket az esti órákban Szeged város több pontján társaival együtt kifüggesztett.²¹

A 12 pont

(Mit kíván a magyar nemzet 1848–1983)

A Benda Balázs által megszövegezett és Szeged egyes közterületein kifüggesztett röplapok olyan követeléseket tartalmaztak, amelyek egy része szorosan kapcsolódott az eredeti 1848-as 12 pont követeléseivel (részben azokkal szó szerint is megegyezett), másik (nagyobb) része viszont az 1983-as valóságban gyökerezett és olyan kívánalmakat fogalmazott meg, amelyek messze átlépték az egypártrendszerű szocialista állam által biztosított „szólásszabadság” határait. Ebben a kontextusban a 48-as követelésekhez hasonló vagy azokkal teljesen megegyező pontok is az izgatásra alkalmas szöveg szerves részeinek számítottak. A röpcédulák két változatban készültek, ez az oka annak, hogy a tartalmukat vizsgálva nem 12, hanem 13 követelésről beszélhetünk. Ezek a következők voltak:

- Sajtószabadság, a cenzúra eltörlése
- Demokratikus többpártrendszer
- Lelkiismereti-, szólás- és gyülekezési szabadság
- A Belügyminisztérium hatáskörének szűkítése, illetve (a másik változatban) alkotószabadság
- Az oktatás megreformálása
- Párttól, pártoktól független béketanács
- Nemzeti ünnepeink méltó megünneplése
- A hírközlési eszközökön keresztül történő manipulálás megszüntetése
- Politikai függetlenség
- Gazdasági függetlenség
- Idegen katonaság kivonása Magyarországról
- Unió, vagyis Erdélynek Magyarországgal való egyesülése

Benda Balázs vallomásai

Előállítását követően 1983. március 16-án, március 18-án, március 19-én és március 21-én jegyzőkönyvek készültek Benda Balázs – a Csongrád Megyei Rendőr-főkapitányság hivatali helyiségében történő – kihallgatásairól, a Btk. 148. § 1. bekezdés b. és c. pontjába ütköző nagyobb nyilvánosság előtt elkövetett izgatás büntetnének alapos gyanúja miatt.²² Vallomásaiból viszonylag pontosan rekonstruálhatók a számára később oly végzetessé váló napnak, azaz 1983. március 15-ének azon történései, amelyek letartóztatásához, majd pedig elítéléséhez vezettek.

1983. március 14-én este Benda Balázs egy az 1848–49-es forradalom és szabadságharc történetéről szóló könyvet olvasott. Másnap reggel újra kezébe vette ezt a kiadványt,

²¹ Uo. 32.

²² Uo. 30–49.

és eldöntötte, hogy kifüggeszti az egyetem menzáján lévő faliújságra (és egyéb feltűnő helyekre) a forradalom egyik szimbólumának tekinthető 12 pontot. Ezt követően a délelőttöt és a délutánt egy részét Szeged közterületein, illetve magánlakásokon töltötte. Egyik ismerősénél megnézte a TV-ben vetített *Petőfi 73* című filmet, majd tanúja volt egyetemista és középiskolás fiatalok nemzeti lobogós spontán felvonulásának a Kárász utcán. Figyelemre méltó eltéréseket találhatunk Benda Balázs vallomásai között a tekintetben, hogy hol és mikor határozta el a 12 pont aktualizálását, „röplapok” készítését és ezek kiragasztását Szeged különböző pontjain. Ennek okait kutatva érdemesnek tűnik azon vallomásrészleteket összehasonlítani, amelyekben erről beszélt.

Az 1983. március 16-i, első kihallgatási jegyzőkönyve azt tartalmazza, hogy miután délután elment a Béke étterembe, ott ismerős fiatalok között megemlítette, hogy nála van az 1848-as márciusi 12 pont szövege, amelyet fel kellene olvasni, vagy ki kellene függeszteni. Mindeközben javaslatot tett a pontok aktualizálására is. A társaságban lévő fiatalok közül egy az alkotószabadság, egy másik pedig az oktatási reform követelését javasolta beírni a 12 pont modernizált változatába. A társaság egy része viszont ellenezte, hogy a pontok aktualizált változatát a Béke étteremben állítsa össze, ezért ezt nem ott, hanem a közeli Honvéd tér egyik padján tette meg, majd másolta le néhány példányban.

A március 18-án keletkezett második jegyzőkönyvben az szerepel, hogy már délelőtt, majd délután is, a bisztróba érkezése előtt erősen gondolkozott azon, hogy a 12 pontot a jelenre vonatkoztatva átírja, s magában már ekkor vázlatot próbált készíteni. Mire a vendéglőbe ért már megfogalmazta – részben írásban is – a saját 12 pontját. Ezt követően itt, beszélgetés és borfogyasztás közben javasolta a 48-as 12 pont változtatás nélküli vagy átírt változatának a felolvasását, illetve kifüggesztését. Benda Balázs ebben a vallomásában is megemlíti az egyik, asztalánál ülő fiataalt, aki javasolta, hogy egy az oktatással kapcsolatos pont is kerüljön a röplapokra. A 12 pont megfogalmazásának és több példányban való lemásolásának a története hasonló az első jegyzőkönyvben rögzítettekkel. Ebben a vallomásában arról is beszélt, hogy a röplapok nem egyforma szöveggel készültek, egy részükön a pontok egyike a Belügyminisztérium hatáskörének csökkentését követelte, más részükön pedig e helyett az alkotószabadság követelése szerepelt.

Utolsó, 1983. március 21-én előadott vallomásában azt állította, hogy a *Petőfi*-film volt rá olyan hatással, hogy mindenáron valami rendkívüli tettet akart végrehajtani. E szerint még a Kárász utcai felvonulás előtt írásbeli vázlatokat készített „egy új, a mai korban aktuális 12 pontos követelés megfogalmazására”.²³ A Béke bisztróban – a délutáni felvonulás és a vendéglőbeli hangulat hatására – asztaltársaságának jórészt egyetemistákból és főiskolásokból álló tagjaival közölte, hogy 12 pontos követelését több példányban lemásolja és a város különböző helyein kiragasztja. Ebben a vallomásában Benda Balázs külön hangsúlyozta, hogy a társaság tagjai nem helyeselték elképzelését, sőt, többen le akarták erről beszélni. Emiatt hagyta el a bisztrót és – a korábbi vallomásaiból már megismert körülmények között – elkészítette röplapjait. A kihallgatáson neki feltett kérdésre pedig, miszerint kik voltak a segítségére a *Mit kíván a magyar nemzet* című röplap megfogalmazásában, a következő választ adta: „...A röplapokat egyedül fogalmaztam meg, még pedig

²³ Uo. 45.

március 15-én kora délután a Tiszaparton (sic!). Előzőleg senkinek nem tettem említést a tervemről és senkinek a segítségét nem kértem.”²⁴

A kihallgatási jegyzőkönyvek összehasonlítása alapján egyértelműnek tűnik, hogy Benda Balázs egymást követő vallomásai nyomán egyre inkább kizárólagos főszereplőjévé vált az ügynek. Az első jegyzőkönyvben még az szerepel, hogy a Béke étteremben tett javaslatot az 1848-as pontok aktualizálására, s az új változat ott, beszélgetés, illetve vita közben formálódott, amiért ennek kapcsán akár mások is gyanúsítottá válhattak volna. Az utolsó vallomásában viszont már az áll, hogy mire a bisztróba érkezett, jelentős részben megfogalmazta követeléseit, s több írásbeli vázlatot is készített. A vendéglőben tartózkodó társaságnak az aktuális 12 pont megfogalmazásában itt már egyáltalán nincs szerepe. Ezek alapján talán nem megalapozatlan az az állítás, hogy a jegyzőkönyvek szövegei közötti eltérések legfőbb oka az, hogy Benda Balázs – aki már az első gyanúsított kihallgatásán elismerte tettét (rölapok készítését és azok kifüggesztését) – azért és úgy módosította vallomásait, hogy csak őt lehessen vádolni izgatás büntetnének elkövetésével. Törekvése nem járt teljes sikerrel, mert az ügy felderítése kapcsán még további három olyan személy került a rendőrség látókörébe, akiket a Btk. 148. § 1. bekezdésébe ütköző izgatásban való bűnrészesség büntetnének alapos gyanúja miatt hallgattak ki.

Benda Balázs vallomásának folytatása szerint, miután a Honvéd téren elkészített néhány rölapot, egyet a JATE menzájának kapualjára, egy másikat az Aradi Vértanúk terén lévő wc falára, egy harmadikat pedig a JATE Klub bejárati ajtajára erősített. Ezt követően visszament a Béke bisztróba, ahol találkozott egy oda nemrégén betért ismerőseivel. Megmutatta neki a már kiragasztott rölapok szövegét, majd arra kérte, hogy segítsen neki újabb példányokat másolni. Ismerőse ott helyben két rölapot el is készített, de a kihelyezésükre már nem vállalkozott, sőt figyelmeztette, hogy cselekedeteinek komoly következményei lehetnek. Mindeközben ő is másolt még néhányat, így összesen nyolc példány készült a rölapokból.

Asztaltársaságának tagjaival sötétedéskor átment a tanárképző főiskola klubjába, majd innen néhány fiattal együtt, este 8 óra körül elindult a JATE Klub felé. A fiatalok közül Hemrik Lászlót név szerint meg tudta nevezni, valamint két számára ismeretlen lányt említett. A társaságban volt még egy negyedik személy is, akit az első vallomásában „szemüveges főiskolai hallgató”-ként emlegetett. Az egyetemi klubhoz közelítve kiragasztott egy rölapot a Hősök Kapujánál lévő telefonfülke ajtajára, majd egyet az Aradi Vértanúk terén álló emlékműre. Lényegesnek tűnik, hogy első vallomásában fontosnak tartotta megjegyezni, hogy cselekedetét a szemüveges fiú meggondolatlanul és értelmetlenül tartotta.

A JATE Klubban este 11 óra körül fejeződött be az Egyetemi Színpad előadása, ami után Benda Balázs néhány főiskolással együtt elindult hazafelé a Kárász utcán. Vallomása szerint menet közben tőlük többször lemaradt, s a nála levő három megmaradt rölapot különböző helyekre kiragasztotta. Az egyiket a Kárász utca Dugonics tér sarkán lévő hirdetőoszlopra, a másikat az IBUSZ kirakativegére, a harmadikat pedig a Klauzál téren álló Kossuth-szobor talapzatára.

Első vallomásában azt állította, hogy Darvasi László és Kiss Zsolt társaságában jött el a klubból, az utolsó jegyzőkönyvben viszont már az szerepel, hogy Darvasi László, Kiss Zsolt

²⁴ Uo. 47.

és Kardos Zoltán is vele volt a Széchenyi tér felé vezető úton. Ismerve azt a tényt, hogy rajta kívül ezt a három fiataalt állította elő a rendőrség, izgatásban való bűnrészességgel gyanúsítva őket, érthető Benda Balázs azon igyekezete, amivel megpróbálta – vallomásaival – ismerőseit menteni a lehetséges következményektől. Ezt szolgálta (egyébként a társai által megerősített) azon közlése is, mely szerint társaitól lemaradva helyezte ki a röplapjait, így ezt azok messziről csak láthatták, de részt nem vehettek ebben a tevékenységben. E tekintetben talán a másik igen lényeges kérdés, hogy ismerték-e társai a röpcédulák pontos tartalmát. Vallomása alapján Darvasi László és Kiss Zsolt tőle nem ismerhette meg. „...csak arról beszéltem nekik, hogy Szeged különböző helyein helyeztem el olyan röplapokat, mely a 12 pontot tartalmazza. (sic!) Arról, hogy ezek már az általam átdolgozott, a mai viszonyokra aktualizált 12 pontot tartalmazzák, nem tettem nekik említést.”²⁵ Más a helyzet Kardos Zoltán esetében, mert ő Benda vallomása alapján tudta, hogy milyen követeléseket tartalmaznak a röpcédulák. „...Kardos Zoltánnak már előzőleg úgy emlékszem az Aradi Vértanúk terén elmondtam, hogy röpcédulákat készítettem és annak (sic!) pontos tartalmát közöltem vele. Azt is elmondtam neki, hogy a röplapból (sic!) már kifüggesztettem néhány helyre, többek között a Szőregi Csata emlékművére. Miután ez a beszélgetés az emlékmű közelében folyt, még rámutattam a röpcédulára, hogy ott látható az emlékművön.”²⁶ Azt a feltételezésünket, hogy az utolsó jegyzőkönyvben szereplő Kardos Zoltán azonos az első vallomásban Benda Balázs által „szemüveges főiskolai hallgató”-ként említett fiatalemberrel, megerősíti Kardos saját vallomása.²⁷ illetve 24 évvel későbbi személyes közlése is. Kardos Zoltán visszaemlékezése alátámasztja Benda Balázs vallomását a tekintetben is, hogy ő valóban ismerte a 12 pont tartalmát. Állítása szerint azonban nem csak az Aradi Vértanúk terén történt találkozás miatt, hanem, mert már délután látta kiragasztva a röplap egyik példányát. E szerint lehetséges – ami a levéltári iratokból nem derül ki –, hogy Benda Balázs a Tisza-parton, vagy a város más pontján nem csak megfogalmazta az aktualizált 12 pont szövegét, de délután abból már legalább egyet ki is ragasztott. Kardos tehát tudta, hogy milyen követelések vannak a röplapokon, ezért amíg Benda Balázs – azt gondolva, hogy anonimitást (és így védelmet) tud neki biztosítani – az első vallomásában nem nevezte meg őt, s a JATE Klubból a Széchenyi tér felé vezető úton vele tartók közt sem szerepeltette. Utolsó felvett jegyzőkönyvében ezt azonban már nem tudta megtenni. Ennek valószínű oka, hogy időközben Kardos Zoltán kihallgatásai is lezajlottak, s az állambiztonsági szervek számára nyilvánvalóvá vált, hogy Benda Balázs első vallomásában nem fedte fel előttük a teljes igazságot.

A „bűnsegédi bűnrészesség” gyanúsítottjai

Azok közül a személyek közül, akikkel Benda Balázs 1983. március 15-én találkozott, illetve kapcsolatba került, a már említett Kardos Zoltán, Darvasi László és Kiss Zsolt, a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola hallgatói váltak az ügy gyanúsítottjaivá.²⁸ Vallomásaik alapján tudjuk, hogy mind a hárman szerepeltek a főiskola hallgatói által az ünnep tisz-

²⁵ Uo. 48.

²⁶ Uo. 48.

²⁷ Uo. 54–61.

²⁸ Uo. 54–77.

teletére – az Ifjúsági Házban – előadott műsorban. Az *Utolsó tavasz* című darab délután 1 órakor kezdődött és 3 óra körül ért véget, de már az előadás előtt több fiatal nemzeti színű zászlóval, énekelve vonult az Ifjúsági Ház felé. A műsor után az éneklő menet a Széchenyi tér, Kárász utca, Aradi Vértanúk tere, Dóm tér útvonalon haladt. Időközben néhányan még csatlakoztak hozzájuk, így a létszámuk 15–20 (Kiss Zsolt szerint 20–30) főre duzzadt. Kardos Zoltán vallomása szerint ők hárman az Aradi Vértanúk terén kiváltak a tömegből és együtt mentek a Béke bisztróba. Darvasi László úgy emlékezett, hogy ő a Széchenyi tér sarkán lemaradt a többiektől, mert ismerősökkel találkozott, akikkel beszélgetni kezdett. Ezt követően elment a Teleki kollégiumba, majd mivel nem találta ott a társait, átment a Béke étterembe. Kiss Zsolt pedig azt vallotta, hogy ő a menet többi tagjával elénekelte a Himnusz a Dóm téren, majd ezután többekkel (köztük Kardos Zoltánnal) elment a Béke bisztróba, ahol már várta őket Darvasi László. Hármójuk közül egyedül Darvasi állította azt határozottan, hogy ott tartózkodásuk ideje alatt a bisztróban volt Benda Balázs is, de emellett azt is vallotta, hogy ő ott nem beszélt vele, és ekkor még semmiféle röplap készítéséről nem szerzett tudomást.²⁹

A vendéglőből – egy az éneklést megtiltó rendőri figyelmeztetés és igazoltatás – után mentek át a tanárképző főiskola Tamási Áron Klubjába, ahol folytatták a szórakozást. Innen este 7 órakor a JATE Klubba távozott Kiss Zsolt, mivel szereplője volt az aznap este 9 órai kezdettel ott előadott *Kísérlet* című darabnak. Fél 8 körül a 15–20 fős csoport többi tagja is elhagyta a Tamási Áron Klubot. Darvasi László egyik társával még előbb elment egy másik szórakozóhelyre, s onnan indult el a JATE Klubban tartott előadást megnézni. A társaság túlnyomó többsége – Hemrik László, egy lány és Kardos Zoltán kivételével – villamosra szállt. Kardos Zoltán társaival gyalog indult el, majd nem sokkal később az Aradi Vértanúk terén mind a hárman leültek. A Benda Balázs által elmondottakkal ellentétben Kardos azt állította, hogy csak ekkor és itt találkozott Bendával, aki elővette az általa írt egyik röplapot és közölte velük, hogy már több ilyen kiragasztott. Vallomása szerint belenézett ebbe az „írásba” és néhány pontot elolvasott belőle. A „beleolvasást követően” közölte Benda Balázssal, hogy nem ért vele egyet, s hogy kár az ilyeneket kiragasztani. Ezt a véleményét a vele levő lány és Hemrik László is osztotta. Benda Balázs ezután ellépett tőlük, ők pedig elindultak a JATE Klub felé.

Az este 11 órakor véget érő előadás után – lényegében a Benda Balázs vallomásaiból ismert módon – történtek meg azok az események, amelyek miatt Kardos Zoltán, Darvasi László és Kiss Zsolt is gyanúsítottá vált „izgatásban való bűnrészesség” büntetésében.³⁰

²⁹ Darvasi László szíves közlésében megerősítette, hogy ez valóban így volt. Benda Balázs 1983-as 12 pontjának a tartalmát pedig csak jóval a rendszerváltás után, egy vele készült interjú kapcsán ismerte meg.

³⁰ Kardos Zoltán szíves közlése szerint őt március 16-án délután 3 óra körül vitték el a rendőrkapitányságra, ahol első kihallgatása kb. este 10 óráig (a vizsgálati anyag tanúsága szerint fél 11-ig) tartott. Ugyanebben az irategyüttesben az is szerepel, hogy Kardos albérletében másnap házkutatást tartottak, amely semmiféle eredményre nem vezetett. Darvasi László visszaemlékezése szerint, miután március 16-án, délután ő úgy hallotta, hogy már többeket kihallgatásra vittek a rendőrségre, sokáig nem ment Kiss Zsolttal közös albérletébe. Este hazatérve, a lakást feldúlva találta. Később albérlőtársai elmondták neki, hogy négy rendőr két órán át kutatott náluk (a házkutatási jegyzőkönyv szerint 18 óra 20 perctől 20 óra 20 percig), s hogy elvittek legális iratokat, valamint néhány szamizdatot is. Darvasiért éjjel fél 11-kor mentek,

A három gyanúsított által a kihallgatásokon erről elmondottak közül, Darvasi László vallomásának néhány részletére érdemes még röviden kitérni. Kardos Zoltán ugyanis a március 16-i és a március 21-i, Kiss Zsolt pedig a március 21-i vallomásában egymást név szerint is megnevezve, egyértelműen azt állították, hogy Darvasi László társaságában, illetve Benda Balázssal együtt indultak el a JATE Klubból a Széchenyi tér irányába. Ezzel szemben Darvasi március 16-án csak Benda Balázt és Kiss Zsoltot említette név szerint, rajtuk kívül a velük tartó negyedik személyről (Kardos Zoltánról), csak mint egy Benda Balázssal lévő fiúról tett említést. Továbbá Darvasi László vallomásában – ellentétben a Kardos és Kiss által elmondottakkal – az szerepel, hogy ő Kiss Zsolt társaságában ment előre a Kárársz utcán, míg Benda Balázs és társa lemaradt. Ez a verzió nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy esetleg Benda társa is részt vehetett a röpcédulák kiragasztásában. Darvasi ezen állításainak indokát keresve, érdemes arra emlékeztetnünk, hogy vallomásában nem nevezte meg Kardos Zoltánt. Ez alapján még hihetnénk azt, hogy egyszerűen nem ismerte őt név szerint. Ha azonban felidézzük, hogy első vallomásában Benda Balázs is csak Darvasi Lászlót és Kiss Zsoltot említette, mint akiknek a társaságában elhagyta a JATE Klubot, akkor feltételezhetjük, hogy – Benda Balázshoz hasonlóan – Darvasi is megpróbált anonimitást biztosítani a rölapok tartalmát (részben) ismerő Kardos Zoltánnak. Ez azonban Kardos első vallomásának elhangzása után már nem volt lehetséges.

A vádirat és az ítélet

A Csongrád Megyei Főügyészség ügyésze Benda Balázt megvádolta „a [Büntető Törvénykönyv] Btk. 148. § /1/ bekezdés b/ és c/ pontjába ütköző és a /2/ bekezdés a/ pont 1. fordulata szerint minősülő és büntetendő” izgatás büntetével.³¹ E szerint Benda „a Magyar Népköztársaság alkotmányos rendje”, illetve „a Magyar Népköztársaság szövetségi, barátsági vagy együttműködésre irányuló egyéb nemzetközi kapcsolata” ellen követett el izgatást nagy nyilvánosság előtt, melynek büntetése két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztés.³² Kardos Zoltánnal szemben a nyomozást a Be. [a büntetőeljárásról szóló törvény] 139. § /1/ bekezdés c/ pontja alapján, figyelemmel a Btk. 28. §-ára szüntette meg és a Btk. 71. § /1/ bekezdése alapján megrovásban részesítette, Kiss Zsolttal és Darvasi Lászlóval szemben pedig a nyomozást a Be. 139. § /1/ bekezdés b/ pontja alapján bizonyíték hiányában szüntette meg.³³ Ez alapján Kiss Zsolt és Darvasi László esetében nem volt megállapítható, hogy bűncselekményt követtek volna el, és az eljárás folytatásától sem volt vár-

s hajnali fél 3-ig faggatták. Ekkor és későbbi kihallgatásain is többször visszatértek a szamizdatok ügyére, de miután azok terjesztését nem tudták bizonyítani, ebből nem származott baja sem neki, sem albérlő társainak. Az ügy vizsgálati anyagából kiderül, hogy Kiss Zsoltot is ekkor, késő este hallgatták ki, ő negyed 12-ig volt benn a rendőrségen.

Kardos Zoltán és Darvasi László egyöntetűen állítják, hogy az őket kihallgató rendőrök prekonceptiója az volt, hogy Kiss Zsolt és ők befolyásolták a még fiatalokú Bendát, s így tettének elkövetésében lényeges szerepük volt. A vizsgálati dossziében ez úgy szerepel, hogy személyes jelenlétükkel szándékerősítőleg hatottak rá.

³¹ ÁBTL 3.1.9. V-163743 Fk. Benda Balázs és tsai 156.

³² 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről 148.§ in: Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1978 Bp. Közgazdasági és jogi könyvkiadó, 1979. 52.

³³ ÁBTL 3.1.9. V-163743 Fk. Benda Balázs és tsai 157.

ható eredmény,³⁴ Kardos Zoltán cselekményét pedig úgy ítélte meg, hogy „olyan csekély fokban veszélyes a társadalomra, hogy a törvény szerint alkalmazható legenyhébb büntetés is szükségtelen.”³⁵

A rendőrségi nyomozás megszüntetése, illetve az ügyészség döntése után a három főiskolás fiatallal szemben a Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán fegyelmi eljárás indult. Az 1983. május 10-én lefolytatott tárgyaláson³⁶ Kardos Zoltán nem volt hajlandó az ismerőseit, illetve a barátait firtató kérdésekre válaszolni, és határozottan utasította vissza a tanulmányi osztályvezető által használt – időnként már a nyomozókat is megségényítő – hangnemet.³⁷ Nem volt hajlandó bűnösnek sem vallani magát, mint ahogy Kiss Zsolt sem tanúsított bűnbánatot. Emiatt mindkettőjüket kizárták egy évre az intézményből.³⁸ Ennek letelte után azonban már csak Kardos Zoltán tért vissza, Kiss Zsolt az ügy következtében végleg távozott Szegedről és másutt folytatta tanulmányait.³⁹ Darvasi László, egyik tanárának a tanácsára, a tárgyaláson a végső kérdésre azt válaszolta, hogy bizonyos szempontok szerint bűnösnek érzi magát. Így ő „csak” főigazgatói megrovást kapott.⁴⁰

Benda Balázst 1983. május 2-án a Szegedi Járásbíróság mint fiatalkorúak bírósága, zárt tárgyaláson⁴¹ bűnösnek találta nagy nyilvánosság előtt elkövetett izgatás büntetében, s ezért hat hónapi szabadságvesztésre ítélte, melynek végrehajtását két év próbaidőre felfüggesztette.⁴² Az ítélet indokolásában többek között a következők szerepeltek: „Az életkorára jellemzőnél sokkal nagyobb a politikai érdeklődése. Ezirányú ismeretei széleskörűek, de nem alaposak és nem rendszerezettek. Emiatt a hibákat kiélezettebben látja, ellentmondásoknak tekinti. Politikai nézetei ezért szélsőségesek, a fejlődés társadalmi-gazdasági ellentmondásait nem a megfelelő módon értékeli.”⁴³ A másodfokon eljáró Szegedi Megyei Bíróság az 1983. június 23-án tartott fellebbezési tárgyalásán az első fokon hozott ítéletet helybenhagyta. A fellebbviteli bíróság végzésének indokolása szerint „az első fokú bíróság...a vádlott cselekményének tárgyi oldalából helyesen következtetett, hogy a vádlott által készített rölapok tartalma olyan államellenes agitációs hangulatkelést tartalmaz, melynek célja a gyűlölet felkeltése, ezáltal a vádlott cselekményét a tör-

³⁴ 1973. évi I. törvény a büntetőeljárásról 139.§ in: Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1973 Bp. Közgazdasági és jogi könyvkiadó, 1974. 22.

³⁵ 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről 28.§ in: Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1978. Bp. Közgazdasági és jogi könyvkiadó, 1979. 37.

³⁶ Szabó C. Szilárd: Mi történt 1983. március 15-én Szegeden? Kirakatper, zárt ajtók mögött, in: Délmagyarország 2001. március 14.

³⁷ Kardos Zoltán szíves közlése

³⁸ Darvasi László szíves közlése

³⁹ Kiss Zsolt szíves közlése

⁴⁰ Darvasi László szíves közlése

⁴¹ „Benda Balázs tárgyalását május 2-án tartották a szegedi bíróságon, ahol meglehetősen nagyszámú hallgatóság gyűlt össze, de mielőtt beengedték volna a terembe az érdeklődőket, a hivatalsegéd kézzel írott papírlapot ragasztott ki az ajtóra: zárt tárgyalás. A bírónő felszólította a teremőröket, hogy távolítsák el a közönséget az épületből, szükség esetén pedig hívjanak rendőröket.” In: Szabó C. Szilárd: Mi történt 1983. március 15-én Szegeden? Kirakatper, zárt ajtók mögött, in: Délmagyarország 2001. március 14.

⁴² ÁBTL 3.1.9. V-163743 Fk. Benda Balázs és tsai 159.

⁴³ Uo. 160.

vénynek megfelelően minősítette...Az első fokú bíróság a vádlott bűnösségi körülményeit hiánytalanul állapította meg és a vádlottal szemben arányos büntetést szabott ki.”⁴⁴

Az állambiztonsági szervek Benda Balázssal kapcsolatos operatív tevékenysége ügyének befejeződése után

A bírósági eljárás lezáródása után Benda Balázsnak az állam büntetőhatalmának további nyílt eszközeivel is szembe kellett néznie. Eltávolították a középiskolából, s a felfüggesztett szabadságvesztés próbaidejének időtartamára pártfogói felügyelet alá helyezték. Ezen kívül azonban az állambiztonsági szervek olyan operatív intézkedéseket is foganasítottak vele szemben, amelyekről nem lehetett tudomása. 1983. szeptember 5-én határozat született nyilvántartásba vételéről. (Ugyanezen a napon döntöttek társainak nyilvántartásba vételéről is.)⁴⁵ Közelebből nem ismert időpontban F, azaz figyelő dossziét nyitottak rá, amelyet később valószínűleg megsemmisítettek, ezért ez nem lelhető fel az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában. (A figyelő dossziékról tudni kell, hogy a korábban kompromittálódott, majd később ellenséges tevékenységet folytató, társadalomra veszélyes elemek ellenőrzésére használták. Az F-dosszié lehetőséget nyújtott a „célszemély” magatartásának folyamatos ellenőrzésére, kapcsolatainak felderítésére.) Benda Balázs kompromittáltsága nem volt kétséges, későbbi ellenséges magatartására pedig kellőképpen utal annak az 1984. július 19-én, a „fiatalok körében jelentkező szélsőséges megnyilvánulások akadályozására és korlátozására” született intézkedési tervnek⁴⁶ azon részlete, amelyben egy „születésnapitobzódás” résztvevőjeként említik. „Ez alkalommal adta elő Benda Balázs, – személye az 1983-as márciusi »12 pont« szerzőjeként vált ismertté Szegeden – a Kádár elvtárs életének kioltására felszólító »saját szerzeményét« is.”⁴⁷

Állandó – vélhetőleg rendszerváltás közeli időpontig tartó – ellenőrzésére szolgál bizonnyítékul egyrészt az az átirat, melyet a Csongrád Megyei Rendőr-főkapitányság III/III Osztályának a vezetője küldött a főkapitányság Igazgatásrendészeti Osztályvezetőjének.⁴⁸ Ebben, 1987. május 19-i dátummal arra kéri a címzettet, hogy Benda Balázs nyugati kiutazási kérelmét utasítsa el. A kérelem indoklásaként azt olvashatjuk, hogy nevezett kiutazása jelentős közérdeket sért, mivel ellenséges tartalmú propagandaanyagot készített és terjesztett. Másrészt bizonyítja a folyamatos megfigyelést egy 1987. novemberi – szintén Szegeden történt röplapozás kapcsán született – intézkedési terv. Az 1987. november 17-éről 18-ára virradó éjszakán, ismeretlenek a város több pontján, háromféle, különböző szövegű röpcédulát dobtak be magánházak postaládáiba. Ennek kapcsán a Csongrád Megyei Rendőr-főkapitányság III/III. osztálya többek között a következő döntést hozta: „A korábban tartalmában és jellegében hasonló bűncselekményt elkövető Benda Balázs „F” dossziés szegedi lakos ellenőrzésére 3/a rendszabályt [telefonlehallgatást] vezetünk be. „Orosz Edit” fn. [fedőnévű] társadalmi kapcsolaton keresztül baráti körére, a JATE Klub-

⁴⁴ Uo. 165.

⁴⁵ Uo. 158–158/c

⁴⁶ ÁBTL 3.1.5. O-19619/11 Lidi 37–44.

⁴⁷ ÁBTL 3.1.5. O-19619/11 Lidi 38.

⁴⁸ ÁBTL 1.12.4. 4. doboz (Csongrád)

ban tanúsított magatartására, tevékenységére vonatkozóan mélységi információkat szer-
zünk.”⁴⁹

*

Benda Balázsnak nehéz sors jutott osztályrészül. 1976-ban, 11 éves korában elveszítette az édesanyját. A kamasszá váló fiú számára pótolhatatlan veszteséget jelentett a halála. A bajt tetézte, hogy 46 évvel idősebb édesapja – bár saját bevallása szerint viszonylag nagy szabadságot biztosított számára – nem tudott igazán bensőséges kapcsolatot kialakítani a fiával.⁵⁰ A hasonló korú és gondolkodású fiatalok társaságába való befogadtatás, illetve a közülük való kitűnés, kiemelkedés erős vágya alapvetően motiválta cselekedeteit. Emellett azonban politikai érdeklődése, a társadalmi valóságról kialakult – az átlagos középiskolá-
sét jóval meghaladó – reális ismeretei késztették arra, hogy megpróbáljon tenni valamit az ellen a hazugságszövevény ellen, amelyről jogosan érezhette, hogy körbefonja minden-
napjait. Felrótt tette nem volt tudatosan előkészített „államellenes” fellépés, sokkal inkább egy a márciusi ifjak lelkesedésével cselekvő fiatalember ösztönös akciója.⁵¹ Ennek ellenére a rendőrség, az ügyészség és a bíróság is igen szigorúan lépett fel vele szemben. Életét az állami büntetőhatalmat megtestesítő szervek eljárása, s az őt a középiskolából eltávolító és továbbtanulását néhány évre lehetetlenné tevő határozat tovább nehezítette.

Később Vácott leérettségizhetett, majd szülővárosába visszatérve 1987 őszétől egye-
temre is járt. 1990-től pedig verseit és prózáit közzétették a szegedi egyetemisták által szer-
kesztett lapok: a *Hétvilág*, a *Hátország*, a *Szegedi Egyetem*, illetve a városi napilap, a *Dél-
magyarország*. Utóbb a *Pompeji* is jelentetett meg írásaiból. Azonban a megpróbáltatásai
nyomán kialakult életvitele már valamit sejtetni engedett későbbi sorsából. Miközben
ismerősei és barátai jó része – hasonlóan a társadalom akkori többségéhez – a frissen
elnyert szabadságnak örvendve, és az új rend természetét illetően nem kevés illúzióval élte
mindennapjait, Benda Balázs életében nem történt alapvető változás. Önmagába zártsága
nem oldódott, talán még növekedett is érzelmi labilitása következtében. 1992-ben, a rend-
szerváltás után 2 évvel halt meg. 27 évesen kizuhant egy panelház sokadik emeletéről. Ha-
lála, a „sebzett ártatlanság” végső tragédiája, fájó gyorsasággal vetett véget ígéretesen in-
duló írói és képzőművészi pályájának. Prózai szövegei és versei – Sziij Ferenc szavait
idéve – „egy szép, fiatal, tehetséges, bonyolult lelkű ember” alakját jelenítik meg olvasói
számára. Sajátos hangulatú, merészen új hangú műveiben többször felbukkan a halál
témája. Utolsó írásai közül való a '92 *POLYÉZIS FESZTIVÁL (egy performance szövege)*
című, amelyben a következő sorokat olvashatjuk:

„(a)

*Jaj, úgy látom, a gyerekek vége már!
Ki körhintára száll, bizony pórul jár!”*

„(k)

*Ne sajnáld ezt a rossz testet
Tekintsd inkább (ezt) a halhatatlan lelket!*

⁴⁹ ÁBTL 3.1.5. O-19513 „Reformátor” 12.

⁵⁰ ÁBTL 3.1.9. V-163743 Fk. Benda Balázs és tsai 102.

⁵¹ Hemrik László szíves közlése alapján

(mutatja)

(a)

*Igen, ez hasonlít az enyémre,
Arra a nagyon merészre.
Már tudom, hogy a bátorsága
Készítette föl a körhintára.
(apa a gyerek lelkét csodálja.)”⁵²*

Különösen megdöbbentő olvasni a következő részleteket, az utolsó művének tekintetű, cím nélküli írásának a szövegéből:

*„Most majd elkezdődik,
becsukódik az egyik
és kinyílik egy másik
és elindulunk, ahogy mások és máshol, a nyitott ablakon át,
(...)
elindultak és elindulnak az ablakpárkányról a sötétbe...”*

*„...a távolságok nem azok mint az előző világban, az ablakokon belül, nincs lenn,
nincs a mélyben, nincs ennek a félelme, a zuhanásé, csak a levegő ölelése és barátsága...”*

„Ez az éjszaka, ez a sok éjszakás éjszaka még

*Elvisz és elmész onnan, ahol a helyed van és
oda ahol a helyed van”⁵³*

⁵² www.amondo.hu/benda/txt/perfor.htm

⁵³ Benda Balázs [cím nélküli posztumusz írás], in: Hétvilág 6.

SEBŐK MELINDA

Radnóti Miklós szemléletváltása a babitsi hagyomány útján

„EGYETÉRTVE VELE S ELLENTMONDVA NEKI, Ő VOLT MINDIG
A MÉRTÉK ÉS A PÉLDA.”¹

„Az elefántcsonttorony költői még daloltak, gazdag rímű s ritmusú verseik még mindenki fülében ott csengtek, amikor gyöngé hajtásában már jelentkezett a változó kor változó világszemléletének költészete egy új írócsoporthoz. [...] A cél, ahová érkezni akartak, még bizonytalan volt előttük, de a törekvés élesen megnyilatkozott a máttól való elszakadás vágyában. De az idők még nem voltak elég érettek, s a korai hajtás még a régi fa gyökeréből sarjadt.”² – így jellemezhető a fiatal avantgárd költők törekvése az 1920-as években – s Radnóti is ehhez az írócsoporthoz csatlakozott az 1928 című folyóiratával, majd a Kortárs című, a Nyugat szelleme ellen lázadó lap szerkesztésével. Az avantgardista nézeteket valló fiatal Radnótinak azonban rá kellett jönnie, szemléleti váltásra van szüksége ahhoz, hogy igazán elismert költővé váljon, s a Nyugat befogadja. Pályája elején tehát Radnóti szemben állt Babitscal, később azonban semmire sem vágyott jobban, mint arra, hogy Babits felfigyeljen rá. Az itt betűhíven közölt, 1931 októbere és 1936 februárja között írott, Babits Mihálynak címzett öt Radnóti-leve³ – melyek közül három Szegeden, kettő pedig Budapesten keletkezett – azt bizonyítja, hogy Radnóti mindig is szerette volna, ha elismeri őt a két világháború közötti magyar irodalom egyik legnagyobb költője.

A fiatal Radnótinak már 1923-tól jelentek meg írásai a Mindnyájunk Lapjában és a Haladásban, majd 17 éves korában megjelent első verse *Ősz* címmel az Új Századokban. A Haladás és az Új Századok folyamatosan közölte verseit, ez utóbbiban jelentek meg *Megfutott a tél, Halálfej előtt, Rügyfakadás, Vágyak, Vergődés, A bolond és a hold* című költeményei. A Haladás közölte *Rózsa, Élet és balett, Jer ki velem, És jött az ősz* című verseit. 1928-ban a Mindnyájunk Lapjában jelent meg *Halál* című elbeszélése, melyben megörökítette apja halálát és születésének tragédiáját. Még ekkor létrehozta 1928 című folyóiratát, mely 600 példányban jelent meg, de csak két számot ért meg. A főszerkesztők között Radnótin kívül Reinhold Alfréd, Neugebauer Frigyes, Tamási György nevét is ott találjuk. A folyóirathoz írt bevezető tanulmányban Ráskay László a következőket fogalmazta

¹ Radnóti Miklós, *Napló*, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1989, 177.

² Raith Tivadar, *A vasbetontorony költői*, Magyar Írás, 1924/ 10., 105–106.

³ Radnóti Miklós összesen kilenc alkalommal írt Babitsnak. Az elküldött dokumentumok között az itt közölt öt levélén kívül két levélkártya és két képeslap található. A kéziratok mindegyike az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található.

meg. „Ezeknek a fiataloknak jussuk van arra, hogy érvényesítsék erejüket, hogy a ma életének szimfóniájában belezúgassák ifjúságuk harsogó szavát. A mai generációt az élet keménnyé kovácsolta. Elég erős ahhoz, hogy saját erejével küzdjön, s ne várjon a felfedezők jótékony támogatására.”⁴ A folyóirat tehát a fiatalok lázadását hirdette, ellentmondva a Nyugat hagyományainak, csakúgy, mint a Kortárs című lap 1929–30-ban, mely szintén a Nyugat szellemi élete ellen lázadó avantgardista folyóirat volt. A Kortárs írói Kassákot tekintették mesterüknek az avantgárd lázadás jegyében. Radnóti csak az első évfolyam szerkesztésében vállalt szerepet, s Vajda János főszerkesztésével Radnóti kívül Forgács Antal, József Attila, Berda József és Zelk Zoltán is szerepelt versekkel. A „két folyóirat-alapítási kísérlet között jelent meg a fiatal költők első antológiája: a Jóság”.⁵ Radnóti Miklós 12 verssel szerepelt az antológiában Vajda János, Forgács Antal, Wagner György mellett, olyan költők, akik a világháború árnyékában is emberek próbáltak maradni, „ami összehozta őket, és amit könyvük címéül is választottak Jóság”⁶ – olvashatjuk az előszóban. Ezzel a kötetrel új nemzedék jelentkezett a magyar költészetben, „nemzedékké” szervezte őket a választott közös program és azonos „költői” életkoruk.

Radnóti még a kötet megjelenésének évében gimnáziumi érettségit tett, majd 1930 és 1934 között a szegedi egyetem magyar–francia szakos hallgatója lett. Még egyetemi tanulmányai megkezdése előtt, 1930-ban megjelent első verseskötete, a *Pogány köszöntő* a Kortárs kiadásában. 1931-től A Toll, a Fialat Magyarország és a Szegedi Szemle is közölte verseit. 1930-tól Bálint György figyelt fel költői tehetségére. A szegedi egyetemen olyan kiváló tanárokkal találkozott, mint Zolnai Béla és Sík Sándor, akik a *Jóság* című kötetet olvasva már találkoztak Radnóti Miklós verseivel. Radnótit Szegeden különböző irodalmi hatások is érték, magyar klasszikusokat olvasott: Aranyt és Babitsot, de francia, német lírikusok és regényírók is felkeltették érdeklődését (Apollinaire, Cocteau, Valéry, Proust, Ivan Goll). Az 1930 őszi létrejövő Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának tagja lett, de mindennél jobban vágyott Babits elismerésére. Személyesen is találkozhatott vele még az első levél megírása előtt, hiszen az 1925. december 23-án létrejött Vajda János Társaság irodalmi felolvasó esteket szervezett, ahol Radnóti is többször fellépett, de ott volt Babits mellett a kulturális élet több jeles képviselője is: Bálint György, Illyés Gyula, Kassák Lajos, Sík Sándor, Szabó Lőrinc, Szerb Antal.

Ilyen előzmények után, 1931 októberében küldte el Radnóti első levelét 10 versével együtt Babits Mihálynak, aki ekkor Móricz Zsigmonddal együtt szerkesztette a Nyugatot.

„Mélyen tisztelt Szerkesztő Uram; ⁷

Ön legutóbbi kézírataimat visszaküldte, hogy időközben kötetben megjelentek⁸ és kért, hogy újakat küldjek. Mindenekelőtt bocsánatát kérem Szerkesztő Uramnak, hogy

⁴ Pomogáts Béla, *Radnóti Miklós*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1984, 13.

⁵ Pomogáts, i. m., 14.

⁶ Kenyeres Zoltán, A „harmadik nemzedék” fogadtatása, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1967/3., 275.

⁷ A levél kéziratának lelőhelye: OSzK Fond III/1031/1. – A levél kézzel írott tintaírás. Dátum csak a szöveg alatt található. Radnóti rendszerint eltévesztette az u és ü hangok hosszúságának a jelölését, legfőképp az új és a küld szavakban.

⁸ Radnóti még az *Újmódi pásztorok éneke* megjelenése előtt küldött verseket Babitsnak, de a kötet 1931 tavaszán megjelent a Fialat Magyarország kiadásában.

a közben könyvben megjelent kéziratokat nem kértem vissza, ennek az a magyarázata, hogy a könyvet (*Ujmódi pásztorok éneke*) rögtön, megjelenése után rádióközvetéssel elkobozták⁹ s így csak néhány kritikai példány jutott olvasó elé.

Most küldök tíz újabb verset,¹⁰ melyek sehol sem jelentek meg még, természetesen.

És olvasom a *Nyugatban*, hogy Szerkesztő Uram fiatal lírikusokból antológiát állít össze. Szerkesztő Urnak birtokában van eddig megjelent két verseskönyvem, a *Pogány köszöntő* 1930 és az *Ujmódi pásztorok éneke* 1931. Nagyon kérem Szerkesztő Uram, hogyha személyemről az antológiával kapcsolatban szó lehet,¹¹ ne feledkezzék meg rólam.

Várom Szerkesztő Ur válaszát és bocsánatát kérem zavarásomért. Tisztelettel üdvözl

igaz híve

Radnóti Miklós

Címem: Szeged, Egyetem, Bölcsészeti kar, Szukováti tér

Szeged, 1931. X. 27.”

Babits ekkor még nem közölt Radnóti-verseket a *Nyugatban*, hiszen elutasította a fiatal költő avantgárd nézeteit, akit a Kortárs szerkesztése sem segített ahhoz, hogy a *Nyugatban* szerepelhessen. 1931-ben a *Fiatal Magyarország* kiadta Radnóti második kötetét az *Ujmódi pásztorok énekét*, melyben a bukolikus-idilli képeket még az expresszionista látásmód alakította. Radnóti számára azonban az igazi elismerést a *Nyugat* jelentette, ezért 1932. november 17-én újabb levéllel kereste meg Babitsot.

„Szegedi Fialok

Művészeti Kollégiuma

Szeged, Tisza Lajos körút 37.

Mélyen tisztelt Szerkesztő Uram;¹²

könyvem december elején megjelenik¹³ és ezért nagyon kérem Szerkesztő Uram – Ön meg is ígérte, mikor utoljára otthon jártam – hogy a *Nyugat* november 16.-i vagy elsejei számában hoz verset tőlem.

Tegnap láttam, hogy a 16.-i számból sajnos kimaradtam, így nagyon kérem Szerkesztő Uram, ha mód van rá, az elsejei számban jöjjön írásom.

Előre is hálásan köszönöm. Tisztelő, igaz híve

Radnóti Miklós

Szeged, 1932. november 17.”

⁹ 1931. április 11-én házkutatást tartottak nála, s verseskönyvének maradék példányait elkobozták vallásghalászás és szeméremszétség vádjával.

¹⁰ Az *Estefelét* már ekkor elküldhette, Babits azonban még nem közölte verseit, Radnóti csak 1932-től jelent meg a *Nyugatban*.

¹¹ Az *Új anthológia* 33 költő száz versét tartalmazza. Babits ír hozzá előszót, melyben elismeri Ilyést, Sárközit és Szabó Lőrincet, de Radnótit nem említi.

¹² A levél kéziratának lelőhelye: OSzK Fond III/1031/2. – A levél kézzel írott tintaírás a Szegedi Fialok Művészeti Kollégiumának nyomtatott fejléces levélpapírján. Dátum a szöveg alatt található.

¹³ A *Lábadozó szél* 1933 februárjában jelent meg, a verskönyv tervét azonban már 1932 áprilisában írott levelében is említi. Buday György 20 fametszetet is ígért a kötethez.

1932. december 1-jén jelent meg először Radnóti a Nyugatban *Estefelé* című versével. A vers közlése még nem jelentett igazi „belépőt”, a fiatal költő mégis azonnal hálás köszönőlevelet írt Babitsnak, melyben a *Lábadozó szél* című kötetének elküldését is ígérte.

„Szegedi Fiatalok
Művészeti Kollégiuma
Szeged, Tisza Lajos körút 37.
Szeged, 1932. dec. 2.
Mélyen tisztelt Szerkesztő Uram,¹⁴

nagyon köszönöm, hogy új könyvem megjelenése előtt hozta versem a Nyugatban.¹⁵
A könyvet
két-három hét múlva szeretettel küldöm. Tisztelettel üdvözlő
igaz híve

Radnóti Miklós”

Radnóti legközelebb csak két évvel később szerepelt a folyóiratban. Babits tehát már 1932-ben lehetőséget adott a Nyugatban való szereplésre, a fiatal lírikus mégsem volt megelégedve a vers kiválasztásával, hiszen sokkal jobb alkotásokat is elküldött a mesternek. Az *Estefelé* valóban nem volt a legszerencsésebb bemutatkozás, hiszen a népiességgel kísérletező tájvers nem tartozott a legsikerültebb művei közé:

*Két bokor játszott később
Mocogva máriást,
Lapjaik pattogtak
S fölhangzott nevetésök.*

*Ültem. Köröttem
Leültek a rózsák
És rámszusogtak.*

Radnóti harmadik kötete a *Lábadozó szél* 1933-ban jelent meg a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma kiadásában. Ennek a kötetnek komoly visszhangja volt: Bálint György a Pesti Naplóban, Forgács Antal a Korunkban, Tolnai Gábor az Erdélyi Helikonban, Baróti Dezső a Hétfői Rendkívüli Újságban, Vajthó László a Napkeletben, Gáspár László a szegedi Egyházi Híradóban dicsérő kritikát írt. A Szegedi Hírlap azonban már beszámolt arról, hogy Radnóti legnagyobb problémája a kifejezés, s Babits is súlyos kritikával illette a kötetet a Nyugat 1933. február 16-i számában. Radnóti 1931. november 20-án írta *Szél se fúj már itt* című versét, melyet Babits kigúnyolt a *Lábadozó szélről* írt, hibákat elemző véleményében: „Ebben a költészetben a Kraftausdruckok pótolják az erőt, a pongyolaság a spontánságot, paraszti születés a hivatottságot, s a fenegyerekség a tehetséget”.¹⁶ Babits kritizálta Radnóti népiességét is, nem tudván azt, hogy Radnóti csak imitálta az újnépies hangot. Babits négy ponton is bírálta Radnóti verseit: újnépességét, kifejezésmódját, sza-

¹⁴ A levél kéziratának lelőhelye: OSzK Fond III /1031/ 3. – A levél kézzel írott tintairás a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának nyomtatott fejléces levélpapírján.

¹⁵ A *Lábadozó szél* csak 1933 februárjában jelent meg a Dóczy György címlapgrafikájával.

¹⁶ Babits, *Könyvről könyvre*, Nyugat, 1933/4., 239.

badverseit és ideológiáját. Radnóti nagyban bántotta Babits véleménye s az is, hogy Bálint Györgynek a Babits-kritikára válaszul írott cikke csak két hónappal a vártnál később az 1933-as áprilisi Nyugat-számban jelent meg, melyben megjegyezte: „Radnóti új kötete felfelé mutat az értékes fiatal költő eddigi rövid fejlődési vonalában”.¹⁷ Radnóti 1934 augusztusában *Naplójában* is feljegyezte, mennyire fájó számára, hogy nem vívhatta még ki Babits elismerését: „Ma csak úgy belepislantottam az új Nyugatba a Városi Nyomdánál. Babits ír a Vajda János Társaság-féle antológiáról. Vas és Weöres nevét említi csak. Az agg koszorús nem szereti a kényelmetlenül nagy tehetségű fiatal költőket. Azaz engem. Szörnyű így talajtalanul élni”.¹⁸ Ezt a csalódást csak némiképp ellensúlyozta, hogy Ignotus még külföldi emigrációjából is pozitívan reagált a kötetre. Babitsnak igaza volt abban, ahogyan Radnóti akkori verseit esztétikailag megítélte, s abban is, ahogyan szigorú kritikájával az új magyar költészet minőségét óvta. Ferencz Győző figyelt fel rá, hogy Sík Sándor is beszélt Radnótival a *Lábadozó szél* című kötetéről, s Radnóti 1933. március 22-i leveléből tudható, hogy Sík Sándor is hiányolta a „mondanivalót” Radnóti verseiből, ezért hívta fel figyelmét az új klasszicizmus eszményére. Vagyis Sík Sándor pontosan azt vallotta, amit Babits is hiányolt: a klasszicista értékeken nyugvó költői hagyományt.¹⁹ Babits éles kritikája és Sík Sándor beszélgetése indították el tehát a költőt a változás útján: Radnóti tudta, hogy a stílusváltás irodalomtörténeti szempontból is fontos számára. Az 1934. január 23-án keletkezett levéllel már olyan verseket küldött, melyekben néhol időmértékes sorok is fellelhetők.

„Mélyen tisztelt Szerkesztő Uram,²⁰

mellékelten küldök három verset a Nyugat számára.²¹ Elolvasásukat előre is hálásan köszönöm és kérem, ne haragudjék, hogy zavartam.

Tisztelettel üdvözlő híve:

Radnóti Miklós

Budapest, 1934. jan. 23.

V. Lipót körút 5. II. 7.”

Valószínű ennek a levélnek volt köszönhető, hogy 1934 augusztusában két verse is szerepelt a Nyugatban: *És kegyetlen, Férfivers* című költemények. Az 1935-ös *Újhold*-kötet már szemléletváltozást mutatott. 1933-tól Babits a Nyugat egyedüli főszerkesztője, Radnóti 1935-től a folyóirat munkatársa lett, így folyamatosan jelentek meg költeményei: 1935-től 1941-ig mintegy 30 versét és több tanulmányát közölte a lap. 1935 februárjában rögtön három verssel is szerepelt (*Október délután, Vénasszonyok nyara, Esti mosolygás*), de később olyan jelentős verseit lehetett olvasni a Nyugatban, mint *Huszonnyolc év*,

¹⁷ Bálint György, *Kisebb bírálatok. Radnóti Miklós: Lábadozó szél*, Nyugat, 1933/8., 498.

¹⁸ Radnóti Miklós, *Napló*, i. m., 14.

¹⁹ Radnóti tisztában volt költészetének hiányosságaival, az *Ikrek hava* című írásában megjegyzi: „Nem, még nem vagyok költő. [...] Még nagyon foglalkoztat a nyelv, akadályokat gördít elém [...] Még érezni a versen, hogy írták. Még sok benne a mutatvány, a bűvészet”. *RADNÓTI Miklós művei*, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982, 520.

²⁰ A levél lelőhelye: OSzK Fond III/1031/4. – A levél kézzel írott tintairás, a rektón a költő ceruzairása: „V. Lipót körút 5. II. 7.”, valamint a verzón: „Radnóti Miklós”. Dátum a szöveg alatt található.

²¹ Az elküldött versek közül kettő meg is jelent a következő számban: a *Férfivers* és az *És kegyetlen*.

Parton, *Koranyár*, mindemellett a folyóirat Radnóti Kassák Lajosról és Toldalagi Pálról írt tanulmányait is megjelentette. Radnóti verseit Babits nézőpontja alakította, alávetette magát befolyásának. Persze nem vette át teljesen Babits stílusát; volt neki sajátja. Babits költői szempontjai hatottak rá, és hozzásegítették, „hogya a múltban találja meg alkotói törekvéseinek bő vizű forrását”.²² A szemléletváltozás első jelei már az Újholdban is fellelhetők, de legfőképp az 1936-os *Járkálj csak, halálraitélt!* kötetben mutatkoztak meg. Radnóti teljes tudatossággal kezdte kiaknázni az időmértékes verselés iránti tehetségét, ami hozzásegítette, hogy ne csak átvegye, de újra is teremtsen a klasszikus művészet változatos formakultúráját. A *Járkálj csak, halálraitélt!* már az antik művészet különböző formáit mutatta, a költő tudatosan használta Horatius, Tibullus, Vergilius formakultúráját, és az avantgárd hatásai mellett (Apollinaire) felfigyelt Rilke dallamos verseire és Trakl szimbolizmusára is. Radnóti tudatosan vállalta Babits klasszicista programját, amely költészetébe jelentős változásokat hozott: visszatért a kötött formához, újra hagyományos rím-szerkezeteket, sőt klasszikus verselést, (időmértéket: tiszta hexametert, disztichont, szapphói strófát, anakreóni jambust) alkalmazott, képi világa és versmondata is átalakult. Az antikvitáshoz való visszatérés nemcsak műfaji, hanem formai szabályokat is jelentett. Nagy műgonddal kidolgozott metaforákat, hasonlatokat használt: „azokat a groteszk és naturalista hasonlatokat vagy metaforákat, amelyeket Babits Mihály »Kraftausdruckok«-nak nevezett, arányos és tiszta szóképek váltották fel”.²³ A klasszicista hagyományokhoz való visszatérésnek egyik bizonyítéka a felvilágosodás irodalmából, a görög versformákat (szapphói, alkaioi, aszklepiádeszi strófákat) alkalmazó, a horatiusi „aurea mediocritas” és a „carpe diem” elvét egyaránt mértéknek tekintő Berzsenyi Dániel tisztelete is. Radnóti 1936 februárjában ismét levéllel kereste fel mesterét, hogy Berzsenyi halálának 100. évfordulójára írott tanulmánya megjelenhessen a Nyugatban.

„Mélyen tisztelt Szerkesztő Úr,²⁴
ne haragudjék, hogy levéllel zavarom, de ma hiába kerestem személyesen, ezért választom ezt a megoldást.

Mellékelten küldök egy „Naplójegyzetet” Berzsenyi halálának 100 éves évfordulójára²⁵ és kérem Szerkesztő Urat, hogyha megfelel, közölje a Nyugatban.²⁶

Nagyon kérem, ne haragudjék kérésemért, de szeretném, hogyha Szerkesztő Úr a mellékelt levelezőlapon értesítene arról, hogy használhatja-e a cikket. Azért kérem ezt, mert hogyha a Nyugat nem közli, szeretném máshol értékesíteni, és a cikk most időszerű.

Még egyszer kérem Szerkesztő Urat, hogy ne haragudjék zavarásomért és mély tisztelettel köszöntöm;

Öszinte, igaz híve:

Radnóti Miklós

1936. február 6, csütörtök

²² Ozsváth Zsuzsanna, *Radnóti Miklós élete és kora*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004, 112.

²³ Pomogáts Béla, *Az avantgarde-től a klasszicizmusig*, Új Írás, 1984/11., 110.

²⁴ A levél lelőhelye: OSzK Fond III/1031/6. – A levél kézzel írott tintairás.

²⁵ Radnóti Berzsenyi-esszéje személyes vallomás, hiszen Berzsenyit elődjének, példaképének tekintette.

²⁶ Radnóti Berzsenyi-tanulmánya 1936 márciusában jelent meg a Nyugatban.

A Berzsenyi-tanulmány elnyerte a szerkesztő tetszését, s azonnal közölte a folyóiratban. Radnóti antik hagyományokhoz való visszatérését, klasszicista stílusváltását Babits 1937-ben Baumgarten-díjjal jutalmazta, s az avantgárd lázadással felhagyó művész is hálás tiszteletadással tekintett elődjére. A beteg költőt meglátogatta esztergomi nyaralójában 1941 júniusában, melyről *Naplójában* is megemlékezett. Babits költői, emberi nagyságáról, megbecsüléséről vallott 1941. augusztus 5-én²⁷ írt naplófeljegyzésében: „B. M., az országos hírnév költő hosszas szenvedés után, ma reggel fél 6 órakor Bpsten a Siesta-szanasztóriumban meghalt. Ennyi. Az országos hírnév költő. A »nagy magyar költő« sok lett volna még gyászújságban is? Nagyon magányosnak érzem magam. Nem voltam bizalmas barátja, de a tudat, hogy él, ha betegen is, hogy él... ki védi most már azt, [...] amit védeni kell. Kinek a tekintetét érezzük író jobbkezünkön?”²⁸

Babits halálára írt *Csak csont, bőr és fájdalom volt* című verssel „a nemzet fájdalomát tolmácsolta Babits ravatalánál. Az anyanyelvet, az eltávozott költő legszebb magyar szavait: a *göngyö*t, a *fátyolt*, a *harangot*, a *gyöngyöt*, a *csillagot* és a *holdat* hívta a nyitott sír köré, mint gyászoló gyülekezetet”,²⁹ s belátta, hogy Babits jelentette a mércét az irodalomban, aki nélkül árvának tekinthető a jövőbeli költőnemzedék:

*árván maradtunk most a Művel itt.
Nagysága példa. És magasság.
És szédület. Szívet dobogtató. ...*

*Ki nézi most tollat fogó kezünket,
ha betegen, fáradtan is, de mégis...
ki lesz az élő Mérték most nekünk?
Hogy összetört már a fájdalom,
nézd, ezt a költeményt is.*

*Mit szólna hozzá? – lám az eljövő
költőnek is, ki félve lép még,
most már a Mű a mérték.*

*S nem érti árvaságunk,
Ha bölintünk: halott már...³⁰*

²⁷ Radnóti feljegyzése nem egészen pontos: ő is a Nyugat szerkesztőségében értesült Babits haláláról, majd a 8 Órai Újságban olvasta a tévesen közölt időpontot. Babits valójában 1941. augusztus 4-én halt meg valamivel éjfél előtt, a Kerepesi úti temetőben temették augusztus 7-én.

²⁸ Radnóti, *Napló*, i. m., 177.

²⁹ Pomogáts, *Az otthonkereső költő* = In: *A költészet szigettengere*, Budapest, Littera Nova Kiadó, 2004, 44.

³⁰ Radnóti, *Csak csont és bőr és fájdalom*, R. M. *Összegyűjtött versei és versfordításai*, szerk., Domokos Mátyás, Budapest, Osiris Kiadó, 1999, 193.

④

Ön legutobb: kelet felé.

verset, wiefel schol tem je -

...hott kerähtö" Mann pä-

álana és bocsánatát

igar hve

Raduoti liks

SZEGEDI FIATALOK
MŰVÉSZETI KOLLÉGIUMA
SZEGED, TISZA LAJOS KÖRUT 37.

Meleg tündelt Herkelt" úram,

könyvem december elején megírtam i-
erint nagyon kelem Herkelt" úram, - On meg is írtam, amikor utol-
sára otthon írtam - hogy a Nyugat november 16.-i vagy elején
számában hoz verset kölem.

Tegnap írtam, hogy a 16.-i számában
nos kimaradtam, így nagyon kelem Herkelt" úram, ha még van rá,
az elején számában jövőn írtam.

Így hív

Előre is hálásan köszönöm. Türelő,

Radnoti Miklós

Szeged, 1922. november 17.

SZEGEDI FIATALOK
MŰVÉSZETI KOLLEGIUMA
SZEGED, TISZA LAJOS KÖRUT 37.

Szeged, 1932. dec. 2.

Me'len kirtelt kerberts' nam,

magyelen se elot' kora versem a Nympattan. A könyvet
ket - három ket mulva szeretettel küldöm. Tisztelettel üd-
völi:

Így híve
Radnóti Miklós

Intellektuel üldvõrli igas hääs:
Raudvõti liiks

V. Lepot ~~5~~ 5, 11, 7

Újfen birtelt Székely k.,

ne haragudjék, hogy levéllel zavarom, de ma hiába le-
restem nemetesen, ezt választom ezt a megoldást.

Mellettek mindkét egy "Naplójezreket" Bersegyi halála-
nak 100 éves évfordulóján s' kérem Székely Urat, hogy
ha megfelel, körölje a Nyugatban.

Nagyon kérem, ne haragudjék Székelyt, de szeretném, hogyha
Székely k. a mellékelt levelezőlapon írtakról arról,
hogy haragudhatja-e a cikket. Azt kérem ezt, hogy ha
a Nyugat nem körli, szeretném máshol közzéadni, s'
a cikk most idősebb.

Még egyszer kérem Székelyt Urat, hogy ne haragudjék
zavarásomat s' még türelemmel várom;

Önzene, igaz híve:

Radványi László

1936. február 6, szombat

BÍRÓ-BALOGH TAMÁS

Márai Sándor szegedi „barátja”

A 2003. november 8-án rendezett 5. Szegedi Könyvárverésen 261. tételként Márai Sándor *Kassai őrzőjára* című kötetének egy dedikált példánya került kalapács alá. A tintával írt ajánlás a következő: „Ertsey Péternek / barátsággal / Márai Sándor / 1947.”¹ A kötet egykori tulajdonosára utal még a beragasztott, Kopasz Márta által készített ex libris is.

A dedikáció címzettje – bár nem köztudott – maga is érdekes egyéniség és irodalmi szereplő volt. Ertsey Péter (1921–1971) joghallgatóként került Szegedre, 1941-től postatiszt volt, ezekben az években jelentek meg verseskötetei (*Neve se volt*, 1943; *Napnál fényesebb*, 1944). 1946-ban doktorált. Irodalomszervezői, azon belül is szerkesztői munkássága ekkoriban indult: 1945 szeptemberétől 1946 februárjáig a Szegeden megjelenő *Időnk* című művészeti, irodalmi folyóirat szerkesztője volt, 1947-ben az induló *Tiszatáj* egyik alapítója, öt évig felelős szerkesztője, majd 1953–56 között felelős kiadója.² 1953–1958-ban a Somogyi-könyvtár könyvtárosa, majd igazgatóhelyettese; ekkor adta ki a helyi sajtótörténetben úttörő jellegű *A Somogyi-könyvtár szegedi folyóirat- és hírlapanyagának bibliográfiáját* (1954). „Az irodalmi szervező típusa volt ő – írták róla egykori lapjában. – Juhász Gyula kalandos sorsú hagyatékának megmentésében elvülhetetlen érdemei voltak”,³ emellett a Juhász-életmű népszerűsítésében is lépéseket tett: ő gründolta össze és szerkesztette (Paku Imrével) a *Juhász Gyula 1883–1937* című, 1962-ben megjelent emlékkönyvet, bár nevét csak az utolsó oldalon az impresszumban említik meg, mint aki „az anyaggyűjtésben részben közreműködött”. A pályáján nehézségek és buktatók az egészségére is kihatottak, korai halála miatt „csonka” életművet hagyott hátra: hagyatékában több visszaemlékezés és cikk maradt, az addig megjelenteket nem gyűjtötte kötetbe.

„Szépségre és igazságra érzékeny lírai alkata magába ötvözte a széles látókörű, európai műveltségű szellemmel a szenvedélyes bibliofil s a nyugtalan izzású irodalmi szervezőt” – írta róla unokaöccse, és a cikk illusztrációjával közölt fénykép Ertsey Pétert dolgozószobájában íróasztala mellett, plafonig érő könyvespolcai előtt mutatja.⁴

Ertsey valóban szenvedélyes bibliofil volt, s erről nemcsak a fénykép tanúskodik. Az „agilis” könyvgyűjtő utánajárt egyes köteteknek, s az anyagi áldozaton túl nem egyszer fizikai fáradságokat is „szenvedett” gyűjteménye gyarapításáért: például szintén 1947-ben

¹ Fotómásolatát közli: az 5. Szegedi Könyvárverés (2003. nov. 8.) katalógusa, 36.

² vö.: Péter László: *Az indulás. Tiszatáj*, 1967. márc. In: Uő.: *Szegedi örökség*. Bp., 1983. 117–126., és uő.: „Az alapító atyák” *Tiszatáj*, 2007. márc. 63–69., illetve Gyuris György: *A Tiszatáj fél évszázada. 1947–1997*. Szeged, 1997.

³ [Ilia Mihály:] *Ertsey Péter. Tiszatáj*, 1971. nov. 1072.

⁴ Baricz Zsolt. *Ertsey Péter emlékezete*. Somogyi-könyvtári Műhely, 1983/4. 259–261.

Németh Lászlóhoz egyszerre 15 kötetet vitt dedikáltatni⁵ – és analóg módon éppen ez utalhat arra, hogy Márainak is talán több kötetet „kellett” dedikálnia a szegedi gyűjtőnek (melyek azonban még nem ismeretesek). Az egykori magánkönyvtár azonban már Ertsey életében aprózódni kezdett (pl. könyvtáraknak adott el belőle kisebb-nagyobb részeket), egyes darabok pedig mostanában is fel-feltűnnek antikváriumokban (a beragasztott ex libréről lehet őket „azonosítani”), illetve árveréseken. Utóbbira példa a dedikált Márai-kötet is.

A *Kassai őrző* 1941-ben jelent meg a Révai kiadónál, a „Márai Sándor munkái” sorozat darabjaként. Ertsey Péter példányába mégis „csak” 1947-ben került ajánlás.

Nem véletlenül ekkor. Németh Lászlóval is már „szerkesztőként” dedikáltatott (az *Eklézsia-megkövetés* című Németh-kötetről éppen ekkor írtak az Ertsey szerkesztette *Tiszatáj*-ban⁶), és 1947-ben – és sokáig csakis ekkor – Márai Sándor neve is feltűnt a lapban.

Márai ugyanis már a *Tiszatáj* legelső számában (1947. március) olvashatta *A nővér* (1946) című kötetéről – éppen! – Ertsey Péter kritikáját, ezt követően nem sokkal később pedig megjelent *Háztömb* című prózája is a lapban.⁷

Ertsey recenziója szerint *A nővér* egy olyan ún. „alaktalan regény”, amelyben „minden mondat pontosan a helyén van, s talán ez a legfontosabb”, szerzőjének „egész írói munkássága zárt egységet képez, s ha fel akarjuk mérni őt, az »egészet« kell felnyalábolnunk majd, ezt a merész, irodalmunkban egyedülálló kísérletező teljes oeuvre-jét.”

(Nem lehet nem észrevenni a *Tiszatáj*-beli Márai-jelenlét körül a szerkesztő tudatoságát: Ertsey verssel szintén két alkalommal szerepelt a lapban 1947-ben, s mindkétyszer ugyanabban a hónapban, amelyben Márai – valamilyen formában – jelen volt.⁸ Mintha a költő a „mesterrel” egy lapszámban szeretett volna megjelenni, s ezt a szerkesztő meg is tudta valósítani.)

Ertsey és Márai kapcsolata azonban korábban kezdődött. Márai Sándor egy (életében) kiadatlan naplójegyzetéből kiderül, hogy Ertsey már évekkel 1947 előtt legalább egy levelet írt neki (melyet, sajnos, nem ismerünk).

Márai jegyzete azonban másról is tanúskodik. Érdeemes az egész szövegrészt idézni: „Meglátogat E[rtsey]., a szegedi költő, s elmondja K[ilényi]. I[rmá].-nak, Juhász Gyula hívének, titkárnőjének, rajongójának, utolsó bizalmasának halálát. Ez a nő – mint E., mint Szegeden néhányan – Juhász Gyula emlékének ígézetében élt. Gyűjtöttek mindent, ami a költőhöz tartozott, vallásos módon ápolták az őrült, nagy költő emlékét. E. maga is súlyosan pszichotikus, esztendőök előtt levelet írt nekem Szegedről és bejelentette öngyilkossági terveit; talán depressziós, a mánia határán, talán skizoid, mindenesetre határeset. Juhász őrült volt, K. I., E., mind a határesetek ezért is vonzódtak hozzá, a betegség cinkosságával. Elmondja, hogy a zsidóüldözések idején K. I. – aki nem volt zsidó, de elhurcolták egy zsidó barátnőjét, s ez teljesen felborította lelki egyensúlyát – felakasztotta magát. K. sokat levelezett Szomory Dezsővel, s különösen szerette ez írónak »Selyemzsinór« című el-

⁵ vö: [Bíró-] Balogh Tamás: „Hogy a regény végét is elolvashassák” Németh László-dedikációk Szegeden. Szeged, 2005. márc. 38–41.

⁶ V. I. [Vajtai István]: Németh László: *Eklézsia-megkövetés*. Tiszatáj, 1947. aug.–szept. 6–7.

⁷ [Ertsey Péter]: Márai Sándor: *A nővér*. Tiszatáj, 1947. márc.: 61., ill. Márai Sándor: *Háztömb*. Tiszatáj, 1947. jún. 13–15.

⁸ Tiszatáj, 1947. márc.: EP: *Betegek* (24.), EP: MS: *A nővér* (61.), ill. Tiszatáj, 1947. jún.: EP: *Kettőnkért* (12.), MS: *Háztömb* (13–15.)

beszélését. »Mikor megtaláltuk« – mondja [Ertsey] és idegbajoson vigyorog – »az erkélyen függött, selyemzsinóron«... Így gyilkolnak az írók, egy szóval, egy ötlettel.»⁹

Márai szerint Ertseyt költőként, és nem szerkesztőként tartotta számon (Ertsey vélhetően megküldte neki verseskönyveit), aki személyes látogatása során Juhász Gyuláról, pontosabban a Juhász-kultuszról és annak vezéralakjáról, Kilényi Irmáról beszélt, még pontosabban Kilényi haláláról, a szemtanú részletességével.

Túl azon, hogy Márai pontosan jegyzi le az elhangzottakat (tíz évvel később Ertsey maga is hasonlóképp írja le Kilényi halálának és holtteste megtalálásának körülményeit¹⁰), Márai gondolkodása a betegséget látja meg, s – írói pózában – rögtön felállítja diagnózisát: Ertsey „pszichotikus, [...] talán depressziós, a mánia határán, talán skizoid, mindenesetre határeset”, aki „idegbajoson vigyorog”, de ez törvényszerű is, hiszen kultuszuk tárgya, „Juhász őrült volt”, és a szegedi őrült költő körül mindenki őrült, kiváltképp a titkára (Kilényi) és egy másik szegedi költő, a titkár titkára (Ertsey), és „mind a határesetek ezért is vonzódtak hozzá, a betegség cinkosságával”. Véggöközítésében pedig Márai még tovább általánosít: az írói mesterség „mellékhatásáról” szól – immár teljesen elvonatkoztatva a konkrét szegedi példától és Ertsey látogatásától.

Hasonlóképp vonatkoztat el a *Napló* egy másik bejegyzésében is, amelyet szintén Juhász Gyula kapcsán írt: „Könyvnapra kiadták Juhász Gyula verseit. A címlapon az őrült, nagy költő szakállas, szomorú arca, a tébolyodott mosoly. Juhász csakugyan »magyar« volt: s az ilyen »alkati« magyarban van valami pszichotikus. Nem lehet büntetlenül magyarnak lenni ezer éven át Európában. A magányban költő lesz az ember vagy mániás depressziós, vagy mind a kettő. A finnek között is sok az őrült. A »finnugor« élmény értelme, hogy eltévedtünk az indogermán világban, és magányosak vagyunk. A költő fényképén az őrült mosoly is erre figyelmeztet.»¹¹

Márai itt nem említette Ertsey nevét, pedig a Juhász Gyula *Válogatott versei* kötetet éppen ő szerkesztette, és nyilván ő is küldte meg Márainak. A kötet címlapképe – amely Homonnai Nándor makói fényképész Juhász-portréjának felhasználásával készült – a *jellegzetes* Juhászt ábrázolja, ezért nagyon is a válogatott versek borítójára illik. (Nem lehet tehát véletlen az sem, hogy az Ertsey által „részben” összehordott anyagú Juhász-émlékkönyv papír védőborítóján is ugyanez a kép szerepel az „őrült, nagy költő”-ről. A szerkesztő választása lehetett ez is; Márai szerint a kultusz művelője és a kultusz tárgya hasonlít egymásra; és beszédes, hogy Ertseyt Ilia Mihály nekrológja is „furcsa, írói pályáját soha be nem teljesítő nyugtalan egyéniségének” mutatja.¹²)

1947-ben tehát „élénk” kapcsolat volt Márai és Ertsey között, s személyesen is találkoztak: a „szegedi költő” felkereste a fővárosi író otthonában. A *Kassai örjárat* dedikációja valószínűleg e látogatás alkalmával született.

*

⁹ Márai Sándor: *A teljes napló 1947*. Sajtó alá rendezte: Mészáros Tibor. A kötet 2007 karácsonyára jelent meg. – Köszönet mondok Mészáros Tibornak, amiért az idézeteket a megjelenés előtt rendelkezésemre bocsátotta, és köszönöm Lengyel Andrásnak a "közvetítést".

¹⁰ Ertsey Péter: *Kilényi, a titkár*. In: *Juhász Gyula 1883–1937*. Szerk.: Paku Imre. 562–568

¹¹ Márai Sándor: Im.

¹² Ilia Mihály: Im.

Hasonló irodalmi barátsága lehetett Ertseynek Szabó Lőrincsel. Pályarajzzal egybeszótt „költői” visszaemlékezésének egyik részlete ugyanis párhuzamba állítható Márai napló-bejegyzésével, mert explicite több információval szolgál Ertsey jelleméről, mint Szabóérol: „Minden érdekelte, ami veled történt, s húzódó bajodról hónapok múltán levélben érdeklődött. Számon tartotta egyéni sorsod rugóit, mert rendszerező, kíváncsi elméje állandóan az emberi lét tanulságait összegezte. (»Most kaptam a hazai hírt, hogy csapás ért téged. Óh, istenem, az embernek megáll az esze. Mindamellet élni kell, és okosnak lenni, okosabbnak és erősebbnek, mint valaha. Igazán veled érzek...«”¹³ (Szabó Lőrinc idézett levelében vélhetően Ertsey első feleségének 1952 novemberében bekövetkezett halálára utal.) A „szegedi költő” tehát szívesen osztotta meg másokkal – az idézetek szerint (el)ismert írókkal-költőkkel is – pszichés gondjait és családi ügyeit Ebben viszont éppen hogy nem hasonlított másik „szegedi költőre”, a zárkózott, magába forduló Juhász Gyulára.

A visszaemlékezés egy utalásában saját bibliofil szenvedélyéről is ír: „Ma már dicsekszüink [Szabó Lőrinc] barátságával, szorgos kezekkel kutatjuk fel leveleit, egy-egy sorát és a tőle kapott emléktárgyakat, kézjegyet egy könyvben, vagy szavait, melyekkel a korholást is kitüntetésnek érezted.” Gyűjteményében tehát Szabó Lőrinc-dedikált kötetek és a költő által írt levelek is voltak.¹⁴

Másrésztől, Márai szemszögéből az Ertseyvel való „barátság” hasonlít egy másik „vidéki” költőhöz, a gyulai Simonyi Imréhez fűződő kapcsolatához, melyet aprólékosan megrajzol a 2005-ben kiadott, találó című *Rajongás vagy szereptévesztés* kötet (szerk.: Békés Ferenc). Az ebben közölt levelekből jól dokumentáltan látszik, hogy „Simonyi szinte minden egyes levelében kéri Márait, hogy küldje el neki legutóbb megjelent bármelyik kötetének *őneki dedikált* példányát. A Márai-kapcsolat ugyanis [...] presztízs-szempontokból is fontos volt számára, amit úgy élt meg és »viselt«, hogy ő az egyetlen költő idehaza, akivel Márai egyáltalán szóba áll, sőt a könyveit is elküldi neki.”¹⁵ Márai életében „büszke öngigazolásra szolgált Simonyinak saját életére és cselekedeteire”, a Mester öngyilkossága után évekkel azonban a gyulai költő „száműzte” kánonjából, „részben védekezéséppen, részben azonban talán elégtételképpen is, mert ekkor már nem hunyt szemet afölött, hogy Márai mégiscsak mindvégig lekezelte őt, nem tekintette magával egyenrangúnak” – így aztán „Németh László mint példakép visszakerült korábbi központi helyére”.

Miképp tehát Simonyi sűrűn intézett leveleire Márai alig és szűkszavúan válaszolt, úgy Ertsey „direkt” kitárulkozásával ellentétben is „hallgatag” volt. A felemás kapcsolat azonban érthető. Márainak nem is kellett mondania semmi, hiszen élete majdhogynem szó szerint nyitott könyv volt az iránta érdeklődők (olvasók) előtt: szerkesztett naplóit maga rendezte sajtó alá, s adatta ki őket, illetve a regényekben, mint pl. *A nővér*ben is „számos helyen feltárja műhelytitkait, s az avatatlan olvasó bepillant a más írónál féltve őrzött mesterségbeli eszközök boszorkánykonyhájába”.¹⁶

¹³ Ertsey Péter: *Emlékezés Szabó Lőrinc-re*. Kiskunság, 1958. aug. 35–41. – Szabó Lőrinc itt vélhetően Ertsey első feleségének 1952 novemberében bekövetkezett halálára utal.

¹⁴ Ertsey Péter szabó Lőrinc-höz írott levelei az MTA Könyvtár Kézirattárában őrzött Szabó Lőrinc-hagyatékban találhatók, jelzetük: Ms 4680/203–215. és Ms 4705/51., illetve a Szabó Lőrinc-höz írottak: Ms 4703/171–172.

¹⁵ Csibra István: *Színe és visszája. Simonyi Imre és Márai Sándor kapcsolatáról*. Bárka, 2006/1. 89–102.

¹⁶ Ertsey Péter: *Márai Sándor: A nővér*.

Juhász Antal: A Duna–Tisza közti migráció és hatása a népi műveltségre

**A szegedi Móra Ferenc
Múzeum kiadása
2005, 404 oldal**

Juhász Antal szegedi néprajzkutató több mint négy évtizedes szakirodalmi munkássága témagyakoriság tekintetében nagyjából két szakaszra tagolható. Az 1960-as, 1970-es években Juhász Antal számára a népi építészet kutatása jelentette a domináns témát. Az 1980-as évektől tudományos tevékenységében a migrációkutatás került előtérbe. Ennek az érdeklődésnek és tudományos törekvésnek látványos eredménye a most ismertetendő 400 oldalas könyv. A két téma nem határolódott el élesen, mivel összekötötte a tanya. A népi építészet tanyák sokaságának arculatán keresztül került a dél-alföldi etnográfus elé, ugyanakkor a Duna–Tisza közti tanyatörténet elválaszthatatlan a homokhátsági puszták népesedéstörténetétől, a táj XIX–XX. századi migrációjának legjellemzőbb formájától.

Manapság, a XXI. század elején a migráció divatos szónak számít. Nemcsak történészek használják, mint hajdanán, hanem újságírók, politikusok, közgazdászok is gyakran beszélnek az ezredforduló körüli évek országokon, földrészekén átívelő, beláthatatlan távlatú migrációjáról. A Kárpát-medence és azon belül az Alföld múltjával foglalkozó történészek, néprajzkutatók általában nem így, nem ilyen nagy távlatokra vonatkoztatva használják a migráció kifejezést, hanem a török hódítással, illetve a török uralom végével összefüggő Kárpát-medencebeli népességi átrendeződést, népmozgást, újranépesedést értik alatta. Ez a szűken értelmezett migráció is kétféle. Vonatkozik egyrészt a XVIII. század hallatlanul nagy jelentőségű, új falvak és új mezővárosok sokaságát megteremtő népmozgásaira. Vonatkozik másrészt a XIX. század második és a XX. század első felének több ezer új tanya létrehozásával megvalósult pusztanépesítő folyamataira is.

A kétféle magyarországi migrációnak más a kutatási módszere. A XVIII. századi migráció kizárólag különleges történeti források segítségével kutatható. Efféle források azonban gyéren léteznek. Következésképp keserves, néha reménytelen feladatok sorát kell megoldani az elszánt kutatónak. A tanyásodó puszták XIX–XX. századi népesedéstörténete általában bővebb forrásanyag és esetenként a népi emlékezet alapján is kutatható, ámbar a kutató munkája ebben az esetben sem egyszerű.

Juhász Antal, mivel műve a XIX–XX. századi pusztai népesedéstörténettel foglalkozik, munkája során élt azokkal a módszertani lehetőségekkel, amelyek a vizsgált időszak és téma kutatása során számba jöhettek. Tanulmányozta mindazokat a kéziratokat és nyomtatott történeti forrásokat, amelyek adatokat szolgáltathattak a Duna–Tisza közti puszták tanyásodásáról, benépesüléséről. Különösen nagy figyelmet szentelt a régi katonai és kataszteri térképek elemzésének. Az egyházi anyakönyvek sokezer bejegyzését tekintette át. Hasznosította az országos statisztikák, különösen a népszámlálási kiadványok adatait. Sok időt szentelt az egyházi schematismusok, különösen a kalocsai és a váci egyházmegye

schematismusainak tanulmányozására. Élt azzal a lehetőséggel, hogy bizonyos puszták benépesedése nem túl régen történt és ezért még sok pusztai családban fel tudták idézni a hajdani letelepedés emlékét. A szerző néprajzi módszerrel sok családtörténeti interjút készített, amelyet kiválóan hasznosított műve megírása során.

A könyv legnagyobb részét, mintegy 260 oldalt a kutatott 21 pusztá népesedéstörténetének azonos szempontú, egyenkénti bemutatása teszi ki. Nagyrészt tudománytörténeti okok döntötték el, hogy melyik pusztá került be a bemutatott puszták sorába. A szegedi táj pusztái, Öttömös kivételével kimaradtak, mert a szerző más tanulmányban, elsősorban A szegedi táj tanyái című könyvben írt róluk. Kecskemét pusztáit csak a tárgyalt puszták sorsában osztozó Bugac és Felső-Pusztaszer képviseli. A halasi határ pusztái ugyancsak kimaradtak, mivel a szerző a halasi monográfiában részletesen foglalkozott velük.

Juhász Antal a kötetben szereplő pusztákat a tulajdonlási viszonyuk alapján csoportosította. Ezt az osztályozási szempontot az a körülmény indokolta, hogy a tulajdonlási viszonyoktól függött a pusztai földek kiosztásának módja. A magánföldesúri pusztákat legtöbbször bankok parcellázták és árusították. A kismezővárosi kiskun és jász pusztákból redempciós jogok alapján részesültek a tanyaépítő új birtokosok. Kecskemét határában, Szegedhez hasonlóan, a pusztaosztások során dominált a bérlet.

A könyv a következő puszták tanyásodásának és népesedéstörténetének legfontosabb adatait, sajátosságait közli:

Magánföldesúri tulajdonú, uradalmi puszták: Tázlár, Bócsa, Páhi, Csengőd, Kaskantyú, Pusztá-Péteri, Alsó-Péteri, Szentimre, Kömpöc, Öttömös.

Jászkunsági mezővárosok és falvak közbirtokossági pusztái: Szentlászló, Pálos, Csólyos, Szank és Móricgát, Orgovány, Szabad-Jakabszállás, Mérges.

Kecskemét város pusztái: Bugac és Monostor, Felső-Pusztaszer.

Könyve utolsó negyedében a szerző arra vállalkozott, hogy összefoglalóan bemutasson egy-egy témát a vizsgált terület egészére vonatkoztatva. A kiválasztott témák a magyar néprajz és népesedéstörténet sarkalatos kérdéseit sorakoztatják föl: Mely helységek számítottak népesség-kibocsátó helynek? Milyen társadalmi rétegek indultak el homokot hódítani? A pusztai népesség önállósodásában, önszerveződésében milyen szerep jutott az egyháznak? Hogyan formálódott, milyenné vált a pusztai tanyaközségek kultúrája? Mi lett a kulturális hozadékok sorsa? Hogyan zajlott le a kulturális kölcsönhatás a messziről jött tanyai szomszédok között? Hogyan formálódtak ki az új pusztai identitások?

Az eddigi néprajzi irodalomban sok szó esett arról, hogy a Duna–Tisza közí puszták tanyáinak és népességének szaporításában a Nagy Víz után északra induló szegedieknek és az évtizedeken át délnyugatra tartó jászságiaknak jutott a vezérszerep. Maga Juhász Antal is írt erről a kérdéskörrel tanulmányokat. Most jelentősen bővítette és árnyalta a kibocsátó helyek körét. Rámutatott arra, hogy Szeged és a Jászság mellett a homokhátsági puszták tanyáinak létrehozásában, illetve az addig lakatlan területek benépesítésében nagy szerep jutott a táj mezővárosainak és nagyobb falvainak is, így: Kecskemétnek, Fél-egyháznak, Majsának, Dorozsmának, Halasnak, Kunszentmiklósnak, Fülöpszállásnak, Szabadszállásnak, Csongrádnak, Kiskőrösnek, Vadkertnek.

Korábban Erdei Ferenc nyomán az a nézet vert gyökeret a néprajzban és a szociográfiában, hogy a homokhódító pionírok szinte kizárólag a táj földnélküli szegényei közül kerültek ki. Juhász Antal példákkal bizonyította, hogy a földnélküli szegénység mellett a kö-

zép- és kisparasztok is részt vettek a homokvilág meghódításában. Aktivitásukat a nagyobb föld, a nagyobb gazdaság reménye serkentette. A puszták átalakításában, termőterületté formálásában jutott szerep a több száz holdas nagygazdaságoknak, az ún. úri birtokoknak is. Ezzel kiegészítette és módosította a homokpuszták társadalmának Erdei Ferenc „Futóhomok” című szociográfiai művében megrajzolt színeképét.

A Duna–Tisza közí pusztákon jobbra katolikus magyarok telepedtek meg. Ez érthető, hiszen a szegediek és a jászáságiak, mint a legnagyobb létszámú „hódítók”, katolikusok voltak. Másrészt a katolikusok társadalmát akkortájt jóval magasabb népszaporulat jellemezte, mint a protestánsokét. Elsősorban a katolikusok körében keletkezett az a népfelesleg, amelynek új élettér kellett. A most bemutatandó új könyv olyan puszták népesedéstörténetét is tartalmazza, amelyekre a környék protestáns közösségei bocsátottak ki tanyai települőket. Így például a református Kunszentmiklós, valamint az evangélikus Vadkert és Kiskőrös. Utóbbi két helység a nemzetiségi kép színezéséhez is hozzájárult. Vadkertről sváb, Kiskőrösről szlovák eredetű evangélikus családok is vállalkoztak arra, hogy a jobb megélhetés reményében a környező pusztákra telepedjenek.

Az egyházaknak nagy szerepük volt a tanyai népesség önszerveződő törekvéseinek kibontakozásában, egy-egy tanya pusztai önállóságának megteremtésében. A tanyákon lakó népnek szüksége volt út menti keresztekre, haranglábakra, temetőkre, iskolai miséző helyekre, kápolnákra, templomokra. Ezeket a szakrális helyeket a tanyai lakosok legtöbbször maguk teremtették meg óriási szervezőmunka, széleskörű összefogás árán. Az egyházak ezeket a törekvéseket általában támogatták, mivel híveik sorsáról, illetve saját befolyási területük kiterjesztéséről volt szó. A tanyai nép egyházi önszerveződése az önálló egyházközség megteremtésével érte el a csúcst, ami együtt járt a helyi pusztai identitástudat kialakulásával és a közigazgatási önállóság egyre intenzívebb óhajásával, szorgalmazásával, követelésével. A XX. századi magyar alföldi tanyakutatás kevés energiát szentelt a tanyai népesség egyházi önszerveződésének feltárására. Szerencsére, Juhász Antal most igyekezett csökkenteni az e téren mutatkozó elmaradást.

A könyv szerzője megkísérli a választást arra a nehéz kérdésre, hogy milyenné formálódott a sokfelől jött pusztai nép kultúrája. Megpróbálja érzékeltetni, hogy milyen néprajzi sajátosságok jellemzik a tanyás puszták lakóinak mindennapjait. Alább megemlítünk néhányat ezek közül a sajátosságok közül.

– A Duna–Tisza közí puszták felé irányuló XIX–XX. századi migráció állandóan lakott *farmtanyák* tízezreit hozta létre. Ez a tanya másfajta települést jelentett, mint az időszaksan használt korábbi *tartozéktanya*.

– A pusztai farmtanyák egymással társadalmasultak és sok esetben *tanyaközségekbe*, eszmei községekbe szerveződtek. A tanyaközség olyan közigazgatási egység, amelynek lakossága tanyán él. Eredetileg nincs faluszerű központja. A templom, az iskola, a kocsmá, a községháza jelzi a terület természetes központját. Ez a különleges község a XIX. század utolsó harmadában jellemző sajátossággá vált a Duna–Tisza közén.

– A puszták tanyán élő népe nagy harcot vívott a homokkal. Sokat fáradozott a homok megkötésével. Ehhez az emberfeletti munkához különleges eszközöket fejlesztett ki. Ezek, pl. a *hegyhúzó* és a *fogashenger* manapság a táj múzeumainak féltett néprajzi tárgyai.

– A nép megélhetéséhez nagy mértékben hozzájárult a homokon kifejlesztett szőlő- és gyümölcsstermesztés.

– A tanyalakók életéhez hozzátartozott az önellátásra törekvés és a rendszeres piacozás.

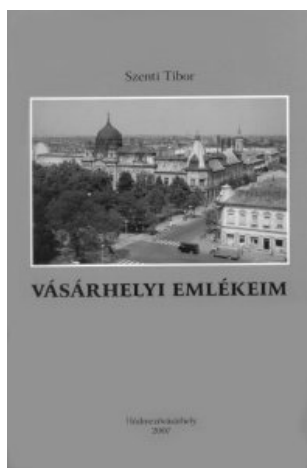
– A tanyák építészeti arculata és a tanyai lakáskultúra képe a XX. század közepén viszonylag sok régies, archaikus vonást őrzött meg.

A tanyai kultúra jellemző vonásainak meghatározása fölöttébb nehéz és kockázatos vállalkozás a kutató számára, mert amiről azt hisszük, hogy jellegzetes pusztai, tanyai szokás vagy sajátosság, arról könnyen bebizonyosodhat, hogy csupán archaikum, valaha széles körben elterjedt konzervatív kultúra-elem. 50–80 évvel ezelőtt a néprajznak nagy lehetőségei lettek volna efféle kultúrafejlődési vizsgálatokra, de kutató elődeink elmulasztották a lehetőségeket. Más kérdések, más feladatok foglalkoztatták őket. Nagy dolog, hogy Juhász Antal most felvetette ezeket a nehezen megválaszolandó kérdéseket. Ezzel remélhetőleg felhívja az új kutatási módszerekkel dolgozó jövő kutatónemzedékek figyelmét a leendő válaszadás szükségességére.

Bárth János

Vásárhely Szent(i)sége

**Hódmezővásárhely
Megyei Jogú Város
Önkormányzata
2007, 303 oldal**

Meddig ér vissza a családi emlékezet? Ez persze változó, ám e sorok írója másfél száz évre tud visszatekinteni – épp háromnegyed évszázada hallottam nagyapámtól az alább következő tréfát, mely a Bach-korszak viszonyaira utalt, egy nem is rosszindulatú osztrák (cseh? morva?) tisztviselőre, aki a magyar férfilakosság összeírását végezte, valószínűleg katonai vagy adózási nyilvántartás céljából. Az összeíró hivatalnok elé egyenként járulnak a honfiak s ő megkérdi: – Neve? – Szarka Pál, válaszolja a jó kiállású fiatalember. Mire a hivatalnok fejét csóválja: – Csúnya név; nem szép név – és jóindulatúan hozzáteszi: – Írok inkább Kukorica Kapál.

A másik megemlékezés igazi „anekdota”, tehát titkos történet, amit már évtizedekkel a szegedi nagy árvíz után is csak halkan, szűk körben meséltek: Azt tudniillik, hogy az óriásira duzzadt Tiszán ladikokban fegyveres csoportok vígyázták a vizet, a töltést – és egymást, nehogy a másik város fiai átszakítsák a gátat. A vásárhelyiek csendesen, de büszkén mesélték, hogy ők voltak az ügyesebbek, megtolva az algyevi gátat, amit aztán a Tisza átszakított s elöntötte

Szegedet. Nyilván nem igaz, de Szeged újjáépült, korszerű nagyvárossá lett, míg Hódmezővásárhely minden ráartisága mellett megmaradt óriási falunak.

A hasonló történetkékből mindig megannyi keletkezik s a szerzők, akár szépírók, akár történészek, ezekből építik fel a múlt valós vagy képzelt (s általuk is alakított) képét. Igazságtartalmuktól függetlenül fontos a múlt emlékeinek megőrzése, s e tekintetben is jelentős az, amit *Szent(i) Tibor* most már tizennégy kötetében saját, családja s Hódmezővásárhely más lakóinak emlékeiből összehordott. Vásárhely különben is a Kárpát-medence legjobban dokumentált városai közé tartozik, ha Bálint Sándora nem volt is, az (ímént fölelevenített vicc időpontjával egyezően) 1851-ben megjelent Fényes Elek-féle *Geographiai Szótártól*, Török Károlytól, Szeremlei Sámuelen, Kiss Lajoson, sőt Nagy Lajoson át (meg ne feledkezzünk a *Három város* riasztó képéről), Bibó Lajosig, Kárász Józsefig, Németh Lászlóig írtak a város közel s távoli múltjáról, jelenéről. Utánuk nehéz újat mondani, Szent(i) Tibornak mégis sikerült.

Vásárhely hú fia, Szent(i) természettudományos (egészségügyi) alapindítással, széleskörű szociológiai, néprajzi, mitológiai és helytörténeti felkészültséggel alkotott. Ő írta a legjobb könyvet az alföldi tanyavilágról (Erdeinél későbbit és szükségképpen szomorúbbat, hanem korszerűbbet), most pedig családja s maga szeretett városát mutatja be egy hatalmas műben, mely emlékezés és jövőkép egyaránt. (*Vásárhelyi emlékeim*. Kiadta

Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata. 2007.) A személyes emlékek, tárgyyszerű leírások óriás körképpé állnak össze, a szubjektív elemeket helytörténeti, néprajzi, szociográfiai tényekkel ötvözve. Nosztalgikus memoárok ezek a vásárhelyi emlékek, melyekben fodrász édesapjára tekintve a kevéssé megörökített iparoséletet is bemutatja.

A személyes emlékek mellett valóságos arcképcsarnok Szentí műve. Bibó Lajostól Zsírros atyáig főként azokról ír, akiket személyesen ismert. Sok szó esik például a Párizst is járt Galyasi Miklósról, aki épp a helyitől eltérő adottságaival (melybe a zsidó hagyomány is beletartozik) dacosan minősíti magát vásárhelyi „földivé” – ami korlátja is, mert ahhoz nincs igazi tehetsége, hogy mindezt költészetben egybeolvasztva megemelje. Mint ahogy rajta kívül sincs igazán jelentős vásárhelyi költő, miért? A klasszikus formákhoz való kötődés az összes vásárhelyi költő legfőbb korlátozója. Róluk különben Szentí nem is ír, mert nem ismerte őket (Pákozdy, Vörös István). Ugyanakkor amikor – ez lehet a legfőbb különbség – Vásárhely festői bátran el mertek szakadni a Munkácsy-féle (vagy még rosszabb) művészi hagyománytól. Ennek megfelelően Szentí szeretettel ír a vásárhelyiségen belül is sajátosan egyéni, fanyar Fejér Csabáról, aki emlékének kötetét is ajánlja. Szövegét képzőművészeti leírásuknál is inkább kiegészíti több mint negyven kitűnő színes fotója, mely önmagában is vásárhelyi képeskönyvet alkot.

Ház és Haza – mondhatnók az emlékezések összegezéséül, ha a szövegből ki nem derülne, hogy Szentieknek sosem volt saját házuk. Csakhogy nemcsak a házak állnak össze hazává, hanem a haza is házunkká lehet. Jelen esetben Vásárhely, mely szinte az egész magyarság summázatának tűnik fel. Persze, van, amit Szentí túlír, ami kiagyalt vagy érzelmes, mint pl. a *Vásárhelyi Miatyánk*. Node az egész egyszerre himnikus és kritikus. Himnikus a vásárhelyi népet tekintve, mely megint a magyarság summája, még abban is, ami-ben – hál’ Istennek – elmarasztalható: a lustaságban, más városok polgárainak igyekvésével, állandó tevékenységével szemben. (Ezt jómagam Szentessel összehasonlítva vettem észre s fel is hívtam rá Németh László figyelmét.) Nem lustaság ez, hanem az erők beosztása. Az pedig, hogy Szentí rég rögzített mítoszokat mer lerombolni, külön érdeme. Így a „jó” betyárok leleplezésével – ezek ugyanis banditák voltak. No, ez sem újság. Krúdy is így írt Rózsa Sándorról, negatív képe akár most a Szentié, ellentétes volt a Móricz-féle (írói szándékból következő) idealizálással. Ijesztő az, ahogy Szentí a bábák rémtetteit leírja, egybekkel együtt, mikor az ún. „természetgyógyászat” van divatban. Kiss Lajos remekül megörökítette, bár kissé szépítve *A szegény emberek életét*, de azt a rettenetes nyomort, ami a második háború után keletkezett, nem írhatta meg. Döbbenetes, ahogy Szentí a templom előtt felsorakozó iszonyú látványt nyújtó nyomorultakat bemutatja, aztán hozzáfűzi: egyszerűen eltűntek... A halál tűntette el őket, netán a szocialistának mondott szociálpolitika avagy egészségügy, amelynek évtizedeken át a szerző is munkásaként működött?

Még valamit fűznék hozzá Szentí egész életművének értékeléséhez, azt a pozitivistá tudóshoz illő pontosságot, amit Kiss Lajostól is tanulhatott. Nem találtam műveiben rossz adatot, utalást, elírást, ami nem kis dolog, s általában nem mindig jellemző a vásárhelyiségre.

Kristó Nagy István

Szerkesztői asztal

1 % Köszönjük olvasóinknak, a Tiszatáj barátainak, hogy 2007-ben is felajánlották jövedelemadójuk egy százalékát alapítványunk támogatására. Kérjük, 2008-ban is tegyék meg!

A Tiszatáj Alapítvány adószáma: **19082349-2-06**

*

A Tiszatáj 2007-es, 61. évfolyamának tartalommutatója honlapunkon érhető el: www.tiszataj.hu. A mutató Gyuris György munkája.

Márciusi számunk tartalmából

DOBAI PÉTER, GERGELY ÁGNES, GÖMÖRI GYÖRGY versei

CSIKI LÁSZLÓ novellája

TÉREY JÁNOS drámája

FRIED ISTVÁN tanulmánya Jókai Mórról,
KULCSÁR-SZABÓ ZOLTÁN Szabó Lőrincről

Művészet:

SZAKOLCZAY LAJOS *a Kass családról*, SZUROMI PÁL *Kárpáti Tamásról*,
SIMAI MIHÁLY *Veres Mihályról*

Diákmelléklet:

VADAI ISTVÁN *Örkény Istvánról*